

Alan Ross
LIJEČITI I BITI
LIJEČEN NA BALKANU

© copyright **plima**

(za albanski, hrvatski, crnogorski i srpski jezik)

sa engleskog preveo Nikola Nikolaidis

Alan Ross

**LIJEČITI I BITI
LIJEČEN NA BALKANU**

plima
2010

Veliki broj godina svog života proveo sam radeći u Bronksu, a zatim i u jugoistočnom Balkanu koji je postao moj drugi dom.

Svi ljekari, naročito oni koji rade u hitnoj pomoći, znaju da su šanse za uspjeh veoma male kada bolest uznapreduje, ali i da obaveza liječenja nikada ne prestaje. Često se desi da je tokom procesa zacjelivanja ljekar nagrađen neobičnom i čudotvornom bliskošću koja se razvija između ljekara i pacijanta. Tako je bilo i tokom našeg rada na Balkanu koji je, moram to priznati, bio, u najboljem slučaju, djelimično uspješan. Bez obzira na rezultate našeg rada, nekada bismo emotivno inspirisali pacijente, dok su oni nas uvijek i inspirisali i obogaćivali.

Svi se sjećate kako su vremena bila teška. Siromaštva je bilo svuda, a gostoprimstvo naroda Jugoslavije je, usljed ratova između Srba, Hrvata i Muslimana, pokleklo pred nezamislivim oblicima barbarizma. Na Kosovu, gdje sam najduže radio, očekivali smo neizbježno. I kada je najgore došlo, neki od onih koji su najviše patili, naučili su me kako da sačuvam svoju nevinost, i kako da oprostim tamo gdje nevinosti nije bilo.

Od hasidskih Jevreja sam naučio da će Bog dozvoliti Zemlji da opstane samo dok na njoj bude 36 dobrih ljudi. Oni će biti u stanju da odgovore na muke drugih ljudskih bića. Sam Bog zna ko su oni, ali postoje i drugi koji tvrde da ćemo i mi ostali znati ko su, kada se budemo našli u prisustvu tih Pravednika. Od svih muškaraca i žena sa kojima sam imao priliku da radim, upoznao sam znatno više od 36 Albanaca, Srba, Crnogoraca, Makedonaca, Hrvata i Roma koji su odbili da ne budu dobri i koji su iskupili – i dalje iskupljuju – one koji su se mučili da ostanu ljudi kada je to bilo teško ostati. Talmud, u svojoj beskrajnoj mudrosti, poziva nas da svakog čovjeka tretiramo kao da je ‘36’. Jer, naravno, ‘nikada ne znaš’!

Alan Ros. Bronks, Nju Jork i Ulcinj, Crna Gora 2010.

I

Bronks

Srednja klasa je napustila Bronks tokom šezdesetih godina dvadesetog vijeka. Veći dio grada je spaljen nakon urbanih nemira koje su organizovali iznervirani stanovnici i vlasnici zgrada. Prije tri godine uspio sam da uspješno okončam nezdravo i neprijatno stažiranje u tom paklu. Bronks sada izgleda kao oblast koja je pretrpjela katastrofu. Smeće se rijetko kupi; napušteni i zardali automobili stoje po ulicama (moje kolege kažu da nisi osjetio šta znači šteta sve dok ti ne ukradu dio, ili čitav, automobil); sa prvim zracima sunca, a često i ranije, ljudi u kesama izranjaju iz skrovišta sa jasnom namjerom: da se svete, traže novac i prijete prolaznicima. Iako su škole, crkve i bolnice većim dijelom zaštićene od ovih opasnosti (mada povremeno i u njima nestaje struje) doći do i vratiti se iz njih, ipak, može biti opasno. Djecu je najbolje ispratiti do škole a, ako morate, do bolnice se najsigurnije stiže u ambulantnim kolima. Nekvalifikovani stanovnici veoma teško pronalaze posao; neprijavljenih poslova ima u izobilju, ali od toga se nećete obogatiti preko noći. Nivo frustracija je visok. Na svakom uglu se može pronaći oružje. Osjećaj straha preplavljuje ovaj dio grada. Naša porodilišta su prepuna krek beba, me-

tadon beba, heroin beba, alkohol beba i SIDA beba (neonatanatni procenat SIDE je viši nego u bolnicama u Kinšasi). Nalazimo se u srcu epidemije a kolege iz drugih dijelova grada nam se čude i nipodoštavaju nas. Dovoze nam još jedno umirujuće dijete iz Bronks Lebanon Hitne Pomoći. Osoblje se nalazi na granici tolerancije i oni pacijenta oboljelog od astme izbacuju iz ležaja. Žele nam, kao i svim drugim neperspektivnim kandidatima, da pregorimo ali, iako smo iscrpljeni, mi i dalje nastavljamo. Prije nekoliko dana, čuo sam za čovjeka koji se zapalio kada mu je bomba, koju je sastavljao, slučajno eksplodirala. Vatru na njemu je ugasio vatrogasac ali je ona ponovo buknila dok su ga vozili u ambulantu. Spontana eksplozija? Dokaz čuda? Sjenke Petersburga iz djela Dostojevskog? Mi nikada nećemo sagoriti. Nikada.

Vikala je “jebi se”, “jebeš ovo sranje” i “beba stara nedjelju dana ne bi trebala da leži napolju sa ostalim bolesnicima”, a na kraju je dodala “ostaviću je ovdje, vi šupčine, jebeno ću je ostaviti ovdje na vašem jebenom podu ukoliko je ne pregledate odmah”. Nosila je šešir boje leopardove kože – ukoliko ikada završim svoju studiju “Tipovi koji su opasni za Hitnu pomoć“, osobe koje nose odjeću boje leopardove kože zauzimaće značajan dio u njoj – a bebu je umotala u ćebe, zatim od nje napravila ljuljašku, i ljuljala je prema meni.

NG, naš najbolji mladi stažista, sin Haks imigranta iz Santa Dominga je ljut zato što i dalje nastavljam da gundam. “Na kraju krajeva, bila je stara samo nedjelju dana,” protes-

tvovao sam. “Pogledaj oko sebe,” on mi odgovara, “ima i onih koje su stare tri dana, ili su tek rođene, pa šta?” a onda nastavlja da šapuće “ne dozvoli da podlegneš pritisku,” kao da igramo kriket protiv varvara.

Dječak je imao proliv a “bio je i žut”, tvrdila je njegova majka (zvuk njenog glasa je naglo slabio). NG je klimao je glavom. Dječak? Zagrcnuo se, umalo pao sa kreveta na kom je ležao i pomokrio se po meni. NG zahtijeva da mi se majka izvini. “Izvinjenje, nema šanse, ne, ne za mokrenje”. (Ja sam najispišaniji pedijatar u Bronksu, ali i ona dobro zna šta mi je na umu, i zato se slatko smiješi - svjesna je da je dobila meč. Primili smo je a da nije prethodno posjetila triaznu sestru, nije čekala tri, niti četiri a ni dvanaest sati, koliko je uobičajeno vrijeme čekanja u našoj hitnoj pomoći. Nije prolazila GO, nije ispunjavala formulare a sve zato što je bila uporna. U drugim odjeljenjima naši pacijenti čekaju da dobiju zdravstvenu knjižicu, čekaju za broj društvenog osiguranja, čekaju za bonove za hranu, danima stoje i čekaju da dobiju vozačku dozvolu, ali za prijem kod ovakvih ljekara ne moraju čekati, jer “ljekari su ljudi, ljekari su osjećajni“. Da bi do nas došli lako, treba samo da imitiraju naš žargon i manire. “On je čvrst čovjek, zar ne možeš vidjeti da je čvrst; on ne plače, on nikada ne pušta suze da poteku. On je humanista, nije on ovdje došao da bi čitao braću Grim”).)

Djecu na pregled je dovela i mlada žena sa zlatnim naušnicama i protezom. Svako od njih je primio različit doktor. Meni je zapalo ono koje je došlo sa ujom koja je

smatrala da je “ovo“ kašljalo a da “drugom trebaju injekcije”. Majka, koja je kasnije provirila u ordinaciju, smatrala je da treba upravo suprotno. Primijetila je moju zbunjenost te prišla i sjela a zatim namjestila svoju predivno sašivenu čartreus haljinu.

“Oni su u velikom zaostatku sa vakcinama,” tvrdio sam.

“Za to je kriv njihov otac,” odgovorila je.

“Gdje je on sada?” pitao sam bez posebnog razloga.

“U drugoj zemlji”.

“A ti, dok su bili u očevom zatočeništvu?”

“Na dugom putovanju”.

“U zatvoru?” prijateljski sam upitao jer je ovakav razgovor uobičajen u Bronksu. Nije opovrgla moju tvrdnju. “Pa, kada ga sljedeći put budeš vidjela, reci mu da nije napravio nikakvu uslugu svojoj djeci”.

“Uh, huh,” mmm...! “Pretvarao sam se da sam ljut. Udarilo sam je po ramenu svojom bilježnicom i rekao da ću biti njen doktor, ali samo ukoliko bude izvršavala svoje obaveze. U našem razgovoru je bilo nečeg seksualnog. “Zašto da ne,” prozborila je. Morala je da vakciniše djecu jer bi joj, u suprotnom, njena ujna, koja radi u centru za socijalno staranje okruga Bronks, oduzela djecu. Samo dva dana ranije, policija joj je, na osnovu prijave koju je dostavila ujna, provalila vrata kako bi provjerili u kakvim uslovima žive djeca. Pošto su mališani bili živi i zdravi, policajci su se povukli kroz otvor na kojem su prije bila vrata. Ali, mogli su i da se opet vrate. “Zašto ujna?” pitao sam. “Zato što hoće da dobije novac za starateljstvo, dovraga čovječe, hoće da dobije novac za starateljstvo!”.

Novac za starateljstvo i policija koja je razbila vrata

da navodno spasu djecu. Grubi pokazatelj opšteg nasilja o kom se ne govori, ali u Bronksu morate da za sebe zadržite nevjericu. Djeca su vrijedna kraljevske ucjene. Njih mogu mlatiti zbog novca za pivo, zbog neotplaćenih dugova, a mogu ih koristiti i da se plate uvrede ili neuzvrćena ljubav.

Juče je majka u bolnicu Jakobi dovela petogodišnje dijete. Htjela je da zna da li je on dobro, znate - "neoštećen". Vozio se na zadnjem sjedištu očevog automobila kada ih je udarilo drugo vozilo. Nisu je brinule ogrebotine niti masnice, već se brinula zbog mogućih nevidljivih oštećenja na tijelu. Ja sam trebao da odredim da li je "čitav". "Vidite," nastavila je, "vozač automobila koje je udarilo auto mog supruge je iskočio iz auta i tražio novce za odštetu. Kada je vidio da ih neće iznuditi, zaprijetio je da će uzeti dijete"... "To je i uradio, i odveo me u prodavnicu sladoleda", doda dijete.

Majka je bila trudna a otac se, pijan, ljuljao iza nas. "Kasnije ću se pozabaviti njime," pojasnila je misleći na muža, a u međuvremenu je željela da zna "da li je dijete čitavo?"

Nisam uspio ni da u potpunosti skinem odjeću sa djeteta, a ona mi je sve to ispričala sa dozom smirenosti koja je ukazivala da ima povjerenje u mene. Nisam htio da je dodatno uznemiravam, pa nikada i nisam otkrio da li je dijete bilo "čitavo" već sam, uprkos svemu, ponudio uvjeravanje da je sve u redu. To je bilo ozbiljno kršenje medicinske procedure.

Malo je ko vjerovao u moguće zlostavljanje, niko zapravo, osim Pavlakisa koji ponešto zna o epskoj tradiciji Grčke, o grčkim mitovima i devijacijama iz njih. Gotovo

bezvremena priča iz prošlosti koju sada mogu očitovati. Dijete bi moglo biti i uznemirenije nego je, majka prestravljena, a za što da insistiram. Čujem škripu guma, sudar vozila, zamišljam dječaka koji izlazi napolje, nalikuje na romskog uličnog pjevača, prihvata ruku neznanca, potom liže ponuđeni sladoled, a zatim se vraća nazad, kraj mene, uz majku koja ga drži za ruku. I potom ulazi u svoje ranije, ali podjednako nasilno doba.

Ovo nije Amerika. “A nije ni treći svijet,” kažu sugrađani koji nam dolaze, većim dijelom, iz Jamajke, Puerto Rika, Dominikanske Republike, ili sa Haitija. “Ovo je četvrti ili peti svijet”. Oni misle na prljavštinu, neefikasnost, nedostatak brige, neorganizovanost, kaos, brutalnost života. “Živimo u nekim temporalnim rupama, nekom udaljenom prostoru koji izgleda projektovan pravo iz vremena ranog hrišćanstva, kada su brutalnost i cinizam bili toliko dominantni da su se nevinost i nježnost jedino mogle pronaći među cvijećem i pticama“.

Internista me je zamolio da pregledam djevojku u sobici. Napadnuta je, povrijeđena, “možda čak i seksualno”. Internista je već pregledao njen pelvis i intimne dijelove tijela. Zašto i ja ne bih to ponovio?

Maria Elizaveta je sjedila na stolu, obučena u kućnu odeždu; njena majka je stajala u uglu. Pitao sam. Odgovorila je. Pažljivo i detaljno mi je objasnila porijeklo svakog od dubokih ožiljaka. Prvo su je u školskom dvorištu napala četvorica momaka, drugi ožiljak je zaradila kada je propala kroz staklena vrata; posjekotine na ruci su nastale od noža i duboka rana na butini je posljedica iscrpljujućih momenata

njene borbe. Usporila je kada je shvatila da slabo govorim španski, pa mi je sve ponovila, ispočetka, po redu, tiho, smireno kako bih bolje razumio. Da li je bila šokirana? Nikada nisam vidio dijete koje je bilo toliko okupirano samo sobom, toliko skoncentrisano. Mora da je primijetila znake čuđenja na mom licu, koje sam nesvjesno pokazao, jer su očeve prve riječi, kada se predstavio, bile “vidite, mi smo hrišćani”. Hrišćani? Kao lavovi i hrišćani, pećine i martirstvo? Da li je to ono što je potrebno da bi se prerastao Bronks?

Kada se vratim u svoju zemlju, preko noći ću izgubiti 7 kilograma, tvrdi ugojeni adolescent koji želi da odgovori na moja upozorenja i kritike.

“Tvoja zemlja? Gdje je to?”

“Honduras”.

“Za vrijeme Božića, ajde čovječe, u tom periodu ćeš dobiti a ne izgubiti 7 kilograma”.

“Ja to svaki put postignem (nije me više ni slušao), igram se u šumi i trčim sa drugom djecom i buroima” (dva puta su ga napali na putu do škole, obavještava me njegova majka koja zatim sjeda)... Slijedeće godine u Hondurasu, godinu nakon toga u Puerto Riku a onda u Port au Princu – izgleda mi kao da neprekidno prolazim kroz mitsko robstvo koje je izazvalo iseljavanje Djece Izraela iz antičkog Egipta.

“Bolje da porazgovaram sa tobom jer je majka previše uznemirena da bi došla,” kaže mi jedna baka. “Moguće silovanje,” ponavlja mi medicinska sestra koja moli da

preuzmem njenu pacijentkinju. Većina ljudstva želi da izbjegne obavezu kada vidi da će mu dopasti pacijentkinja koja je doživjela silovanje, i to samo zato što mrze papirologiju. Ja sam upravo želio da se malo odmorim od “beba koje su imale groznicu”, od febriloznih napada, najčešćih zaduženja u pedijatrijskom odjeljenju hitne pomoći, pa sam zato poželio dobrodošlicu baki i veseloj petogodišnjakinji koja je stigla sa njom.

“Tužnija je nego obično,” kaže mi baka. “Sanjala je da je jedan čovjek trčao za njom i htio da je ubije, a sada je mnogo tiša nego obično i ne može da spava. Bila je sretno, normalno, neustrašivo dijete (gledala me baka a da nije trepnula), a sada OVO”.

“Ovo šta?”

“Pa kada se majka vratila kući – sa svog posla, ponekad dođe veoma kasno – ispričala sam joj san i rekla kako je djevojčica povučena, na šta joj je majka odmah pregledala vaginu”.

“Je li?” upitao sam pomalo netaktilno.

“Jeste, a i vi ste,” dodala je majka koja je upravo ulazila u ordinaciju.

“Ja to redovno radim,” nastavila je. “Kad god je kupam, dobro pregledam svaki dio tijela kako bi otkrila da li na njemu ima nešto neobično. I tada sam vidjela dosta crvenila, znate, u tom dijelu; bila je velika i natekla, a na njoj je bilo krvi pa sam je zato dovela ovdje”.

“Ispričaj mi malo o njenom dnevnom rasporedu”.

“Ustaje oko 7, oko 8 kreće u školu a ja je pratim do tamo. Odatle je pokupim i vodim u obdanište”.

“Sama?”

“Ne, sa prijateljem”.

“Momkom?”

Zacrvenila se.

“U obdaništu ima dosta ljudi,” kaže majka. “Izgledali su mi u redu”.

Postaje mi jasno da sam pogrešno prišao problemu.

“Mogu li ja da je pregledam?”

“Samo izvolite”.

Dijete bez oklijevanja pristaje na pregled. Navlačim rukavice kako bih eliminisao mogućnost da neko pomisli kako imam namjeru da uradim bilo šta nepoželjno, a i njoj dajem jedan par rukavica. Znam da moram biti oprezan, kako ne bih ostavio utisak da je to igra; mora u svemu ovom ostati i malo osjećaja srama.

Zaključili smo da je sve u redu. Ali je u sobi, kad su otišle, ostao u zraku znak izgubljenosti, maglena slutnja haosa u kom živimo.

“Alane, nemoj biti previše prisan sa djecom”, kaže mi žena (bio sam ponosan što sam imao reputaciju jedinog pedijatra u Bronksu koji je ljubio svu djecu koja su dolazila na pregled); “nemoj! Neko će to pogrešno razumjeti. Neko će se naljutiti. Neko će te tužiti zbog tvoje prirodne ljudskosti. Ovo vrijeme to ne razumije”.

Moja žena je rijetko kad u krivu. Juče je jedan pacijent ispred prodavnice sendviča pao na moje ruke, a drugi čovjek, pijanica, koji je ležao pored kante za smeće, postao je uznemiren. “Nemoj to raditi, nemoj to raditi, nemoj to raditi,” govorio je i pratio me, vičući sve do ulaza u hitnu pomoć, kamo sam nesretnika dovukao.

Pokušao je da me pregazi na parkingu. Zamolio sam da mi dovezu auto sa valet parkinga, ali sam zaboravio da valetmomci nisu najveća gospoda u Bronksu. Umjesto da mi doveze auto sa drugog sprata, on mi je predao ključeve na rampi. Uspio sam da izbjegnem automobile koji su dolazili odozgo, ali nisam mogao pronaći svoje vozilo. O tome sam obavijestio drugog zaposlenog; on je zapisivao brojeve na telefon, sjedio u pregrijanoj kabini i potom dao dozvolu prvom momku koji je ušao u maleni, crveni kamaro i punom brzinom se zaletio na mene. Stao je nepunih 20 centimetara od mojih stopala, otišao na gornji sprat i dovezao mi auto.

U Bronksu nema mnogo toga što vas može pokrenuti ali ima dosta toga što vas može razljutiti. (Kada ne razumijete jezik; kada ste uvrijeđeni kurvinskim manirima kolonijalnih radnika, ili kada vas tjeraju da radite ono što ne želite).

Neko je tog istog dana u klinici kolicima prešao preko mojih nogu. Bio sam spreman da seronju momentalno zadržim.

“Miči mi se sa očiju, nemoj mi soliti pamet, čuvaj leđa – njujorški sleng koji označava “izvinite me”.” Svuda su ljudi dovedeni do zida; bez prostora kog bi mogli nazvati svojim. Jedina odmarališta su otvorena pored izgorjenih zgrada i zaraslih dvorišta. Jedini novi prostor nastaje od truljenja i nebrige. Na prozoru prodavnice kućnih ljubimaca okačen je znak na kome piše:

Tropical-is. Ptice-is i ptičje-namirnice. Š-anje za –se. P je obrnuto naglavačke i odmara tik pored obojene mrlje; psi istrčavaju ispred mog auta i zbog naglog skretanja moram da se svađam sa ženom.

Izgubili su sve. Da su imali karton u kome su zabilježene vakcinacije date u bolnicama Dominikanske Republike ili Hajitija, imali bi ih i ovdje (mora da je i moja baba izgledala ovako glupo kada su je pregledali doktori na ostrvu Elis). Sada, kada smo se Nel i ja, sa svojih četvoro djece, preselili u trosobnu kuću izvan Geta, mi, ponos naših imigrantskih porodica, diplomci prestižnih škola i učilišta, ne možemo postići ništa. Ništa! Zippo! Nema prostora, nema soba, nema mjesta na koje možemo ostaviti naše papire ili naše misli, naša sjećanja. Prije nego što je izumljena štampa i umnožavanje riječi, ljudi su zavisili od sposobnosti da zapamte svoje misli. Zamislili ste kuću, sobe i uglove u njoj ili ste morali da zapamtite mnogo više, grad, i sve to vam je ostalo u sjećanju. U svakom mjestu, i kad god da vam je trebalo da ponovo prizovete svoja sjećanja – jednostavno ste napravili taj imaginarni put kući, ili od kuće do škole, ili od krojača do mesara ili crkve. Ali, ukoliko su putovanja u spoljašnjem svijetu opasna a vaš svijet prenatrpan, šta onda? Moram ponovo pročitati “Perepiska iz dvuh ugol”, dopisivanje dva intelektualca koja su ostala zapisana na ostacima papira za motanje duvana, tokom velike gladi, 1921. u Moskvi. To su veličanstveni pokušaji da se zapamti i osnaži ljudski duh!

Nemam kancelariju u bolnici; slobodna mjesta su namijenjena pacijentima. U hitnoj za odrasle bolesnici danima leže na ležaljka i čekaju da ih prime u odjeljenje za intenzivnu njegu; uskoro ni pedijatrijska hitna neće biti nimalo bolja. Predsjedavajući našeg odjeljenja zauzeo je sobu za aneurizam u koridorima starije zgrade; kroz njih neprestano prolaze naši savršeni, istrenirani, dobrodušni rezidenti koji od ovog haosa stvaraju zvuke moderne muzike.

U klinikama nema mjesta da se priberete, da obavite privatne razgovore, da posređujete. Ovo je potpuna demokratija; pacijenti me tretiraju na isti način na koji bi tretirali svoje prijatelje, a to ne mora da bude dobro. Oni se okupljaju oko stola i čekaju – nadajući se da će izvući neke informacije, pregled preko reda, nalaz krvi koja je odavno izvađena. Baš kao i Rusi, koji dijele stanove sa strancima tako što dnevnu sobu podijele raširenim čaršavom, ljubazno pokušavam da ne čujem razgovore susjeda.

Napolju, u glavnoj radnji, imam svoj ugao u Stivovoj kancelariji; ali ni tamo nisam siguran od umornih kolega i povremenih upada nepozvanih pacijenata. Dječak, adolescent, traži da ga zašiju. Upućujem ga da ode preko puta, na drugu stranu ulice, ali ga 15 minuta nakon toga zatičem potpuno obučenog kako sjedi na toaletu, sa otvorenim vratima. “Zar mi nije dozvoljeno da ovo koristim?” pita me. Ponovo mu objašnjavam kako da dođe do hitne pomoći, a kada on ne kreće prema liftu, uspijevam ga ubijediti da mi pokaže svoje rane. “Gdje su?” pokretom skida svoje pantalone, siguran da ću ga spriječiti da zaintrigiranim pred liftom pokažem nepotrebne stvari. To i činim. Nema posjekotina. Nema rana. On ponavlja da su one dublje, ali da ih moje oko ne može vidjeti.

Rios je ovdje zato što ne može da mokri; preciznije, može ukoliko dobro pritisne bešiku. Upravo ta ga je boljka mučila posljednjih nekoliko nedjelja; sa osam godina, sjećajući se svog dede koji je imao isti problem i od kog je i umro, doveden je u bolnicu za bolesti bubrega. Htjeli su da ga operišu, ali on nije želio da prođe kroz to, pa je pob-

jegao. Njegova majka je krenula u potjeru za njim niz Veliko Šetalište. Nemogućnost da mokri ga je užasavala, trpio je bol. Crvena boja mokraće ga je kolebala, ali dovraga sa svim time. Planine keolida narastaju preko slabo zaraslih rana a šarene tetovaže ispunjavaju dolinu.

“Boli u preponama,” kaže, kao da odgovara na neizgovoreno pitanje. Neobavezno ga pitam da li je ikada imao gonoreju (sigurno, čovječe, prije jedno dvije godine), da li koristi gumicu (šališ se?) i da li svoje aktivnosti ograničava na jednu ženu (huh?), ali ne stavljam mu aparat na penis zato što mi se sviđa priča i način na koji je iznosi, te razmišljam u sebi: “samo ti Ros, koji prepoznaješ stoicizam ove sorte ljudi, možeš ga dovesti na sto za pregled”.

Kamenje u bubregu? Da je patio od tog problema savijao bi se od bolova kao da porađa Rozmarinu bebu, ali on ustaje, moj mali ćuran, moj njegovani pijetao, dok se naše kolege čude i odaju priznanje njegovoj sposobnosti da priča, naizgled ležerno, i mom osjećaju za literaturu, kojom kompariram trenutnu situaciju.

Novopridošli imigranti tek sada shvataju: da su znali ono što danas znaju, nikada ne bi napustili Gvajanu ili Gvineju, kao ni Nigeriju ili Jamajku; shvatili bi tada da su priče i žalopojke rođaka o novoj zemlji samo pokušaj da ih zadrže dalje od te obećane zemlje; neki se vrate nazad na bolje poslove; neki odu u preriju ili pobjegnu u Nju Džerzi. Neki nestanu netragom. Rastužim se kada razgovaram sa Bangladešaninom i njegovom umotanom ženom, ali to prevladam lakim bijesom tokom razgovora sa domorocima. “Napustite Bronks – napustite ga, bogom vas molim”. Neki to prihvate dobronamjerno, neki ne.

Kćerka policajca je prije 11 godina, sa majkom i ocem, otišla za Nju Džerzi a vratila se da prisustvuje porodičnoj proslavi. Ušla je u lokalni bioskop, u kvartu Tremont, igrala Nintendo u kom je nemilosrdno ubijala fiktivna čudovišta, kada je osjetila bol u nozi. Mašina za igru je prigušila zvuke prave pucnjave. Četvorica obijesnih mladića su iskočili iz auta, ispućali metke po bioskopskoj zgradi i pobjegli. Htjela je da postigne ono što većina tinejdžera u Bronksu pokušava sa svojim vokmenima, ono čemu se medicinske sestre na intenzivnoj njezi nadaju kada pojačaju radio kako bi prigušili zvuke alarma: osjećaj da nisu tu. Srećom, metak je curi promašio arterije, nerve i kosti i prošao kroz tkivo. Ostaće živa, ali je njena nada za sanjanim životom maltene mrtva.

Danas sam pregledao dva momka koji nisu bili te sreće. Obadvojici smo tražili metke koji su im se usidrili u tijelu; plašili su se da se olovo ne pokrene. Tajron je stigao juče – prije tri nedjelje je došao k nama jer ga je bolilo grlo, bijahu mu rekli da ima mononukleozu i da bi trebao ostati u krevetu tokom naredne tri nedjelje. Htio je da se vrati u školu, ali je počeo krvariti. Skitao je okolo i kad je prispio, rekoše mu da je njegov ljekar otišao u drugu bolnicu. Onda je samo mirno sjeo napolje i čekao da neko digne svoju guzicu i pregleda ga. Uspio sam da otkrijem u čemu leži njegov problem. Povjerovao je da sam magično biće te upitao - gdje je završio metak iz njegovog tijela. Znao je da je prvi prošao kroz njega (našao se na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme), drugi mu je prošao kroz butine i kraj kuka, a sada je osjećao bol u koljenu.

“Otiđi iz Bronksa.”

“Treba mi novac – možda se učlanim u vojsku.”

“Ne sa tim metkom u sebi.”

“Možda ga ljekari neće pronaći – i ti si jedva uspio.”

“U svakom slučaju, biću košarkaš,” rekao mi je invalid visok 170.

“Možda postaneš nastavnik fizičkog vaspitanja,” predložio sam, ali je osmijeh na njegovom licu nestao čim sam to rekao...

Nije došla da sluša predavanja. Samo želi da zna gdje se nalazi metak u tijelu njenog sina. Da li se pokrenuo? Ne treba joj zakazivati preged sa neurologom; prije godinu dana nije uspjela da pronađe ordinaciju koja bi je primila. Samo želi da zna da li se metak pomjerio.

“Bez rendgenskog snimka i prethodnih snimaka na osnovu kojih bi uporedio stanje...” počeo sam.

“Zar mi moraš govoriti to sranje? Možeš li mi išta reći?”

“Možeš da računaš na sve; sve je u pokretu.”

Ona ne pita zašto su pucali na njenog sina. Samo će da zna - gdje se nalazi metak.

“Napustite Bronks!”

“Čovjek sa prstom tako to nije uradio”, kazala je, zastrašena izgledom mog instrumenta za pregledanje vagine. “Samo je malo pomirisao, osjetio meko, crveno mjestu u rupi i poslao je u bolnicu da joj odstrane tkivo.”

Čovjek sa prstom – već ranije sam sam se susretao sa njegovim radom – povezivali su ga sa onim likom koji je tablete nitroglicerina dijelio sedmogodišnjoj djeci koja

su imala bol u grudima (bio je iznenađen brojem djece u Bronksu koja su oboljela od angine, i žalio se na takvo stanje kada sam ga počeo ispitivati zašto je prepisao ovu neuobičajenu dijagnozu i tretman). Čovjek sa prstom samo brzinski pregleda pacijenta a zatim ga pošalje u najbližu bolnicu.

Trebalo mi je neko vrijeme da u polici pronađem instrument, a sada mi majka ne dopušta da ga koristim. Hirurzi su smatrali da je njen abdominalni bol izazvan gastroenteritisom. Poslali su je k meni sa dozom dulkolaksa, a da joj prethodno nisu pregledali intimne dijelove tijela. Kada se skinula, oborio me je isti onaj miris koji je zapahnuo čovjeka sa prstom. Imala je trinaest godina i priznala je da je nedavno imala seks, ali je promijenila mišljenje kada je vidjela sječivo u mojoj ruci. Počela je da plače. To je bilo dovoljno za majku. “Dakle, zašto si koristila tablete protiv trudnoće koje sam pronašla u tvom stolu ako nisi radila ništa?” Meni je migom dala znak da krenem dalje i upotrijebim instrument.

Razgovarao sam potom s majkom o mogućnosti da pronađe novog ljekara, o opasnostima koje nosi rani seks i o momku koji je sedam godina stariji od njene kćerke. Pozvao sam i sveštenika. Bilo je dosta sličnih porodica u okruženju, mora se balansirati, na pacijenta koji bi se možda preobratio trebalo je djelovati ne samo medicinski.

Vikala je ispred trijažne medicinske sestre koja joj je rekla da njeno dijete može da sačeka. Insistirala je da je ljekar primi. Praskala je sve vrijeme, nije htjela da čeka na red; samo je odbijala da igra po pravilima igre – bila

je iznervirana, ljuta poput zmije. Dozvolio sam joj da uđe i zamolio je da sjedne. Bijaše me sramota mladog ljekara koji je pozvao bolničke čuvarе reda zato što je čuo svađu. Prečuo sam uvrede, nisam je mogao više ignorisati.

Iskočila je, kaže, iz auta sa djetetom u rukama. “Tri mjeseca staro dijete se udarilo u glavu, sigurna sam, sigurna, i po svaku cijenu je morate pregledati, po svaku cijenu”. Čovjek koji ih je vozio bio je njihov kum i koristio je dijete kako bi joj prišao... Ona to sigurno nije shvatila kada ju je pozvao da ga posjeti. Muža je ostavila kući. I kada se to desilo, kad je nasrnuo na nju, policija je došla, a njih nije bilo briga ako bi je kum silovao. Odjednom je, kao da se trgnula iz sna, zapitala: je li njeno dijete dobro? Da li je, po mom profesionalnom mišljenju, njeno dijete dobro?

Došla je u transu kako bi pronašla i odgovor na moralnu dilemu. I krila je to brigom za svoje dijete. I vikom na medicinsku sestru koja joj je naredila da sačeka.

Mi stvaramo pravila kako bismo iz haosa stvorili red, kako bismo uspostavili prioritete u svijetu beskrajnih želja i potreba. To činimo i kada razmišljamo o Dr. Go, našem najšarmantnijem kineskom pedijatru koji je zamalo preminuo nakon što ga je izbola narkotizirana majka nedavno preminuog djeteta koje je bolovalo od SIDE, napala ga je viljuškom koju je koristila za svoju brzu večeru. Pravila služe da bismo vježbali naše mišićе, da bismo izvršavali osvetu.

“Po mom profesionalnom mišljenju – kad će biti bolje? Moja draga, za to ćete morati malo da sačekate”.

Žena, građena kao zvono, visokim glasom je zapitkivala šta je “doista” problem sa njenim pet mjeseci starim djetetom koje je imalo proliv. Pregledali smo mu uši, pluća i mokraću ali je sve navodilo na problem sa stomakom. To smo joj i rekli, ali je ona bila nezadovoljna našim odgovorom. “Naravno da ga boli stomak,” prokomentarisala je, “ali odakle je to došlo?”

“Ne iz ušiju,” ustvrdili smo.

Na uši nikada nije ni sumnjala. Tiho sam joj rekao, nakon što je prestala da viče (ne zbog bijesa, to je bio njen normalni način govora u situacijama kad je bila zbunjena) da je u pitanju virus i da će on proći sam od sebe.

Vratila se, po drugi put, čim je puštena iz bolnice, da postavi nova pitanja. Prvi put je došla da kaže da je dijete vjerovatno nešto pokupilo sa poda; drugi put su je u sred rečenice prekinuli stražari koji su je zatim izbacili. Protestovala je. I dalje je imala pitanja koje je željela postaviti. “Nema šanse,” odgovorio joj je stražar, “Ljekari su zauzeti radom sa drugim pacijentima”. Ali ona je i dalje insistirala da je prime. Za nju razgovor nije bio završen; ne, dok sve ne shvati do tančina. Do tada će nastaviti sa postavljanjem pitanja.

Mi, koji smo, navodno, napredovali u svijetu, naučili smo umjetnost postavljanja smisaonih pitanja, predviđanja narednih pitanja na osnovu prvo postavljenih, ali ovo nije bila jača strana zvonaste dame. Svoju gustinu je nosila sa sobom, na taj način je pokretala svoj svijet površnosti koga je branila postavljajući površna pitanja.

Spontano sagorijevanje, dokaz čuda. Nikada nećemo izgoreti. Ali ja sam izgoreo. Zaista jesam. Negdje u knjizi

Ram Dasa ima rečenica koja će me spasiti, ali je ona izvjetрила iz moje glave a knjiga je još uvijek u Teksasu. Marksistička knjižara na 104-oj ulici i Zapadnom kraju je zatvorena zbog poteza Gorbačova. Na njenom mjestu je otvorena radnja posvećena spiritualnosti. “Ram Das? Pogledaj pod R ili D, ili možda B za Bapa ili A za Alpert, jer je to ime koje je koristio dok je predavao na Harvardu sa Timoti Lirijem”. Nisam imao sreće. “Pitaj ovog urednika, on živi tu u blizini ili, još bolje, pozovi Pola Gormana, ko-autora, on vodi nekakav dom za beskućnike pod imenom Sveti Džon Božanstveni, i knjižara u tom domu bi trebala da posjeduje kopiju knjige. Koštaće te 6.95 dolara plus cijena karte za prevoz (ponovo buše po ulicama), ali ukoliko si zainteresovan za Spasenja, Sveti Džon Božanstveni je mjesto gdje se bankari Nju Jorka mole u ispovjedionicama koje su osmislili srednjevjekovni arhitekti za Svete Krstaše”.

Pronašao sam knjigu. Pratim uputstva; pokušavam da saosjećam sa žalošću ljudi, da uvidim patnju, da shvatim bol. Pokušavam da budem prisutan, s tegobom ali posve prisutan za svoje pacijente i, znate, taj metod počinje da djeluje. Kada sam prvi put došao u Bronks često sam zapisivao imena posebno mudre ili šarmantne djece i to bilježio u knjizi na kojoj je pisalo: Knjiga velikih ljudi u Bronksu. Ukradena mi je iz gepaka auta zajedno sa božićnim poklonima za djecu. Odlučio sam se da otpočnem novu knjigu i uporno pokušavam da se sjetim imena djece koju sam prethodno zapisao iz ukradene knjige. Margarita Gonzales, potpuno odjevena, na vrućini od nekih 40 stepeni, došla je na pregled. Čitala je Anu Karenjinu. Erik Ruiz koji u školu nosi cipele svog brata policajca i želi da postane neurolog.

Jeliczek, učitelj Albanac; Zambrovski koji će me tužiti ukoliko mu dam još jedan Epi. Sijenke, stanovnici Bronksa.

“Ukoliko se ponaša kao i ostala djeca oboljela od SIDE, možda pomogne još jedna doza lijekova”, kažem s nevjericom.

“Mogu nastaviti ovako još nekoliko nedjelja,” kaže Doli dok izlazi napolje, “nekoliko nedjelja, kažem vam, nekoliko nedjelja”. Ali neće izdržati naš Denis. Tjelesne tekućine su se nakupile oko njegovog umirućeg srca i već su isprobavale elastičnost njegovog tkiva. Uskoro će njegova pluća kolabirati i osloboditi prostor vodi koja se opasno nagomilala u tjelesnoj duplji.

Premинуo je onog dana kada je došao uragan. Do sedam sati ujutro, on je već primio svoju dozu lijekova i oko 7:30, kada smo došli da preuzmemo smjenu, njegov puls i krvni pritisak su rapidno padali. Respirator je stvarao nesnosnu buku, a alarmi su ukazivali na nestajuću snagu. Tek kada mu se puls smirio a mi prekinuli da prilagođavamo instrumente, on je nježno izašao iz Gahene da objavi svoju smrt.

“Ukoliko vjetrovi duvaju brzinom manjom od 60 kilometara na sat, dokovi će i dalje raditi,” neko reče. Bilo je previše uzbuđenja zbog dolaska uragana i ljudi su trčali okolo kako bi stigli do svojih domova.

“Zatvaraju mostove,” neko je dovikivao iz susjedne sobe.

“Da li će ona stići na vrijeme?” “Ko?” “Šta?” “Denisova baka.” “Napolju je?” “Ona je obavještena”.

Pitao sam se da li bi ga još bikarbonate moglo spasiti makar, dok ne dođe starica. Istanjena koža, koja je nekada

pomagala da se njegov puls raširi dužinom čitavog tijela i uticala da se atrerijalni gasovi glasno čuju, sada je postala predmet djelovanja nevidljivog bubnjara. “Još jedna tura,” na usnama mi je bila rečenica koja je umnogome zvučala kao “posljednja tura” u irskom pabu.

Počinjalo je da kiši. To je bila kazna za našu bezosjećajnost prema bogu koji je izgleda odlučio da doslovno poštuje svoja oblačinom poslata upozorenja. “Pa, i trebao bi konačno da ih primjenjuje, jer život nije fer,” promrmljao sam samom sebi. “Amen,” odgovorila je Denisova baka koja je stigla na vrijeme da vidi kako ga posljednji put kupaju. “Njegova majka bi trebala da tu leži, a ne on, predivni dječak”.

Grijanje se ponovo uključilo i do nas je dopro dah toploug zraka koji je sa dječakovog tijela podigao pokrivač i otkrio njegove oči i nos. Sada, kada smo konačno uklonili prepreku koja nas je razdvajala, još više je izgledao kao da je živ.

II

Većina mojih pacijenata u Bronksu bili su jugoslovenski Albanci. U gradu ih je živjelo dvadeset hiljada, možda i više, ukoliko bi računali i nelegalne imigrante. Tokom šezdesetih godina radili su kao portiri, nadzornici ili pica majstori. Za nekoliko decenija napredovali su toliko da su postali vlasnici zgrada radeći na poslovima kojih su se drugi klonili. Nisu voljeli crnce i Porto Rikance, a nisu bili ni izrazito orni da kćerke šalju na više obrazovanje, ali su zato marljivo radili. Bili su, sa čim su se složile i moje kolege, dobri građani. Plaćali su revnosno cijenu za svoj tegoban put.

Pedijatri su ih dobro znali. Imali su velike porodice, insistirali na sunećenju, čak i kada bi naša stručnost preporučila da treba činiti suprotno, a snabdijevali nas beskonačnim prilivom djece.

Naše klinike su bile prepune ispijenih žena sa širokim kukovima koje su nosile crne hulahopke i dugačke haljine ispod kojih bi se skrivala mnogobrojna djeca. Žene su govorile albanski; njihova muška djeca, koja su uvijek išla sa očevima, provela su ranije obavezne dvije godine u jugoslovenskoj armiji i govorili su komandnim jezikom

(srpskim). Razgovarali smo, i oni i ja, iskvašenim slavenskim jezikom i dobro se slagali, možda zato što su zaključili da mi srpski nije maternji. Ali, situacija je bila daleko od idealne. To je bilo društvo u kom su dominirali muškarci. Muževi su često ignorisali žalbe svojih suprug a simptomi njihovih oboljenja, strahovi i sumnje, često su izbacivane iz prevoda. Zbog svega ovoga, žene su, muževima vjerujući, sumnjale u moje dijagnoze. Jednom prilikom to je gotovo dovelo do smrti djeteta.

Jednomjesečna beba je imala problema sa kičmom. Majka nije dozvoljavala da ga liječim, i kada je muž insistirao da dijete dobije injekciju, rekla mu je da ona neće dozvoliti “nijednom prokletom Srbinu da ubrizga injekciju u leđa djeteta”. Injekcija za lumbalnu punkтуру je dugačka i nije mi to mogla reći direktno, licem u lice, na svom jeziku, jednostavno zato što je bila zastrašena.

Dvadeset godina sam izučavao rusku literaturu i istoriju, a srpskohrvatski sam naučio u školi Beogradu. To je bio moj prvi slavenski jezik. Moji prijatelji su bili posvećeni Jugosloveni; njihovi dragocjeni pasoši su im omogućavali da odu na mjesta na kojima su Rusi i Amerikanci bili nepoželjni. Više su voljeli Krležine predstave, ili pripovijetke Iva Andrića, nego Gluvi barut. Ali su bili kritički nastrojeni prema srpskim arhivama zbog idiosinkratičkog viđenja jugoslovenske istorije.

Sa sjetom sam mislio o našim pacijentima, nekomunikativnim, zatvorenim i osorim osobama, kao o potomcima onih siromašnih čistača ulica, koji su na glavama nosili bijele kape i koji su, prije nekih dvadeset sedam godina, preplavljivali ulice Beograda. Baš kao i moji prijatelji Srbi, nisam

upoznao niti jednog profesionalca ili intelektualca albanske nacije. Kasnije, pak, na Kosovu sam upoznao ljude koji su tih istih godina studirali u Beogradu. To su bili kultivisani profesionalci zatvoreni u Enver Hodžinoj staljinističkoj državi u susjedstvu. Albanci su velika grupa ljudi koja je, nakon podjele Albanije, po okončanju Prvog svjetskog rata, ostala u različitim državama. Politička izolovanost Albanije i nedostatak univerziteta na albanskom jeziku u Jugoslaviji (škola za učitelje je otvorena tek šezdesetih godina u Prištini) učinila je da albanska kultura ostane bez težine i maltene nevidljiva za “spoljni svijet“. Bez njihove strpljivosti i tolerantnosti, ja nikada ne bih bio u stanju da shvatim njihov veliki ponos i upornost sa kojim sam susretao u hitnoj pomoći u Bronksu. Ko god da su bili, morao sam dobro da se potrudim da naučim njihov antički, i za mene, komplikovan jezik, da uđem u njihov svijet.

* * *

Istraživački tim sa Kolumbija Univerziteta godinama je radio na Kosovu. Svjetska Banka je vladi Jugoslavije odobrila veliki kredit za modernizaciju topionice u Mitrovici. Postojeće postrojenje je živom zagađivalo vodu i zatrovalo veliki broj majki i novorođenčadi. Kolumbija i Ministarstvo zdravlja Kosova su neprestano nadgledali nivo žive kod djece kao i razvoj mališana koji su rođeni u zatrovanim oblastima i u njihovoj prijestolnici koja, kako se smatralo, nije bila zagađena. Na Kosovo sam pozvan da radim kao prevodilac glavnom istraživaču sa Kolumbije. On i ja smo se sreli sa dekanom Medicinske škole, odjela Prištinskog

univerziteta. Dočeka nas je sa drugim uglednim građanima koji su mi ponudili stan “na kampusu”; poseban apartman rezervisan za ugledne goste. Obavijestili su me da ga moja porodica i ja možemo koristiti za vrijeme boravka na Kosovu. Dogovor smo postigli uz piće u kafiću pored trga, smještenom u jednom od boljih dijelova Prištine.

Čim sam stigao, pokušao sam da se sastanem sa dekanom, ali on je otišao na godišnji odmor u Tursku, niko nije tačno znao u koje mjesto. Niko nije čuo da je za mene ugovoren smještaj, a postojanje nekog stana za ugledne goste bila je novost za njih. Moja žena je za to vrijeme bila negdje u Evropi, sa djecom je putovala prema Prištini. Cijene hotelskih soba u gradu su bile izuzetno visoke, tako da sam brzo ostao bez novca koji sam ponio. Pošto niko na univerzitetu nije mogao da riješi problem, a moj američki sponzor je digao ruke od nadoknade, odlučio sam da odem do kancelarije Centralnog Komiteta. Zatražio sam da se sastanem sa “drugom koji je zadužen za zdravstvo”. Ispostavilo se da je takva osoba zaista postojala. On me je odmah primio i posavjetovao da se vratim u Ameriku i ponovo pokušam dogodine. Sa njim je bio jedan čovjek koji je čuo naš razgovor i koji mi se obratio na poljskom; reče da bolje govorim poljski nego srpski. Ispostavilo se da je drug Božović bio savjetnik mnogih asistenata koji su na Kosovu zauzeli položaje nakon 1981., u periodu dok je on studirao u Poljskoj. Poznavao je tadašnjeg američkog kulturnog atašea, koji je sada, kako je tvrdio, ambasador u Jugoslaviji i ponudio se da mi pomogne riješiti problem. Ali samo ukoliko pribavim pismo od Čovjeka u kome taj od njega, Božovića, traži izvršenje zadatka.

Kada sam, ranije, moje pacijente obavijestio da im neću moći pomagati tokom ljeta jer odlazim na medeni mjesec na Kosovo, teško da su mogli povjerovati u takvo što. Mnogi od njih su plaćali i do 10.000 dolara da bi se ilegalno, iz svojih planinskih sela, kroz Italiju i Meksiko, dokotrljali sve do Bronksa. Nisu shvatali moju šalu Gospoda B., supruge barmena sa Menhetna, uspješnog imigranta, rekla mi je da se na nekoliko mjeseci vraća kući i ukoliko odem, posjetila bi me. "Nema potrebe da mi dajete adresu. Naći ću vas."

* * *

Priština, glavni grad Kosova, ima preko 140.000 stanovnika. ali je još uvijek mali grad kakav je bio i kada mu je, prije trideset godina, dat veći značaj u odnosu na ostale gradove uz granicu nastanjene Albancima. Brzi razvoj, kombinovan sa centralnim planiranjem, ostavili su za sobom nedovršene zgrade, smrad začepljenih odvoda i česte prekide u napajanju električnom energijom i vodom. Ali, na mjestu gdje je nekada bila samo srednja škola i maleno prenočište, sada se nalaze tri srednje škole (medicinska, stomatološka i veterinarska), Univerzitet kao i tri hotela.

Tu su i četiri bioskopa, od kojih jedan prikazuje pornografske filmove koji izazivaju bijes albanskih očeva, a druga tri prikazuju stare vesterne i pružaju šansu da se navija za heroje, a da se zlikovci prate iza platna. U neposrednoj blizini je i nekoliko barova, ali u njima nema napijanja niti golišavih kabarea. Najpopularniji događaj je svakodnevna šetnja glavnom ulicom u periodu od 6 do 9 uveče kada Srbi, koji se nalaze na rubovima, i Albanci, na sredini šetališta,

sa varirajućim nivoom otvorenosti pokušavaju da privuku pažnju donekle stidnih, ali privlačnih, tinejdžerki. Trgovci nude sladoled i pečeni kukuruz na prodaju; a poslastičar privlači kupce boze i šampita. (Mjesec dana potom boravio sam u Beogradu gdje sam naručio bozu u istoj radnji, u kojoj sam je prvi put probao prije nekih trideset godina, ali su mi rekli da ovdje prodaju samo “nacionalno piće“, jugo koktu. Poručili su mi da, ukoliko i dalje želim da popijem bozu, odem na neko zabito mjesto, recimo Prištinu, gdje ljudi još uvijek “taj bučkuriš” ispijaju.

Poslastičarnicu u Prištini drže Gorani, narod sa juga Kosova, i u njoj prave najbolju bozu. Mjesto se nije mnogo razlikovalo od onih na koje ste mogli naići i u drugim malim gradovima Jugoslavije, osim što ovdje slike na zidovima prikazuju Istanbul a ne Mostar – sjećanje na bivšu imperiju. Turski jezik je donedavno bio veoma popularan u školama (ukinula ga je centralna Vlada), a autobusi za Istanbul i natrag su prepuni ljudi i trgovaca koji radije kupuju svoj džins u Turskoj nego u drugim gradovima Jugoslavije.

Srbi su, takođe, podjednako zainteresovani da održe veze sa svijetom koji prevazilazi Kosovo. Pošto se osjećaju “odsječenima” od Beograda, taj svijet je, recimo, Francuska a ne Srbija. “Hoće li Francuska pobijediti Amerikance?” pita me Srbin koji drži kafanu, nakon što je saznao da sam iz Bronksa. “U fudbalu?” Ne, ne, družu moj, već u nekontrolisanom širenju virusa SIDE, samouvjereno nastavljajući da priča o imunom sistemu i T-ćelijskim ubicama, kao i o Grand Councourse u kom živi rođak njegovog brata.

Priština je, dakle, selo nalik onom kakva je Moskva bila početkom devetnaestog vijeka. Dragodan, naselje srednje

klase u kom smo iznajmili stan (nakon što je ambasador, čiju sam djecu čuvao u Varšavi, napokon napisao pismo savjetniku), još uvijek nema svoju poštu. Pisma se nose prijateljima i rođacima koji žive u starom dijelu grada, a zatim se ručno dostavljaju ljudima kojima su napisana. Lokalni poštanski inspektor se šali: pisma čita prije nego što ih dostavi. Podsjeti me na Puškinovog druga, Sergeja Bulgakova, moskovskog upravnika pošte za vrijeme vladavine Aleksandra Prvog, koji je čitao i prepravljao pisma svojih prijatelja pisaca.

Gospođa B. bila je u pravu – našla nas je. Tokom svoje posjete uočila je autobus Univerzitetske bolnice, naredila da stanu, i kada su njenu naredbu ignorisali, pretrčala je šest blokova nazad kako bi nam poželila dobrodošlicu. Izgledala je veoma sretno. Ovo je bila njena prva posjeta kući nakon što je dvije godine provela u Bronksu. “Konačno slobodna” – reče. Slobodna da šeta Korzom, slobodna da nosi zlatne narukvice koje su bile previše izazovne za njene komšije u Nju Jorku i slobodna da svoje dijete pošalje na ulicu ili u park. “Ovdje je svima bolje,” rekla je. Djeci sa metatarsus adductus je bilo bolje i bez hirurških zahvata; njenoj kćerci se povratio apetit i počela je ponovo da dobija na kilaži, a suprug više ne pati od astme. Očajnički želi da ostane, ali njen muž želi da uštedi dovoljno novca u Americi kako bi mogli trijumfalno da se vrate na Kosovo.

* * *

U Univerzitetskoj bolnici su odredili da radim na pedijatrijskom spratu i odjeljenju za infektivne bolesti. Svake

noći primamo petnaestak djece koja pate od dehidracije. Danima su ležala kući i nisu uzimali ništa osim kravljeg mlijeka, koje sada neprekidno toči iz njihovih rektalnih izlaza. Žene ne mogu doći do bolnice dok muškarci ne završe rad na poljima. Put od sela, na kolima za zapregu, traje oko trideset sati, a djeca, na temperaturama od preko 30 stepeni, ubrzano gube tjelesne tekućine.

Ranim jutrom, kolege i ja odlazimo u obilazak pacijenata. Ljeto je i imamo manjak radnika. Laboratorija može samo da nam obezbijedi potrebne količine sodijuma i potasijuma, ali stepen širenja bolesti je dramatičan i zahtjeva pažljivu analizu. Šef se oslanja na svoje kliničke vještine kako bi izveo dijagnoze, a naše slabe rezerve tečnih soli povećao. Polako se krećemo od kreveta do kreveta, za šta nam treba cijela vječnost, jer na odjeljenju ima 90 ležajeva. Šef zastaje da bi mi pokazao interesantni šum ili čudnu herniju. Ponekad će se dijete nasmijati, a medicinska sestra će vratiti poklon. Većina leži umotana u ćebadima; oni nas i ne primjećuju, ne daju znake života. Šef podiže glavu, naginje kapu prema podu i gleda nas pogledom iz kog se može vidjeti očajanje. Pažljivo im pregleda grlo, a kremom maže ojede koji su nastali zbog pelena namočenih u izbjeljivač. Neki pate i od candida-e ali u apotekama nema više nistatina.

Dijete sa upalom pluća ubrzano diše. Kiseonik bi pomogao ali kanisteri su prazni. Bilo bi mu bolje, čak i na sobnom zraku, kada ne bi ležao na stolici svog cimera. Šef čaršavom čisti svoje ruke, a nakon pregleda nekolicine pacijenata, lavabo prebacujemo na kraj hodnika gdje mijenjamo vodu. Pokušavam da svojim ponašanjem budem

primjer drugima pa pred pacijentima perem ruke do laktova, što nikada ne radim u Nju Jorku, ali jedino u čemu uspijevam je da usporim izvršavanje obaveza. Na kraju, uvidamo da nam je vrijeme isteklo jer se ispostavlja da je sinoć preminulo dvoje djece.

Odlazimo u odjeljenje za bolesnike sa tuberkulozom. Ovdje su svi u svom elementu. U čistom oku oni vidi crvene mrlje, ne insistiraju da pacijenti uzimaju lijekove protiv tuberkuloze a gube previše vremena gube zato što neodlučne roditelje ubjeđuju da svoju djecu ostave u bolnici na dvije do tri nedjelje kako bi se izbjeglo širenje infekcije. Ali, polja su neobrađena a tuberkuloza predstavlja bijes boga. Nijedna “nečista” djevojka neće naći supruga. Bolje je da se pomire sa sudbinom i da dijete sahrane van zidova bolnice.

Baš kao i u našim prepunim bolnicama Bronksa, kvalitet brige često zavisi od toga koliko blisko se ljekari i medicinske sestre vežu za pacijente; ili od toga da li je ljekar ponosan na svoju dijagnozu i da li je dijete “borac” koji uspije da privuče našu pažnju. Ali, ovdje na Kosovu, smrt je svuda oko nas. Jer djeca dolaze kasno i ne možemo učiniti ništa. I ljekari i roditelji vremenom prihvataju smrt kao činjenično stanje. Dječaka sa encefalocelom dovode da bi ga pokazali majci a zatim ga ponovo odvođe. Drita spava na tri jastuka. Treba joj zamjena organa ali nema potrebe da se žuri i da je šalju u Beograd jer tako komplikovana hirurška operacija teško da će uspjeti na tako bolesnoj osobi.

Problem je i u tome što odnos prema smrti može degenerisati u kavaljerski odnos prema prevenciji i medicinskom liječenju. Moje kolege sa infektivnih bolesti su odlučne da

infektivne bolesti spriječe vakcinacijom, ali ima takvih koji se ne trude jer su “epidemije uobičajena stvar kod nas”. Djevojčicu sa groznicom, koja je nastala nakon izvlačenja vode iz njenog desnog ramena, liječe kao infekciju urinar-nog trakta a ne za osteomielitis. Ne možemo je pronaći na redoslijedu pošto smo već pregledali 77 pacijenata, a vjero-vatno neće ni doći na red prije nego što je roditelji odvezu kući. Njeno stanje se danas može popraviti; sutra će biti slučaj koji zahtijeva čisto poslovni odnos prema bolesti. Susreću se sa reumatskom groznicom, rahitisom, hepatiti-som i tuberkulozom. Pregledamo pacijente sa dijabetisom, astmom i SIDA-om. Oni ne otkrivaju upale srednjeg uha jer to i ne traže (uši su organi kojima se bave specijalisti za uho, grlo i nos), ali lagano mekšanje kranijalnih kostiju, jedva primjetno postojanje rebara te povremeno tresenje prstiju teško da će umaći njihovoj pažnji. Sastav naše košare za bolesti je drugačiji; oni bi čudnu groznicu momentalno di-jagnosticirali kao hepatitis; a mi bismo se zakleli da se radi o infekciji srednjeg uha. Nakon ponoći, oni vide žuto a mi vidimo crveno.

U hitnoj pomoći radim sa veoma oštroumnom lje-karkom, ali kada pacijenti dođu, oni se instinktivno okreću prema meni, čovjekom sa sijedom kosom, Amerikancu, kako bi dobili savjet. Sramota nas je, ali naš čudni poslovni odnos je spašen pojavom šestogodišnjakinje sa corea-om minor, dobro poznatim simptomom reumatske groznice koju poznaju svi, bolje rečeno, svi osim mene. Ona je kao bogom poslata i liječimo je kao da je kraljica.

* * *

Medicinska sestra je uvela sedamdesetogodišnjeg starca. Skinuo je kaput i cipele te se popeo na sto, još uvijek odjeven u pantalone i čarape. Ljekar sa zaštitnim rukavicama i ljekarskom odeždom, uz pomoć asistenta, čisti mu abdomen, daje mu lokalni anestetik i ubacuje laparoskop kako bi ispitali unutrašnje organe što je, kako kaže, jedini način da se, u odsustvu AFO markera, otkrije metastazirani rak. Ovo je jednostavan i uobičajen test u Sjedinjenim Državama. Nakon što je sve obavio, morao je isplesti tri šava kako bi zašio ranu. “Ne, niko nije imao sekundarnu infekciju tokom dvadeset i četiri puta koliko je obavljao ovu proceduru od kada je, 1984., aparat stigao iz Francuske”. Nije bio uvrijeđen pitanjem. Potapšao je starca po glavi. “Nije pustio ni zvuka,” prokementarisao je, “što i nije čudo, zar ne, jer on je moj ujak”. Nakon nekoliko pregleda otišli smo na ručak čime smo uvrijedili veliku grupu za koju sam shvatio da su bili bliski prijatelji i članovi porodice koja je čekala na klupama napolju.

* * *

Primijetio sam da me mrko gledao dok me je predstavljao šefu službe, Srbinu. Velik čovjek, još uvijek nije spreman da uzme za broj veću medicinsku odeždu koja izgleda kao odjeća koju je nosio dok je bio student. Okovratnik izgleda kao da ga je nosio Vilijam Karlos Vilijams u danima kada je kao pedijatar ordinirao u Petersonu, Nju Džerzi. U Kajmakovom načinu govora ima veoma malo slobodnih

stihova. Nakon što je konferencija završena, on dolazi k meni, uzima me za ruku, vodi me u svoju sobu gdje sjedamo, a zatim vadi albanski konjak i, u dobrom raspoloženju koje stvara, sa svoje police vadi zbornik tekstova Medicinske hirurgije i pedijatrije koja je napisana sa druge strane granice, u Albaniji – “odlični tekstovi, prvoklasni tekstovi, koje, naravno, ovdje ne možete nabaviti”. Govori o albanskoj istoriji, “ja sam stručnjak za Balkanske ratove kao i Drugi svjetski rat”, govori o okupacijama i okupatorima, o Turcima, Italijanima, i “u posljednje vrijeme” o Njemcima i Srbima (trepnuo sam na njegovo poređenje kako bi mu pokazao začuđenost zaključkom). Zarađuje 17.000 dinara, njegove kolege u Beogradu dobijaju 37.000 dinara; rukom odmahuje kada mu pomenem razliku u troškovima života između dva grada, a zatim mi pokazuje fotografije koje su izložene u njegovom ormaru za pića: Mustafe koji se borio protiv Turaka i protiv “znaš koga”, fotografije albanskih partizana, i tri male djevojčice. “Bogatstvo Albanaca su njegova djeca, naročito ukoliko su dječaci, ali i djevojčice su,” dodaje, “takođe u redu”.

Sebi puni drugu čašu i naslanja se na stolicu. “Ja sam crnac, svi mi smo crnci. Samo je Sveti Pavle bijelac; ali mi se razmnožavamo; o mi se i te kako razmnožavamo. A vaši crnci, da li oni rade? Ne, oni ne rade,” odgovara na sopstveno pitanje. “Zato su siromašni. Mi smo crnci Jugoslavije”. Smijemo se. “Jeste li ikada vidjeli srpsko dijete sa tuberkulozom? Niste, jer oni imaju dovoljno da bi se ishranili. Vi nemate tuberkulozu, zar ne?”

“Veoma rijetko,” odgovorio sam, veoma obazrivo, “osim kod Meksikanaca koji žive uz granicu”.

“Ah, Meksikanci,” uzdiše i počinje da priča o Panču Vili i Fridi Kalo. “Pa oni duguju više nego iko drugi, zar ne?” Neće ni da čuje o padu cijena nafte, pa zato odustajem od namjere da pobijem njegove argumente. Jasno je da sam u tome uspio, jer počinje da govori znatno smirenije. Razgovaramo o tuberkulozi i o “BCG vakcini”.

“Većina naših pacijenata su rođeni u kući. I vaši se danas rađaju u kućama,” kaže, “to je moderno,” dodaje a svi prisutni zajedno se smiju. “A oni rođeni u kućama ne dobijaju BCG vakcinu, jer ju je teško dati, pa je ljekari daju ili preduboko ili više površinski. Tako da ili nisi imun ili ćeš se bojati cijelog života. Za ovih 15 godina rada vidio sam 55 slučajeva tuberkuloze kod djece, a samo 5 od njih su bili Srbi. To je bolest siromašnih”.

Pacijanti izbjegavaju otići u kliniku za pregled i dolaze direktno u njegovu ordinaciju. “Vaši privatni pacijenti?” pitam, dobro upoznat sa tematikom. Svi se smiju, veoma iskreno, “Ne, samo žele da me vide, prijatelji prijatelja”. Počinje sa lumbalnim punkcijama. Prva je na medicinskoj sestri koja možda ima meningitis. Trebaće joj pet uboda iglom prije negoli se pronađe put kroz kralješnicu koja okružuje kičmeni kanal, ali na kraju tekućina šiklja napolje intenzitetom koji bi i vojnike Skenderbega učinio ponosnim. Uviđa da je procedura uspješno obavljena i odlučuje da je vrijeme da pređe na drugog pacijenta. Medicinska sestra ne plače i ja je hvalim zbog njenog stoičkog držanja.

“Trebali biste vidjeti našu djecu,” šef kaže, “oni čak traže da sami začepe rupu”.

Svi se smijemo, ali kada stignemo do prvog djeteta zanijemimo u strahu od pomisli šta bi se desilo kada bi ovaj mladi heroj nestao.

“Bogatstvo čovjeka se uvećava sa svakim jezikom kog nauči, a po tom standardu mi Albanci...” Ne uspijeva završiti rečenicu već počinje pričati o Skenderbegu i Ali Paši, dva diva koja su predvodila borbu malog naroda protiv Turaka, o Nušiću koji je pisao na srpskom ali je bio Albanac (to nisi znao, zar ne?) i o Majci Terezi.

“Daj, daj, daj,” čujem glas koji dolazi sa drugog ugla sobe, “samo nemoj vrijeđati; mi smo davali, a oni su uzimali i nas i našu zemlju. Svi oni...”

Dva rođaka, scenograf i bivši profesor umjetnosti, koji je sada opštinski uposlenik, sastali su se samnom u malom seocu nekoliko kilometara udaljenom od Prištine. Od vrućine smo se sakrili pod krošnje drveća i odatle mogli vidjeti staru džamiju i pravoslavnu crkvu; ispod njih su se igrala djeca a krave su pasle pored rijeke čija je voda lagano proticala. Mokra kora drveta je tjerala muhe koje su letjele oko nas i sramotile domaćicu.

Tihi umjetnik kaže: “Turci su nam dali malo njihove religije ali ne mnogo, stoga je ona lako prihvaćena, što je odgovarajuća kompenzacija za takvu vrstu darežljivosti”. On je historičar, amater, čita djelo koje je ekvivalent Almanahu farmera. “Mi smo ovdje bili prvi. Grci i Rimljani nas nisu primijetili, ne više nego što je to bio slučaj sa Turcima koji su došli stoljećima kasnije, ali mi smo bili ovdje i još uvijek smo ovdje. Svuda po selima možete vidjeti znake koji ukazuju na staru pagansku religiju”. On kaže da su automobili njegove kćerke i profesija njegovog sina, elektroinženjer, “veoma paganski”. Oni nisu historija niti

umjetnost, nego atavističko okretanje od vladajuće kulture, a on na to uopšte nije ponosan. “Grčka boginja Afrodita – to je albanska riječ - Aferdites. I Odiseja je naša riječ, baš prošle nedjelje sam čitao tu knjigu, i ona je o nama”.

Govorio je veoma sporo i naglašavao važne tačke: gotovo da je blagosiljao svoje riječi. Radio je kao učitelj umjetnosti. Pošto je dobro znao kako da se ophodi prema ljudima, zamolili su ga da bude direktor škole, a zatim je postao gradonačelnik, da bi se, na koncu, vratio predavanju u školi, gdje se suočio sa činjenicom da su njegovi sati prepolovljeni. Da bi prehranio porodicu morao je da pronade dodatni posao u instituciji za zbrinjavanje ljudi koji su tražili smještaj. “U školama više ne uče djecu onome što je korisno – ni umjetnosti ni istoriji. Kako možete biti ljekar ili bilo šta drugo a da ne poznajete umjetnost, istoriju i riječi?” Pitao me da li sam čuo za američkog ljekara koji je htio da dođe na Kosovo i napiše disertaciju o liječenju riječima? “Riječi su značajnije,” uvjerava me, propovjedajući, nesvjesno, već preobraćenom, “nego ijedna medicina”.

“Oni moraju naučiti naš jezik,” uzvikuje scenograf, “Srbi će jednostavno morati da ga nauče. Da li se u centru za kulturu Boro i Ramiz nudi ijedan kurs na albanskom?” ponavlja moje pitanje, “sigurno da se nudi, ali tu nećete naći nijednog Srbina”. Centar kulture izgleda kao vikinški brod okrenut naglavačke (da li su i oni bili Albanci, umalo ga ne upitah?) sa veoma konvencionalnim interijerom. Dobio je ime po Boru i Ramizu. “Oni su bili,” objašnjava mi, “prijatelji tokom partizanskog rata protiv Njemaca. Boro je bio Srbin a njegov prijatelj Ramiz Albanac. Zajedno su se borili i zajedno poginuli. Svi smo ohrabrivani da pratimo njihov primjer”.

“Oh, da”, kaže njegova žena, najpoznatija glumica na Kosovu, “ali oni su se uzajamno voljeli i cijenili; sada Srbi bježe prema Beogradu i to što prije mogu”.

Cipele smo izuli na ulaznim vratima, duboko udahnuli i spremili se za naizgled beskrajan niz albanskih specijaliteta, koji će nas zasigurno oduševiti. Bio sam već pijan i od prisutnog čovjeka sam vidio arapskog majora u kaputu kako puši lulu i penje se na brda Judeje gdje nestaje, a zatim se ponovo pojavljuje kroz tanke oblake dima koje je sam stvorio. Naglas je iznosio svoj razumni – a u isto vrijeme i suludi – plan da stvori jednakost između Arapa i Jevreja, tako što će Arapima dozvoliti da se učlane u vojsku Izraela. Pored njega je stajao njegov prijatelj (ili je to bio moj prijatelj?) iz Sjeverne Irske, glavni animator razvoja Belfasta. No, i on zaspe svaki put kada počne priča o izgradnji naselja u kojima bi zajednički živjeli katolici i protestanti.

Ovaj vizionar voli našeg sina Aleksisa, jer Aleksis slika i želi postati arhitekta. “Dobro,” kaže čovjek koji više ne može priuštiti materijal za slikanje i čija je posljednja slika bio portret njegove majke, naslikane prije šesnaest godina. Kaže da želi da njegovo dijete više plače kako bi povećalo kapacitet pluća i popravilo ekspresivnost, “dobro, učićemo Aleksisa albanski jezik”. To je stav koji ne želim da problematizujem jer ima smisla i Aleksis to razumije. “Ukoliko želite da budete bliski sa nama, prijatelji, morate naučiti naše riječi, naš dah, naš duh”.

Ti ljudi gaje određene sumnje vezane za Mijanovića. Priča previše pošalica, uglavnom o svom narodu, kog još uvijek zove Jugoslovenima. Njegova omiljena šala je o Njemcu, Švajcarcu i Jugoslovenu, koji su se sreli na konferenciji i upoređivali plate. “Ja zarađujem 7000 maraka,” kaže Njemaac, “2000 potrošim na hranu, 2000 na kredit za kuću a ostalo uštedim”. Švajcarac zarađuje 7000 franaka, sveukupno potroši 3500 a ostalo uštedi. Jugosloven samo stoji sa strane i češe glavu. “Pa, šta je sa tobom?” pitaju ga.

“Pokušavam da shvatim kako ja uspijem da zaradim 50.000 dinara a potrošim 150.000”.

“Zna,” kaže Mijanović, “zna on dobro kako. Ne bi trebao da se češe po glavi. Pokrašće ostatak jebenog novca”, zaključuje dok se njegove kolege, većim dijelom Albanci, smješkaju. O njemu misle i osjećaju slično onome smo mi mislili o Teksašanima koji su nas podučavali: sjećam se patologa koji je na ekranu prikazivao slajd na kom je bilo bog zna šta. On bi nas pitao koje smo lijekove prepisivali pacijentima i komentarisao. Kada bi čuo da smo koristili digitalis za infekcije grla, “sigurno, zašto da ne, ako vi tako kažete”. Davao nam je ogromnu odgovornost, jednostavno smo morali da pravilno postupamo prema pacijentu. Ovaj jugoslovenski pulminolog, koji priznaje da je Crnogorac, želi da svi kažu šta zaista misle. Šale su dio njegove “pedagoške kutije sa alatom”.

Svi se slažu da je Crnogorac gotovo uvijek u pravu prilikom određivanja dijagnoze, a kada pogriješi, to je zbog

njegove povremene ljenosti. Neće objaviti svoju disertaciju, za koju smatra da je dobra (“dovraga, nije dobra, nego izvrsna”). Svake noći je radio do četiri ujutro kako bi sve hipoteze testirao i uvjerio se da su ispravne, a grafike je provjerio kompjuterskim programima. Ipak, da bi svoj monograf uskladio sa današnjim informacijama, morao bi da sve odradi ispočetka “jer ja volim da je sve tačno, momče, ja doista volim da je sve tačno”.

Disertacija, makar oni dijelovi koje sam pročitao, doista je veoma dobra. Prepuna je otkrovenja o traljavom poslu ljekara koji su pokušali da istrijebe tuberkulozu. Ponosi se činjenicom koliko je daleko doguralo Kosovo. Kada je stigao, prije 21 godinu, tu je bio jedan šator koji je služio kao bolnica, a u cijeloj provinciji je bilo samo 21 auto. Ali, na koncu, dobijete ono što zaslužite; još uvijek se radi traljavo i još uvijek imamo tuberkulozu, i to je skandalozno.

Nalazim ga kako sjedi i puši na stolici koja je smještena ispod kič slika Tita i majke sa djetetom i psom. Tito izgleda skeptično, a dvije ruke naslikane majke ukazuju da ona čvrsto grli dijete. “Zaboravite sve dijagnoze,” kaže jednom od srpskih buržuja koji su došli da se sa njim posavjetuju o zdravlju djeteta. “Možete ga povesti u planinu ili na more; zavisi od vas, ali što više sunca vidi, to je bolje za njega. Antibiotici? Dovraga, ne, bacite tu bocu u smeće”. Komad pepela pada na moju kravatu, dok on pokazuje prema prozoru.

“Pa, možda i ne; završite bocu ako ste već počeli da mu ih dajete. Idite, idite sa mojim blagoslovom”.

Pokazuje ka starcu koji se žali na bol u grudima: ovaj mu vrhom svog kažiprsta pokazuje na mjesto pored srca:

“ne biste trebali pušiti – evo vam malo tableta za izbacivanje vode, izmokrite se, sve izmokrite, stari moj”. Okreće se ka trećem pacijentu: “naravno da ste u pravu, zadržite je dalje od promaje, ona nije dobra ni za koga”.

“Možete li u Nju Jorku dobiti auto na kredit?” pitaju me medicinske sestre koje na spratu za tuberkulozu ispijaju petu šolju jutarnje kafe. “Vi ste van pameti, svaka od vas. Zadržite svoj stari auto. Ja radim i živim bolje od njega...” Pokazuje na mene dok se udaljavam. “Svi mi bolje živimo od njega... manje rada, moji prijatelji, ali mnogo, mnogo više života.”

* * *

“Ne lažem,” kaže glavni rezident, ne misleći ni na jednu optužbu posebno. To zvuči više kao tvrdnja, izjava takvog vjerovanja. “Mogao sam od vas sakriti ova dva slučaja, jer sam se koristio svojim dijagnostičkim sposobnostima, ali sam vam rekao, zar ne, da, ukoliko to želite, možete da se vratite i provjerite”. Što smo i uradili, a zatim nam je opisao kako je, u jednom slučaju, prebrzo prepisao antituberkularnu terapiju, a kod drugog pacijenta ju je prepisao gotovo prekasno.

“Svojim studentima uvijek kažem kako nismo dovoljno moćni ali da, ukoliko ne možemo razlikovati simptome tuberkuloze od simptoma prehlade, onda smo mi ti koje treba kriviti. Njihove misli uvijek negdje odlutaju, jer oni razmišljaju o mogućim pitanjima za ispit. Pristutna su samo njihova tijela, ali mi i dalje pokušavamo.”

“Ja nisam jedan od onih ljekara koji putuju po terenu, onaj koji ide na međunarodne konferencije, umjesto da se

pozabavi radom na terenu. Meni ne treba nikakvo tapšanje po leđima. Ja sam ljekar; politika i medicina se ne miješaju.”

Lako mu je vjerovati. On je jedini, osim šefa, koji me nije pitao koliko zarađujem i koji je marljivo prevodio vrijednost dolara u gargantuansku sumu dinara, a da nikada nije pokušao da emigrira u Sjedinjene Države. Znam da je ušao u Partiju dok je još bio na Univerzitetu. Toliko mi je rekao. Ali u zemlji u kojoj raseljeni seljaci nemaju veze niti podršku porodice, Partija je jedini način da se ide naprijed. Ono što njegovom životu daje smisao je medicina a ne politika, i on nikada neće izdati svoju profesiju”.

* * *

Tokom tih osam godina, mlada Srpkinja je živjela bez pravog posla. Istini za volju, 40-60% Kosova je nezaposleno. Medicinske sestre ponekad pronadu zaposlenje u bolnicama Libije (“pod udarima vaših bombi”, kaže i snažno me udara po ramenu). Njen otac i sestra zavise od njene pomoći i njenog novca. Položila je sve ispite i pripremila se za medicinsku školu. Mnogi su joj obećavali brda i doline (što nije začuđujuće, jer je zadržavajuće lijepa žena), ali je na kraju odlučila da ne čeka još jednu godinu za upis na fakultet, već da pomogne svojoj porodici. “Sutra, dođi sutra.” Ono što sam ja slušao tri nedjelje dok sam pokušavao da razriješim svoje probleme, ona je slušala svakog dana, tokom punih osam godina. Radila je kao spremačica odjeće u pozorištu, bila asistent u laboratoriji u gradiću udaljenom 80 kilometara od prijestolnice, i to samo tokom ljeta, koje vrijeme je jedan od zaposlenih iskoristio kako bi otišao na

poduži odmor na Jadran. Danas ima 27 godina, još uvijek nije udata, i tek sada, nakon osam godina društvenog angažmana u lokalnoj partijskoj organizaciji, dobila je posao – “osam izgubljenih godina, izgubljenih,” sama kaže za protekli period.

Ona je kao moj stanodavac, Albanac. On, takođe, nije imao dobro pozicioniranu porodicu, niti novce kada je otišao iz Skoplja i došao u Prištinu. “Ljudi će biti tvoji prijatelji ukoliko u tome pronađu interes, ali ukoliko si siromašan, imaš samo svoju porodicu”. Sam je sebi otvorio put teškim i marljivim radom. Djeca su se preselila iz Makedonije, gdje se nikada ne bi upisali na univerzitet. Ovdje su se makar dobro snašli. On je još uvijek siromašan, ali “njegovo bogatstvo su njegova djeca.”

* * *

Danas nas je posjetila Igo. Stajala je nasuprot vrata i pokušavala da se odluči da li da pokuca, i tada smo otvorili vrata. Pošto je bila prijateljica Marte, misionarke koja je živila na gornjem spratu, svaki dan je provodila sa njom i podučavala je albanskom jeziku i albanskoj kulturi. Samo je Marta bila svjesna količine pritiska koji je nametnut njejoj drugarici, samo je ona znala kako da organizuje goste na albanskom vjenčanju, samo je ona znala pravu kombinaciju poniznosti i odlučnosti. Nije razumijela Iginu prijatelje. Oni su mislili da ih analizira samo radi sopstvenih interesa. Igo je skoro neuništiva, to sigurno znaju. Ona uvijek daje sve od sebe i uvijek uspijeva da ponovo procvjeta.

Igo je samu sebe obrazovala. Nikada nije pohađala uni-

verzitet i radila je na čudnim poslovima koji su izrabljivali njeno poznavanje stranih jezika. Jednom je pokušala da pronađe prestižni posao van provincije i ponudili su joj posao u JAT-u, da radi kao jedina stjuardesa Albanka, za platu koja je bila pet puta viša od one koju je zarađivala. Kaže da je na tom poslu uspjela da opstane samo dva mjeseca. Male stvari su bile ono što joj je došlo glave. Nije joj smetalo to što je morala da nekoliko puta ponavlja test plivanja na sto metara (Igo je odlična plivačica), ali nije htjela da prihvati prijedlog da svoje ime Igbal promijeni u neko koje se lakše izgovara, kao, na primjer, Izabela. Dala je otkaz kako bi se latila posla titlovanja stranih filmova i, kada sam zadnji put čuo za nju, napustila je i tu poziciju kako bi se bavila praviim Igo-ianskim poslom: slijepima je predavala engleski.

* * *

“Zehn” – “deset” rekao je pacijent koji je radio u Njemačkoj i koji voli da me oslovljava sa “Herr Doktor”; “desetoro djece i možda još jedno na putu. Bogatstvo Albanca...” To je stav koji je odgovoran za siromaštinu na selima, kako na Kosovu tako i u Indiji, a i za preveliku gužvu i bolesti. Vozač autobusa ima sreće. Posjeduje kuću na tri sprata za koju kaže “da nije prelijepa, nije američka, ali je dobra za nas”.

“Desetoro bi ti trebalo biti dovoljno,” kažem mu, ali zaboravljam da je na putu još jedno. Njegovo razočarenje prevazilazi njegovu želju da vježba njemački i on odjednom prestaje pričati.

Kasnije tog dana, nakon što je saznao da imam dvoje

djece, pita me gdje se nalazi moj najstariji sin. “Mislim da je negdje u Grčkoj ili Turskoj, nisam siguran tačno”. Blijedo me gleda. “Na Kosovu,” kaže, “očevi znaju gdje su im sinovi i sinovi znaju gdje su im očevi. Ako vam ne smeta, mogu li vas pitati da li će vas pozvati na svoju svadbu?”

* * *

Hitna pomoć je bila prepuna naboranih žena koje su izgledale, kako mi kažemo u američkim bolnicama, “starije od svojih godina”. Bile su obučene u duge haljine i prekrivene vojničkim kaputima, marama je prekrivala veći dio njihovog lica, mogli su se vidjeti samo zlatni prednji zubi. Na njima se mogao osjetiti ustajali znoj koji se nagomilao nakon dugotrajnog putovanja. “Oni su ljudi sa sela,” objašnjava dežurna doktorka, pokazujući prema brižljivo umotanoj ženi koja je stajala ispred nas. Dan ranije sam pokušao da obazrivo upitam zašto su oboljeli od dijareje smješteni u istim sobama sa oboljenim od upale pluća, ona se čudi mojoj ‘velikoj’ mudrosti. Ovo mora da je društveni običaj koji još uvijek ne mogu shvatiti. “Slijedeće godine,” uvjerila me, “kada novo krilo bude završeno” (kamen temeljac za ovu zgradu još uvijek nije postavljen, a fudbalski stadion, čija je izgradnja počela prije sedam godina, tek je upola završen!) “svaka od bolesti će imati zasebno krilo u kom će bolesnici biti tretirani”. Ovdje nekontrolisano cvjeta strast za pronalaženje arhitektonskih rješenja za postojeće probleme.

“Igo drži časove engleskog staroj Neli”, Igbalina majka je uzdahnula. Njena najmlađa kćerka je dovela dva Amerikanca i pokazivala im arhitektonsku specifičnost - udubljenja u zidovima ove turske kuće. Starac, Igbalin otac, nosio je beretku i naočare bez okvira. Lice mu je bilo naborano tako da liči na kapetana broda ili na seljaka iz 18. vijeka. “Sada su druga vremena,” kaže. “Đakovica je bilo selo kada sam se učlanio u srpsku vojsku, davne 1937.” Kaže da je Đakovica grad, ali se svi smiju toj starčevoj tvrdnji, tražeći od njega da preinači status Đakovice u mjestašce. I Priština je za njega pravi grad, a on se uselio u ovu divnu kuću na kraju kaldrmisane ulice koja je vodila ka satkuli, Big Benu.

Priština je glavni grad Autonomne pokrajine u Srbiji. U nju se doseljavaju ljudi sa sela. “Tada su bila druga vremena,” objašnjava. “Danas je čovjek jedan dan zdrav a drugog zalegne u krevet”. “Zar nije bilo drugačije u prošlosti?” pitam, pokušavajući da umekšam napetost u razgovoru. “Možda ljudi danas rade više,” nadopunio sam pitanje. “Ne, ne. Nije to u pitanju... i tada smo radili i dan i noć. Brinemo. Ljudi brinu i to im dođe glave. U prošlosti, samo su Srbi mogli biti učitelji. Dok Tito nije došao, samo se srpski mogao govoriti na ulicama; on je svima dozvolio da govore svojim jezikom a sada - i Albanci su učitelji... Bog je jedan. Ljudi danas ne misle o tom što je bilo već o vulkanu koji se nazire, o lavi i vodi koji sve preplavljaju. No, bog je jedan... Više ne izlazim mnogo. Noge su mi oslabile. Osjećam kao da se gegam sa jedne na drugu stranu.

Ne doručkujem, jer osjećam bolove ovdje (pritiska rukama prsa), ali ne idem kod doktora. Nadam se da mi ne zamjerate što ovo kažem. Ali šta, gospodine, doktori rade?... Vrijeme je da se umire... Prije smo se zajedno borili; ruku uz ruku, zajedno smo se borili. Ali oni to više ne pominju. Ne sjećaju se. A trebali bi se sjećati! U ratu se ubija. Morate, ali ljudi su ljudi. I vi i ja, ljudi smo. Ne bismo se trebali međusobno ubijati. Niste pogrešno shvatili ono o slušanju i gledanju, zar ne?"

* * *

Muzika nije bila onakva kakvu sam očekivao. Bio sam siguran da će prisutni ustati, preskočiti prepreke i početi plesati. Veliki broj njih se doista uhvatio za ruke i počeo pratiti ritam, a jedan momak se u potpunosti predao muzici i počeo da pleše nalik gostu na turskom vjenčanju. Na kraju koncerta, sa sebe je skinuo odjeću. Jedino su mala djeca rizikovala da izazovu bijes policajaca, zato što su prešla preko košarkaškog terena koji je bio pozornica rezervisana za ovu priredbu. Ono što bi u Beogradu vjerovatno izazvalo nemire, izvođenje epske pjesme o kosovskoj bici tokom koje je armija Turske porazila Cara Lazara, što za Srbe (mada ne i za moderne istoričare) označava početak 500 godina turske okupacije, gotovo da je prošlo neprimjetno za provincijske Srbe - nisu bili spremni za političke proteste. Očekivalo bi se da će harmonikaš podići publiku na noge, ali ovaj je bio, za njih, previše moderan i previše nezainteresovan za provincijsku publiku koja se nalazila na samom kraju pruge Beograd-Priština. Tito, kog prikazuju

na mnogo načina (kao mornara, vojnika i stolara), kroz masku smrti posmatra gledaoce. Momci iz prvih redova ispijaju šljivovicu i pokadkad uzvikuju skarednosti, ali to je najdalje na što ih njihov entuzijazam nagoni.

* * *

Svako svoje obećanje sam prekršio. Ne učim albanski. Moja gluvost je postala gora sa godinama koje su proletjele, zaboravio sam i španski, koji sam naučio u Meksiku. Suočen sa izborom između korišćenja jezika tijela na albanskom ili obraćanja kolegama o bolestima na zajedničkom jeziku, srpskohrvatskom, odlučivao sam se za “pravi razgovor”. Udžbenici za učenje jezika ne pomažu. Bukvare manjih naroda napisali su nadobudi autori koji su željeli da pokažu svoju superiornost u odnosu na domaću kulturu, ili misionari koji žele objasniti samo one riječi kojih ima u svetim tekstovima. “Ahmede, donesi mi moj štap za hodanje,” bila je prva rečenica koju sam naučio na malezijskom jeziku i koristio sam je tokom boravka u Singapuru. U Sjevernom Tajlandu sam pokušao naučiti Lahu jezik koji bi mogao pomoći mojoj supruzi da izučava odgajanje svinja u ovom kraju, ali tom jeziku je nedostajalo izraza kojim bi opisali životinje. Vojni udžbenik albanskog, za početnike, počinjao je sa “Dživate, ispričaj mi malo o svojim sukobima sa drugim ljudima!” Mada, bolje je da majstor ne krivi svoj alat! U meni je krivica.

Neli nije govorila srpski, albanski niti turski jezik, tako da je imala mnogo poteškoća sa babicama. Kao nagradu za to što šije šavove na epistotomiji dobila je besplatne časove

koji su nalikovali metodu koji koristi Berlitz. Možete naučiti kratku istoriju obstetrike i reći “guraj” ili “duvaj” kao i “prestani gurati”; riječi koje su imale vrijednost vrijednosti za rad u porodilištima Bronksa, među roditeljima iz sveg svijeta. Ovdje – što da radim sa tim škrtim znanjem jezika?

Otišao sam da uzmem šolju kafe i u petnaest minuta, koliko sam bio odsutan, šest žena su dale svoj doprinos bogatstvu Kosova. “I sve odjednom,” prokomentarisala je Neli koja je bila fascinirana brzinom porađanja, mirnoćom babica i dvojice obstetričara koji su stajali pored, da pomognu ukoliko nešto krene pogrešno. Bebe su isprane ispod mlaza hladne vode i umotane u ćebence, da bi napokon bile smještene u kolica na kojima su odvezene u zajedničku sobu.

Nigdje rast populacije nije tako opipljiv kao u sobi za porođaje, gdje se veliki pritisak iz epistotomije i materice udružuju, kako bi fetus pretvorile u projektil. Nema kontrole glave, nema pažljivog odmotavanja pupčane vrpce, nema maženja majke. “Ćuti”, “tišina”, kažu dok nasilno odvajaju noge; “guraj” savjetuje babica, dok rasteže pacijentkinjino tijelo kako bi joj proširila karlicu. Majki pokazuju dijete samo onoliko koliko je potrebno da vidi njen pol, a zatim je odnose. Ali, možda je to sve što uopšte i želi znati dok se smješka, misleći na kritike ozlojeđenog oca koji je želio sina. Bio sam prisutan kada je otac, Albanac, došao, pogledao svoje dijete, djevojčicu, napravio grimasu i pobjegao da bi se, nekoliko sati kasnije, pijan vratio, tražeći svog sina, onog “kog su oteli i zamijenili ga nižom vrstom”.

Prije nego što sam otišao na Kosovo, razgovarao sam sa nekoliko bivših kolega o uslovima života u tim krajevima, o najkorisnijim vodičima i knjigama za učenje jezika i čudio sam se, naglas, kako je moguće da se ostane neutralan po pitanju neprijateljstva na Kosovu, kako se mogu zadržati prijatelji na obje strane? Kako uspjeti voljeti i Srbe i Albance? Jedna od mojih sagovornica, crnkinja iz Detroita, koja je usavršila dva dijalekta albanskog, i zbog toga proglašena “arapkinjom” od strane mnogih koji su je voljeli u Prištini, nije bila previše uvjerena u ostvarivost mojih namjera. Nije znala, niti se ikada potrudila da nauči srpskohrvatski. “Njeni ljudi”, kazala je bez ponosa ili prkosa, bili su Albanci.

III

Kroz Bosnu i Kosovo

U periodu u kom sam obavljao funkciju oblasnog direktora Međunarodnog Komiteta za Spasavanje proputovao sam, samo tokom 1996. i 1997., oko 150.000 kilometara. Od Beograda, preko Brčkog do Banja Luke sam išao tri puta mjesečno, a kroz istočne dijelove Bosne do Sarajeva sam putovao dva puta mjesečno. Kasnije, kada smo dobili kancelariju na Kosovu, nikada se u jednom mjestu nisam zadržao duže od nekoliko dana. Moje osoblje je bilo oduševljeno što ima posao i što su smješteni u Beogradu ili Prištini, pa su, makar za trenutak, bili udaljeni od ludila mnogobrojnih ratova u Jugoslaviji. Mene su smatrali za nekoga ko je prolupao.

Kada smo prvi put stigli u Beograd, većina izbjeglica, naših pacijenata, živjela je sa prijateljima ili starijim rođacima u pretrpanim stanovima ili u vikendicama. Te kućice nisu bile ni nalik onim kolibama u kojima se provode vikendi na Hamptonu ili Vatrenom ostrvu, već su to bili betonski sanduci bez tekuće vode i grijanja. Izbjeglice bi često smještali u napuštenu fabriku ili po farmama na rubu grada. Bilo je i onih koje bi smještali u nekom od starih podzemnih skloništa, građenih u Titovo doba. Većina se seljakala

svakih šest mjeseci zato što su tako morali, ili stoga što nisu željeli da budu teret ljudima koji bi ih prihvatili. Dosta je bilo i onih koji su nastojali da budu nevidljivi. Tokom zime 1994. muškarci bi se izmještali svake dvije nedjelje, izbjegavajući vojnu policiju bosanskih Srba koja je tražila vojne obveznike i dezertere. Neprestano sam morao biti u pokretu kako bih znao gdje se nalaze, trudeći se da budem korak ispred njih kako bih izbjegao “grižu savijesti,” – bilo je nemoguće zbrinuti sve te nesretnike.

Neki od naših vozača nisu mogli rizikovati da putuju kroz Hrvatsku ili teritoriju Federacije. Šesnaestogodišnji Miša je bio član Arkanovih Tigrova i bio je siguran da ga Muslimani imaju zabilježenog na svojoj listi. Istini za volju, nije dugo bio član Arkanove vojske. Mladi regruti su čuvali pravoslavne crkve, ali niko nikada od Muslimana nije pokušao da digne u vazduh crkvu koju je on čuvao, pa mu je stražarenje postalo živa dosada. Službu je napustio nakon nekoliko mjeseci. Da je kojim slučajem sačekao još nekoliko nedjelja, ne bi mogao dobiti dozvolu za odlazak, jer se Arkan tada svetio za umišljene uvrede, redovno tukao svoje regrute i ubijao one koji bi pokušali pobjeći. Dvojica vozača bili su iz Krajine, imali su zelenu kartu UNHCR zaposlenika, ali su ipak bili u opasnosti da se suoče sa problemima koje bi im nametnula birokratija Hrvatske. Stoga sam vozio najčešće sam, što mi je omogućavalo da prekršim kompanijsko pravilo: ne primati auto-stopere. Uživao sam u razgovorima sa policijom, penzionerima, radnicima, krojačima, učiteljima plesa i raznolikom grupom ljudi kojima je bio potreban prevoz, druženje i privid normalnosti. Svi oni su, baš kao i ja, tragali za trenucima koji nisu pripadali ovom vremenu.

U Sarajevu sam bio nedjelju dana prije nego je počelo bombardovanje. Nikola Koljević je upravo napustio rotirajuće predsjedništvo Bosne i Hercegovine i baš kao i Hrvat koji je trebao da zamijeni Izetbegovića, dozvoljeno mu je da živi i radi u jednom od krila Predsjedničke vile. Prije nekih trideset godina njegova žena i ja smo živjeli u jednoj od četiri sobe koje su se nalazile na trećem spratu stare Beogradske sinagoge. Tokom njemačke okupacije nacisti su sobe pregradili kako bi se u njima smjestile prostitute. Po okončanju rata, zgrada je, po uputstvima Moše Pijade, Jevreja, vojnog komandanta i Titovog prijatelja, pretvorena u Dom za jevrejske studente. Nikolu jedva da sam i poznavao ali se on, iskusni balkanski lisac, pred svima pretvarao da smo bliski prijatelji, iskorišćavajući na razne načine “naše bliske veze.”

Fransoa, predstavnik MDM Francuske i ja, došli smo u Sarajevo kako bi procijenili kolike su potrebe djece i drugih ugroženih osoba. Ali Nikola i njegova žena, koja je svojim očima vidjela kako joj mađarski fašisti guraju roditelje ispod leda Dunava, i bila uvjerena da će uskoro ponovo doći do pokolja, nisu htjeli da čuju ni riječ o našoj inicijativi. “Muslimansku djecu,” rekao mi je Nikola, “dobro čuvaju sultani iz Zaliva; katoličku djecu štiti Papa, ali srpsku djecu brane Rusi koji su veoma daleko. Ta naša siročad nemaju ni šerpu u kojoj će da pišaju!”

Nikola je bio uvaženi šekspirolog i godinama je predavao komparativnu književnost u Americi, ali je sa tim prekinuo nakon što mu je sin tragično preminuo na skijanju. Sa titoizma je prešao na srpsko pravoslavlje i počeo da predaje novinarstvo. Jednom prilikom je rekao da želi da prošlost ponovo oživi.

Nismo prihvatili trabunjanja o dalekom ruskom caru, papi i sultanu i razgovor je ubrzo prestao. Osjetivši to, Koljevići su se izvinili “za trenutak, oprostite,” a umjesto njih su se ubrzo pojavljivali novinari iz srpske televizije, tražeći “doktora Amerikanca, velikog prijatelja Nikole Koljevića, koji je došao da spašava srpsku djecu”. “Takav čovjek, nije ovdje,” rekoh im uz smijeh. Odoše. Nikola se istog momenta vratio. Ponašao se kao da se ništa nije ni dogodilo i ponudio da iste noći ugovori sastanak sa ministrom zdravlja: da konačno razgovaramo o “potrebama djece”.

Ministarka, kardiolog kojoj titula i nije baš prijala, dostavila nam je listu lijekova i medicinskog materijala – bila je duža od one koja bi trebala dvjema bolnicama u Nju Jorku. Ministarka me nije ni pogledala, kad sam to komentarisao. Zatim je obećala da će nas odvesti do centralne bolnice u Banja Luci, najvećem gradu u dijelu koji će, nepunih nedjelju dana potom, postati Republika Srpska.

Da bih osjetio “pravi život”, ovog puta sam u grad stigao ne avionom već kamionom koji me je dovezao sa Pala, omalenog sela koje je bilo “tri tunela udaljeno” od Sarajeva. Pale, selo-prijestolnica entiteta bosanskih Srba. Te tunele, “podvige jugoslovenskog socijalističkog inženjeringa” izgradio je Tito tokom 1970-ih. Oni su bili bliži put do Sarajeva. Tuneli su služili i kao mjesto gdje se moglo sakriti od mogućeg nuklearnog rata, a neki su govorili da se u tunelima skriva oružje za slučaj vojnog napada Sovjetskog Saveza. (Tokom ovog rata te zalihe su koristile razne vojne formacije). Tuneli su bili iškrabani grafitom “Jebeš Egipat, jebeš Tita, ovuda prema Bejrutu”.

Upravo u jednom od ovakvih tunela snimljen je film

grčko-srbijanske koprodukcije, "Lepa sela lepo gore". To je film o ratu u Bosni koji je 1996. prikazivan u svim bioskopima u Srbiji. Snimljen je uprkos protivljenju Nikole Koljevića, kome je smetalo što je većina borbi snimljena na mjestima na kojima su se doista vodile borbe, a korišten je i veliki broj paramilitarnih vojnika koji su glumili kao statisti. Priča je bila jednostavna. Dva prijatelja, Srbin i Musliman, kao djeca su se igrali ispred tunela, ali u njega nikada nisu ušli, jer se pričalo da u njemu žive čudovišta. Mobilizovani su u suprotstavljene vojske i optužili jedan drugog za zločine koje nijedan od njih nije počinio. U potresnoj zadnjoj sceni u tunelu, koja stilski podsjeća na Felinija i Vajdu, međusobno se ubijaju... Lukavo smišljen film. Pouka je bila prihvatljiva za publiku u Srbiji, a njegov je sažetak: svako je svakom skrivio, niko nije kriv, a ako nekoga treba kriviti, onda je to čudovište iz tunela.

Tunel najbliži Sarajevu nalazio se na jednom od najopasnijih puteva u Bosni. Tokom opsade služio je za zaštitu i skrivanje opreme koja je Sarajevo snabdijevala vodom. Pričalo se da su htjeli da na jednu stranu puta postave generatore i pumpnu stanicu. Ni na jednom od ulaza nije bilo upozorenja da je jedna linija zatvorena. Saobraćaj je postajao sve gušći a svi su vozili punom brzinom, igrajući se sa sudbinom.

Tunel je završavao u blizini šetališta uz rijeku. Sarajevska knjižnica, pozorište i veliki broj drugih, ranije prelijepih zgrada, bile su u ruinama, ali su još uvijek gordo stajale uz cestu. Tržnica, koja je nekoliko puta granatirana, još je bila u funkciji. Na njoj ste i dalje mogli pronaći bosanske poslastice i suvenire na tezgama i u radnjama.

Roba je bila astronomski skupa. Malo niže niz ulicu, na trgu ispred katoličke katedrale, često su gostovale razne rok grupe. Pozorišne ekipe iz Amsterdama, Pariza ili Londona, izvodile su svoje predstave. Cilj svih predstava bio je odati priznanje građanima Sarajeva, podržati ih u hrabrosti. Gotovo da je bila moralna obaveza doći vojnim avionom iz Zagreba ili Splita i doživjeti, makar na kratko, nevolje građana Sarajeva, dati podstrek njihovom otporu.

Američkim trupama nije dozvoljavano da izlaze iz baraka i većim dijelom su smješteni na farmama, baš kao što je bio slučaj u Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata. Francuski i britanski vojnici su za to vrijeme uživali špartajući šetalištem. Neiskusni mjesni tinejdžeri bi im se pridruživali u mnogobrojnih kafeima pokušavajući da nauče strane jezike. Ukoliko niste bili zaposleni u jednoj od brojnih nevladinih organizacija smještenih u Sarajevu, posla za tu mladost nije bilo. Ponovna izgradnja privrede išla je sporo, još nisu bili usvojeni zakoni za zaštitu privatnog vlasništva, a korupcija toliko raširena da firme sa Zapada nisu znale ni odakle da počnu. Naravno, bilo je salona luksuznih mercedesa i drugih limuzina, ali oni su bili namijenjeni za ratne i buduće mirnodopske profitere.

Predgrađa Sarajeva su bila siva i pusta. Zgrade, licem okrenute ka srpskim puškama i snajperima, uništene ili izrešetane. Dalje uz rijeku, maltene u podnožju planina gdje su nekada Srbi bili većina, širila su se predgrađa sa miješanim stanovništvom. Potpisivanjem Dejtonskog ugovora, predgrađa su vraćena pod kontrolu vlade u Sarajevu. Izetbegović, vođa Vlade Bosne i Hercegovine, pozivao je Srbe da ostanu; Karadžić, lider Srba, izjavljivao

je da je suživot nemoguć i poručivao svom narodu da ode iz centra prestonice. Da dođu na veliko srpsko nebo koje je on za njih gradio. Ali, kada je došao dan primopredaje teritorija, nije poslao nikoga ko bi tom narodu pomogao da se evakuiše. U isto vrijeme, banditi iz centra su počeli paliti stanove Srba i prebijati njihove vlasnike. Srbi su kopali svoje mrtve, uzimali sve što su mogli ponijeti, i krenuli na dug put, uglavnom prema opustjelim mjestima u Republici Srpskoj.

Moja prijateljica Abramović, gastroenterologinja u Beogradskom institutu za majku i dete, inače rođaka Abramovića, tvorca zlatnog dinara i predsjednika Jugoslovenske banke koja je zemlju spasla od inflacije, izgubila je posao na Univerzitetškoj bolnici Sarajevo i slijedeće dvije godine je vodila mobilne klinike u njenoj Bosni. Njena prijateljica Dr. Ljiljana, poznati hematolog, našla se u istoj poziciji ali umjesto da je otišla, otvorila je kliniku u svom stanu, u zgradi iz Titovog doba koja je sada bila potpuno prazna.

“Oni, ili vi, bog zna ko, napravili su nam sve ovo. Oh, samo po izrazu na tvom licu, moj kolega, mogu vidjeti da me smatraš za samo još jednu ludu ženu sa Balkana. Ali to jeste bio, moj prijatelju, jedan prljavi rat i on je, naravno, bio rat zbog novca. To je ono što motiviše ljude, novac, i zato je svima nama bilo mnogo gore nego za vrijeme Drugog svjetskog rata. Dva puta sam morala da napustim Sarajevo. Jednom kao desetogodišnja djevojčica, drugi put prije samo nekoliko godina. Dakle, ovoga puta je to bio moj izbor i nisam otišla predaleko. Možda je ovo mjesto sada predgrađe, ali je još uvijek opština Sarajevo. Njemački

činovnik za pitanja građana, Štajner, pronašao mi je stari automobil i platio gorivo za prevoz. Radim ovdje u staroj bolnici u V., u Republici Srpskoj, “sa druge strane naše ujedinjene Bosne i Hercegovine”.

“Veliki broj ljekara je zaradio dosta novca tokom rata, ali stari intelektualci su ostali isti i osnovali političku partiju čija sam ja, nažalost, jedini preživjeli član. Kada sam prvi put posjetila bolnicu u Republici Srpskoj, optužili su me da sam izdajica jer sam ostala u Sarajevu, ali sam im trebala, a i sada sam ono što bi mogli nazvati “čudni cimer”. Tretiraju me kao jednog od svojih – što i jesam, zar ne? – i sve to samo zato što se ne želim seliti. Ilidža je pregurala trideset artiljerijskih napada – Srba, Muslimana, mafije, sa jedne strane, sa druge – ali mi Ilidžanci, makar ovi koje još uvijek možete vidjeti ovdje, nikada se nismo predali. Svi zajedno radimo, i Muslimani i Srbi, isto onako kako smo radili i tokom čitavog prokletog rata. Tada je za to trebalo hrabrosti. Sada su nam potrebni upornost i strpljenje. Smiješno je, zar ne, to što sam radila za stranu humanitarnu organizaciju u Libiji, koja je tada bila “treći svijet,” smije se stara titoistkinja, “a sada sam misionarka u sopstvenoj državi”. Pokazuje mi tri sobe koje se nalaze u klinici. Pretrpane su zastarjelim medicinskim aparatima i lijekovima čiji je rok upotrebe prošao a koji su dovezeni iz Francuske, Belgije i Sjedinjenih Država. To su takozvane humanitarne donacije namijenjene Ruandi, Somaliji i Jugoslaviji, roba koja je u korporacijskim računima otpisana po tržišnoj vrijednosti da bi bila umanjena visina poreza koji korporacija mora platiti državi.

“Samo nas nemoj zaboraviti. Najgora kazna koju mogu zamisliti je da ostanemo anonimni. Nemoj dozvoliti da za

nas ne čuju, da na nas ne misle, o nama ne pjevaju. Niko od nas nije bez porodične istorije, bez pedigree, ako već to moram tako reći. Moja baka je završila gimnaziju u Rusiji. Moja majka je profesor medicine. Žene iz moje porodice ne ostaju kući da kuvaju, nikada to neće ni raditi. Moja kćerka je ljekar, radila je sa druge strane borbene linije, nekih tri stotine metara odavde. Pet godina je nisam vidjela. Nisam je vidjela, ali znam da je stvarala još jedno dobro ime za našu porodicu. Moj sin nikada nije uspio da završi univerzitet, mobilizovan je u veći broj armija nego što je nabrojano u Ligi Nacija. Sada on prodaje suncobrane za plažu, pogledaj,” pokazala mi je na izbljedjelu fotografiju okačenu na zidu. Na njoj su se mogle vidjeti tri lijepe osobe, dvije odrasle i četvorogodišnje dijete obučeno u tanku ljetnju suknju. Svi su sjedili u sijenci suncobrana, na izbušenom autoputu, koji je očigledno bio dosta udaljen od mora.

* * *

Put za Banja Luku nalazio se na ruti koju je vojska Federacije zauzela tokom njihovog posljednjeg marša protiv Srba. Odlučio sam da putujem noću kako ne bih vidio razorene krajeve. Banja Luka je zapadna prijestolnica Republike Srpske. Nikola Koljević, sada potpredsjednik Republike, provodio je tu tri dana u nedjelji. Banjalučani su tvrdili da je njihova lokalna buržoazija bila previše građanski nastrojena za ljude kao što je Karadžić. On je preferirao planinsko selo Pale. NATO je nagovorio vođe muslimansko-hrvatske federacije da ne zauzimaju grad. Tada su smatrali da bi uništenje grada uvuklo u sukob i jugoslovensku

vojsku; time bi postizanje političkog dogovora postalo složenije. Grad je ostao miran i primao je izbjeglice sve dok nije osjetio ogroman pritisak nastao za vrijeme egzodusa Srba iz hrvatske Krajine. Čelnici Banja Luke su te izbjeglice usmjeravali ka hrvatskom i muslimanskom dijelu grada. Time bi postigli da preostali Hrvati i Muslimani odu iz svojih domova.

Upravo tu sam pronašao svog vozača Juga. Njegova majka, otac, žena i dvoje djece u Banja Luku su došli sa Srbima iz Krajine. Njegova porodica se dobro ponašala, rekao mi je, i umjesto da istjeraju hrvatsku porodicu, vlasti su sredile da ta porodica zamijeni kuću sa njima. Istini za volju, svoju kuću su dali po niskoj cijeni jer je napušteno porodično imanje bilo izvanredno a ova kuća bila u lošem stanju. Ali, sa druge strane, još nije bilo sigurno da će Hrvati uspjeti da dobiju svoju kuću u Krajini: zamjena je izvršena u Republici Srpskoj a to moguće nije bilo dovoljno vlastima u Hrvatskoj – mogli bi je konfiskovati i zadržati za nekog “iz svog naroda”.

Jug (skraćeno od Jugoslavija) je prije rata imao kafić. Dva puta su ga mobilizovali u vojsku. Vratio se da bi otvorio drugi kafić. Kada je počeo egzodus pokupio je sve što je bilo u porodičnom vlasništvu i sa prijateljem krenuo prema Srbiji. Često je nailazio na formacije hrvatskih vojnika i tako su, jedna po jedna, nestale sve stvari koje je ponio. Na teritoriju pod kontrolom Srba ušao je maltene bez ičega. Imao je uza se samo porodične veze. Njegov otac je pohađao školu sa predsjednikom Skupštine Republike Srpske i lako je pronađen posao za Jugovog brata, mašinskog inženjera. Pošto je Jugova žena vladala engles-

kim, dobila je posao kao činovnik UN, dok je Jug posao našao u Međunarodnom Crvenom krstu. Njegova majka je bila Poljakinja, druga generacija imigranata u staroj Jugoslaviji. Jug je bio ponosan na to. Njena najbolja prijateljica je medicinska sestra, Hrvatica, koja je natjerana da radi u srpskoj vojsci i zbog dobrog rada kasnije je vraćena na svoj stari posao u Gradskoj bolnici.

Umjesto da se namećem Jugovoj porodici, noć sam proveo u hotelu u kom su odsjedali humanitarni radnici i NATO vojnici. Tokom noći je eksplodirala bomba, ali su detonacije bile uobičajena pojava - niko se nije osvrtao na to. Slijedećeg jutra upravnik hotela je prebrojao sve goste i zaključio da je uništena samo radnja koja je prodavala Vespere; sam hotel nije oštećen. Na kraju krajeva, Banja Luka nije bila ni Prijedor ni Brčko.

Jedan od profesora psihologije na Univerzitetu pokušavao je da mi pomogne da otvorim nekoliko centara za savjetovanje izbjeglica u Banja Luci i manjim provincijskim gradovima između Banja Luke i Brčkog koji su preživjeli napade brojnih armija. Smiješno je to što je Banja Luka, u staroj Jugoslaviji, važila za savršeni primjer multinacionalnog grada, ali - vrijeme maršira svojom dinamikom. Danas, svaki drugi žitelj Bosne i Hercegovine je raseljena. Republika Srpska nije bila izuzetak u ovome. Veliki broj ljudi je živio u kokošarnicama i prasadarnicama. Većina muškaraca starosti između 16 i 62 godine je učestvovala u borbama; djeca su gubila noge od postavljenih mina, žene su silovali drugovi njihovih sinova. Razgovarali smo, ne o tome, već o svrsishodnosti programa samo-pomoći kao i o kreditima za mala preduzeća. Rekao mi je da ovo baš i nisu oblasti

iz njegove struke jer je “čovjek sa ograničenim stepenom vizionarstva” ali “ako baš insistiram”, on će pokušati.

Ispostavilo se da imamo zajedničke prijatelje – državni tužilac Banja Luke bio je brat mog najboljeg prijatelja, a poznavao sam i Nikolu, tako da smo odmah mogli preći sa opuštenog razgovora na glavna pitanja. Pitao sam ga da mi da mišljenje o studentima i profesorima Muslimanima koji su morali da odu sa univerziteta. Rekao mi je da je pokušao im ući u trag tako što je skupljao novinske članke o njima. Nije uradio dovoljno da kolege zadrži na univerzitetu. Bili su teški dani a on je, dodade, “bio pomalo i kukavica”. Razgovarali smo o raspravama koje su se za vrijeme rata u Vijetnamu vodile na američkim univerzitetima. I o tome koliko smo se, zbog politike, udaljili jedni od drugih. Rekoh mu da sam na univerzitetu imao prijatelja koji nikada nije postavljao pitanja o aktuelnom ratu: godinama je radio za vojno obavještajnu službu i bio sam siguran da je Vijetnamce izbacivao iz helikoptera. Ovaj iskreni razgovor nije utješio profesora.

Neprestano je pušio dok smo putovali za Prijedor a tako je nastavio i kada smo ušli u omaleni centar za konsultacije. Nikoga nije bilo unutra, ali nam rekoše da će doći dosta ljudi (tako se i desilo!). Bili smo im važni gosti. Pozvaše nas potom na večeru u jedini kafić koji je radio, iako niko nije imao novca. Nas šestorica, uključujući i neraspoloženog profesora, sjedili smo i ćaskali, kad za naš sto priđe visoki čovjek u uniformi. “Znam te,” rekao je dok je sjenka njegovog prsta sjekla sto na dva dijela. “Znam te. A i ti znaš mene. Predavao si mi psihologiju”.

Profesor ga je pogledao i odgovorio mu: “Izvinite. Ne

prepoznajem vas. Da li ste završili sa dobrom ocjenom?"

"Pa, Pavić bi me se sjetio," odgovorio je vojnik, "u to sam siguran".

"Hm, Pavić je mrtav," odbrusio je profesor.

"A Brkić, šta je sa njim? I on bi me se sjetio".

"Brkić se penzionisao," odgovorio je profesor, "i siguran sam da će te se sjetiti. Brkić je dobar čovjek".

"Mnogi od nas su dobri ljudi," dodao je vojnik koji je još uvijek stajao. Sa grudi su mu visile naočare okačene plastičnim koncem. "Ja sam te predmete izučavao kao obavezne. A nikada nisam planirao da predajem. Zaposlio sam se kao novinar".

Upitao sam ga za koje novine piše, samo da bi razgovor skrenuo na drugu temu. Rekao mi je da je radio za Politiku, prije rata najveće novine u Jugoslaviji, i da je radio kao dopisnik iz Tuzle, grada koji je sad pod kontrolom Muslimana.

"Sjedi i pojedi nešto sa nama," jedan od nas ga je pozvao. Nije pristao. "Popij onda makar piće sa nama". Ni to nije htio, ali je na kraju prihvatio da uzme cigaretu od nas i, iz ljubaznosti, ili zato što je razmišljao sporije od nas, najzad sjede i poče da priča o ratu u kom je služio "od početka pa do kraja, naprijed i nazad, čitavim jebenim putem".

Vijetnam, izgubljeni ratovi... pričao sam o svemu, kako bih ga opustio, a kada u tome ni za dlaku nismo uspjeli, ni profesor ni ja, upitao sam ga šta je najteža stvar sa kojom je morao da se pozabavi.

"Najteža stvar," zamislio se. "Najteža stvar, najteža stvar... pa to nije očajanje ni glad, ni besposlenost, pa čak ni to da ne mogu da opštim sa svojom ženom, već bih rekao...

najteže od svega je to što nemam prijatelja. Ovdje više nema niti jednog od njih. Ahmed i Mustafa, Mehmed i Abdul, nigdje ih ne mogu pronaći, kao da su u zemlju propali”. Otišao je u rat da njegov otac ne bi izgubio posao. I da mu se prijatelji ne bi se smijali što izbjegava vojnu obavezu. Možda i zato što je pozvan a nije imao gdje da pobjegne, iako je, sam bog mu je svjedok, trčao naprijed i nazad. “Pa gdje su!” viknuo je na profesora kao da je on krivac. “Samo me interesuje gdje su, u pičku materinu?”

Na putu ka susjednom gradu pokupio sam u vozilo sedam stopera. Njihova imena su bila Saša ili Miša, nijedan Ahmed ili Samir. Vozio sam i pijane djedu i babu koji se nisu htjeli vezivati jer - pravi muškarci, pretpostavljam i prave žene, to ne rade. Usput su insistirali da još malo popijemo prije nego stignemo do njihove kuće. Nekih trideset kilometara dalje naišli smo na nevjerovatnog čovjeka – radio je navodno za fondaciju Spasite djecu, ali to nije mogao dokazati jer mu nisu dali sertifikat. Prije rata radio je kao učitelj plesa za stare Bosance.

“Svi stari Bosanci znaju kolo (narodni ples), ali ne znaju druge plesove. I odlično se osjećaju kad nauče plesati. Valcer, fokstrot, ča-ča-ča-ča-ča... Plesni studio za starce, to je ono što treba Crvenom krstu,” objasnio je kada je saznao čime se bavim. I ja sam isto to pomislio i ideju sam pokušao da proguram kod ljudi u UNHCR-u. Ali nije bilo novca za plesne studije, samo za lopate bez drški i kokoške iz Kanzasa koje su nosile velika jaja i dobro podnosile put.

Mrkač

U P. sam stigao rano izjutra. Sa načelnicom pedijatrije sam trebao da razgovaram o pružanju pomoći svim pacijentima (kao i obično, pokušavali smo da sve ljude ponovno integrišemo u zdravstveno osiguranje), ali sam satima čekao prije nego što je izašla. Dok sam je čekao, razgovarao sam sa pacijentima, pregledao nekoliko njih i uvjerio ih da Amerikanci ne mrze Srbe. Još preciznije - Amerikanci ne mrze sve Srbe a ako ih neki i mrze, onda su to ljudi koji mrze još mnogo drugih ljudi. Nedugo zatim izađe načelnica i upita: gdje je ostatak delegacije? Neko joj je vjerovatno rekao da je čekam, a pošto sam bio sam i nisam bio obučen kao Arap, Afrikanac ili Indonežanin, pomislila da sam tu čekao sa nekim djetetom kog je trebalo pregledati. "U bolnici ima dosta kreveta," objasnila je, "i dosta muslimanske djece, ali, zbog meni nepoznatih razloga(?!), baš i nisu voljni da dolaze u bolnicu". "Ne," odgovorila je na pitanje koje nisam postavio, "ništa ne znamo o pokolju Muslimana u Prijedoru".

Gdjegod da sam došao naišao sam na istu stvar. Kada bismo ih pritisli, ljudi bi shvatili da mogu raditi zajedno, naročito ako bismo ih plaćali ali bi hitro stekli drugačije mišljenje. U Banja Luci sam se upoznao sa jednim veoma nervoznim čovjekom koji je izgubio posao u muslimanskom gradu D. Živio je naspram većinski srpskog grada Ribnika i imao je neki otpor spram te činjenice. A o tome nije htio ni da zucne. Drugi su govorili umjesto njega. Njegova žena je još uvijek radila u Ribniku a njena prijateljica je obavljala funkciju visokog činovnika u bolnici u Mrkonjić Gradu.

Razmišljali smo da razmijenimo knjižice vakcinacija za ljude iz D. kako ne bismo morali ponovo sve vakcinisati. Bolnica u Mrkonjić Gradu je imala manjak radne snage, ali su pristali na saradnju tek kada smo prefarbali bolnicu koju su bombardovali Hrvati prije nego su napustili grad.

Dovezao sam se u D. da bih razgovarao sa lokalnim pedijatrom. Bio je to prezauzet, neobrijan i očigledno depresivan čovjek. “Ne mogu da vjerujem svojim ušima,” rekao je, “ta žena iz Mrkonjić Grada me je otpustila a njeni Srbi su mi oduzeli auto i izbacili me na ulicu. Ima li ona Alchajmerovu?” upitao je. Tvrdio je da ne zna ništa o sudbini bivšeg kolege pedijatra, Srbina. Svijet svih tih ljudi se smanjio, zgrčio. Štagod da se dogodilo, dogodilo im se na ničijoj zemlji u kojoj žive samo duhovi.

Krenuo sam putem prema Brčkom koji je išao kroz koridor Posavina. Prolazio sam predjelima uz rijeku Savu koja Bosnu dijeli od Hrvatske. U riječnoj luci Brčko odigrale su se neke od najtežih bitaka između Srba i Muslimana kao i Srba i Hrvata. To je nekada bio bogat gradić koji sada dijeli dvije velike polovine Republike Srpske. Brčko je bilo najosjetljivija tačka pod kontrolom Srba. Put koji je vodio do Brčkog i van njega, veći dio grada i glavni trg, osim mosta koji su čuvala dobro naoružane američke trupe, uništen je. Nisam izlazio iz auta ni da se pomokrim, jer je veći dio teritorije prekriven minama.

Zaustavio sam se u omalenoj bolnici čiji su zidovi bili izbušeni mecima. Zatražio sam da se vidim sa načelnikom. Vrata je otvorio ogromni čovjek, nestabilan na nogama, obučen u prljavo medicinsko odjelo (u to doba deterdženti se nisu mogli kupiti). Predstavio se rekavši da je hirurg i “šef

čegagod ovdje da ima” a zatim se izvinio zbog nedostatka grijanja. “Ali, to mogu popraviti,” dodao je i odveo me do police koja je bila puna boca votke. “Trebaćeš mi pomoći oko hemikolektomije,” rekao je, “ali ako si pedijatar, kao što kažeš, onda ćeš morati da se prilagodiš jer, pošto nema kompletnog pribora, stvari mogu postati veoma neprijatne za gledanje.” Operaciona soba je bila ledena, u njoj gotovo da nije bilo svjetla, ali je on obavljao sve zakazane operacije “uz pomoć instinkta”, kako je naglasio. “Uzevši sve to u obzir, moram reći da bi nekoliko novih instrumenata bili od ogromne pomoći”. Rekao je da je vidio dosta Muslimana ali ih nije mogao ubijediti da ostanu preko noći. Nije im mogao garantovati sigurnost u momentima kada nije bio u bolnici. Stoga, po okončanom poslu, krenuh prema američkoj bazi koja se nalazila na ničijoj teritoriji između Srba i Muslimana. Amiši bi tu teritoriju nazvali “srceparajući put” jer je svaka kuća, koja bi tokom dana bila obnovljena, ponovo porušena tokom noći.

Šleperi su svakog dana odlazili iz baze kako bi obavili svoje misije i povećavali broj saobraćajnih udesa koji su već astronomski visoki zbog loših puteva. Ozlijeđeni u nesrećama su helikopterom prevoženi u bolnicu u Tuzli a ne u lokalnu bolnicu u kojoj su anestaziju obavljali uz pomoć votke i pseće dlake. Komandant baze je zahtijevao da se predstavnici naroda sastaju jednom nedjeljno i razgovaraju o tekućim problemima. Svi su ga slušali i dolazili nevoljno: smatrali su da od tog razgovora neće biti koristi. Ali, on im je ponavljao da nikome neće škoditi nekoliko lekcija koje će čuti na ničijoj zemlji.

Na prvi sastanak došli su samo Srbi; na drugi Musli-

mani a na treći i četvrti nekoliko ljudi iz obje nacije, i to pod uslovom da hirurg bude prisutan na svakom. Pitali su me da li da mi se obrate na srpskom, hrvatskom ili bosanskom. To je bio redovan test kada su htjeli da saznaju odakle su njihovi gosti. Srpskohrvatski je rasčerečen a u njihove govore implementisani su arhaični i novi izrazi koji zaslužuju sve nagrade Francuske akademije ili Papsku povelju. Ti izrazi su zamijenili riječi koje su ljudi koristili stotinama godina. “Govorim VAŠIM jezikom,” odgovorio sam im. Shvatili su da dobro poznajem njihovu igru. Čekali su da na neki drugi način otkriju kome teže moje simpatije.

Razgovarali smo o astmi, o načinu dijagnosticiranja bolesti u momentima kada pacijenti nisu mogli govoriti, jer su umirali, ili kada nisu znali govoriti VAŠIM jezikom. Šala do šale usred tragikomedije. Konačno, nakon nekoliko mjeseci, kada smo se dovoljno upoznali, prikupio sam hrabrosti da im predložim da koriste istu bolnicu, ili da makar ne uvećavaju naše troškove za korišćenje dijagnostičke opreme. Predložio sam im da izaberu ko će koristiti EEG, ko eho i posavjetovao ih da pacijente, bez obzira na njihovo etničko porijeklo ili jezik kojim su govorili, pošalju tamo gdje postoje odgovarajući instrumenti. Ograničena je količina novca koju humanitarne organizacije mogu potrošiti da bi umirili ljudske predrasude.

Srbin, hirurg sa votkom, nikada nije pričao o politici. Nakon nekog vremena saznao sam da nikada nije pripadao nijednoj političkoj partiji, da su mu nekoliko puta prijetili smrću tokom prethodnih godina. Njegova bivša komšinica, načelnica odjeljenja, rekla mi je da joj je spasao život tako što ju je upozorio “noć prije nego što će se dogoditi”. Stalno

čujem tu frazu kao da je jedna od fraza preuzetih iz Odiseje ili pjesama o caru Dušanu. “Idi,” rekao joj je, “ako boga znaš, odlazi odmah.” Poslušala ga je. Ona mu je, pak, na drugoj strani čuvala reputaciju jer on nije uradio ništa loše tokom svih godina rata. Uprkos atmosferi kao iz snova, tokom rata se odigralo dovoljno moralnih akrobacija da bi se na noć Jom Kipura mogla ispuniti Knjiga života i smrti. Ako bi rat ponovo počeo, a to se lako može dogoditi, svako bi znao koga prvog da ubije.

Bolnica nije imala lož ulja za grijanje tokom zime. Krov je prokišnjavao a prozori su razbijeni prije mjesec dana. Nije se znalo ko je to uradio. Sjedili smo uz bocu votke. Pio je prije svake operacije. Računao je samnom: koliko bi koštalo da se zamijene okviri i stakla na prozorima. “Pedeset hiljada njemačkih maraka,” rekao je, “ali, kada bolje izračunam, suma iznosi četrdeset hiljada. Deset hiljada je za tebe”. Ostao sam bez teksta, pa mi je zato ponovio sumu, a kada sam ga pogledao pogledom punim čuđenja, dodao je: “To se tako radi. Ljudi će biti veoma sumnjičavi ako ne uzmete svoj dio. A sa tim dobijenim novcem možete kupiti lijekove za bolnicu, ako ćete se tako bolje osjećati. Uzmite svoj dio! Ili će ga uzeti neko koga ne volim”. Sjetio sam se poljske šale koja kaže, “korupcija je posljednji oblik socijalističkog humanizma”. On je tako zarađivao hljeb, što je važnije, tako je preživljavao rat i operisao Muslimane (mogu da ga zamislim kako ekstremistima naširoko priča kako jeste istina da Muslimane vodi u bolnicu, ali da ih onda tamo dokrajči) i želio je da mi pomogne da i ja uradim isto. Kako drugačije ovi napaćeni pojedinci mogu zadobiti povjerenje u stranca nego da budu sigurni da i on dijeli iste

poroke kao i oni, kada je vrline već tako teško pronaći?

Nikada nisam imao priliku da dokraja naučim kako se pridobija povjerenje među tim ljudima. Neko iz kancelarije u Nju Jorku smatrao je da bi aktivnosti unutar Republike Srpske trebale biti izmještene u odvojenu grupu od onih koje su dotad primjenjivane u Bosni I Hercegovini. Nikada se više tamo nisam vratio, a moje kolege u Sarajevu nisu toliko žudile da odu u Brčko. Ali, situacija tamo se dodatno pogoršala, a budući da to znači bolje tle za djelovanje NVO, druge organizacije su došle na teren. Šest mjeseci kasnije, na jednoj zabavi, sretoh poznatog aktivistu NVO. Upitao ga kako je moj prijatelj hirurg, hirurg sa votkom. “Dobar čovjek, veoma dobar. Sada u bolnici ima i Muslimana, danju dolaze na hirurške zahvate, a govori se da neki ostaju u zgradi i tokom noći”.

Foča

Odmah po povratku u Beograd odlučio sam da sa prijateljima krenem prema Foči. Moja prijateljica Nadežda je odradila seriju intervjua sa Zulfikarpašićem i Đilasom, Titovim starim suparnikom. To je bila predivna knjiga i zbog nje se sprijateljila sa Zulfikarpašićem. On je bio sin najbogatijeg Bega u Bosni prije Drugog svjetskog rata, ali pošto su on i njegov otac služili Titu (upravo tako je i upoznao Đilasa) dozvoljeno im je da se vrate u Sarajevo i da zadrže, ako ne svu zemlju, a ono veliki dio svojih imanja. Zulfikarpašić je impulsivno darovao sedam velikih klavira koji su trebali da budu u Konzervatoriju, ali nakon što je otkrio da se oni nalaze u kući jednog Druga, digao je ruke od

svega i otišao za Švajcarsku. Bio je poslovni genije, postao milioner i uspostavio ono što se do bombardovanja zvalo Sarajevska knjižnica, druga najveća kolekcija Bosanske literature u svijetu.

Godine 1989. vratio se u Sarajevo kako bi osnovao SDA sa Alijom Izetbegovićem. Ali, on je bio sekularni Bosanac i kada je partija krenula putem religije on je “ponovo digao ruke od svega” i vratio se u Švajcarsku. Od tada se i nije vraćao u Bosnu i zamolio je Nađu da posjeti Foču, njegov rodni grad koji se nalazio jugoistočno od Sarajeva, i vidi da li je grob njegovog oca oštećen. Pristao sam da je prevezem - niko nije dirao kamione sa registracijama UNHCR - ali je njen muž insistirao da on ide umjesto nje. Bio je siguran da će je Srbi prepoznati i prerezati joj grlo, samo zato što je pisala protiv rata.

Krenuli smo rano ujutro. U Istočnu zonu smo došli preko prelaza ispod Zvornika, a na granici smo čekali dva sata jer su nam postavljali seriju nebuloznih pitanja. Bili smo na teritoriji koju su kontrolisali Karadžićevi momci i oni su detaljno pregledali motor, a bajonetima boli vreće sa pijeskom, koje sam čuvao na zadnjem dijelu kamiona. Znao sam bar toliko da ne kažem da idemo u Foču, jer su Srbi iz svoje države izbacili sve turcizme (mada ime Foča potiče iz Slovenije, ali ko bi sve to mogao da zna), a gradu dali ime Srbinja (mjesto za Srbe). Između Zvornika i Srbinja/Foče nije ostalo ništa osim male brvnare koja je reklamirala rafting za turiste koji bi trebali dolaziti tokom ljeta. Četiri mosta preko Drine su srušena i morali smo ubrzati, kako bi prešli preko privremenog mosta koga je izgradila vojska Britanije. “Rijeka je bila crvena od krvi koja je prolivena

tokom Drugog svjetskog rata,” pisalo je u mojoj staroj turističkoj knjizi. Danas je bila zelene boje i kao da nam je htjela poželiti dobrodošlicu.

Usput smo naišli na dva starca i upitali ih kako možemo doći do groblja. “Kog groblja?” upitali su radoznalo.

“Oh, oba,” odgovorio sam, možda i malo prebrzo.

“Znači, vama treba muslimansko – svi vi samo to tražite – a to ćete i pronaći jer, znate,” i tada su razmijenili poglede kao da su se dogovarali, “mi nikada ne uznemiravamo mrtve”.

Pokušao sam da ih uvjerim da znam da nisu sknavili mrtve, jer zaboga, ko bi dirao preminule! Prije nego sam sve rekao, oni su nestali pa smo se raspitali kod još nekoliko ljudi na koji smo naišli. To nam nije prijalo, ali smo nastavili sve dok se ljudi nisu smilovali i povel nas do groblja na vrhu brda. Kada smo konačno stigli, uvidjeli smo da nas prati velika grupa djece.

Na groblju smo naišli na grobara koji je preko ramena nosio lopatu. Reče nam da to nije mjesto na kom je sahranjen veliki Beg, ali - ukoliko vidim njegovog sina, “prenesi mu da sam prije nekoliko nedjelja sahranio njegovog nećaka, i to fino i duboko.” Dodao je “da beg ne treba ništa da brine, jer je Aleksa još uvijek tu.” Aleksa? Čudno ime za čovjeka koji sahranjuje Muslimane. Ko god da je bio, poveo nas je do velike grobnice koja je smještena u blizini džamije kraj visećeg mosta. Usput smo naišli na grupu ljudi koji su grijali ruke iznad zapaljenih buradi kerozina. U radnjama nije bilo hrane, mogla se naći samo votka i šljivovica. “Nema nikoga sa kim se može popričati,” reče Aleksa, “jer niko nije odavde”.

Grad je bio jedan veliki izbjeglički logor. Nekoliko puta smo obišli tržnicu sa djecom. Starac je htio da se pred svima pohvali kako ide s nama.

“Niko nije oskrnavio grob,” bio je siguran, “jer...” i tada je počeo da mrmlja nama nerazumljive ritualske fraze. Uočili smo da od džamije nije mnogo ostalo. On nam je objasnio “da su se u nju barikadirali kada su Srbi napali grad”. Nisam mogao razumjeti kako su ljudi mogli ovo uraditi ali me je starac uvjeravao da su “oni znali kako.” Svi su se dobro slagali, ranije, prije podjele građana na Srbe i Muslimane. “Muslimani su bili divni ljudi,” govorio mi je, “u stvari, noć prije nego što je sve počelo, svi smo zajedno pili i dobro se provodili u lokalnoj birtiji. A onda je jedan od naših momaka presreo pismo, da, pravo pismo, baš kao ono koje je Sultan poslao izdajniku Brankoviću, koje je bilo namjenjeno jednom od njihovih. A u pismu je bila naredba da pred osvit pobiju sve Srbe. Stoga, uradili smo ono što se moralo uraditi, ali nijedan od nas nije bio presretan zbog toga..”

Kada smo stigli do grobnice Velikana, uvidjesmo da je zid pao na spomen ploču. Aleksa je bio postuđen zbog toga, ali je bio siguran da niko nije dirao tijelo jer... (i sami znate kraj rečenice). Rukovali smo se i otišli iz grada, brže nego što smo u njega ušli. Nedjelju dana kasnije, otišao sam u naše sjedište u Sarajevu. Tu sam saznao da je naš tim, tokom posjete Foči, parkirao auto ispred kafea u kom se nije moglo popiti ništa osim votke, i tada im je neko ispod auta ubacio granatu koja je momentalno eksplodirala. Ali, niko nije stradao. Momci iz tima imali su iskustva, znali su da je to manja cijena kod njihovog obavljanja posla.

Durmitor

Do Kosova sam došao kroz Bosnu i Crnu Goru. To je put kojim je prošla Rebeka Vest kada se zaputila prema Mitrovici i Kosovom Polju. Rebekinom stazom i ja krenuh, iz želje da testiram odnos Crnogoraca prema Albancima. To me interesovalo jer su sada i Crnogorci željeli da napuste jugoslovensku federaciju. Komnena sam pronašao u porodičnoj kući na planini Durmitor.

Prvo nikako nisam mogao da mu uđem u trag. Nije imao telefona a recepcioner u hotelu nije odgovarao na pozive. Kada sam konačno našao put koji je vijugao kroz brda kamena sapranog kišurinom koja je ovuda protutnjala, saznadoh da u hotelu ima na stotine slobodnih mjesta. A uvidjeh i da je recepcioner pijan. Nije bio mještatin, ali je čuo za ime Tmušić. Uputio me je da odem nekoliko kilometara uz put, “tamo gdje je MekAdam odustao(?!)”. Usput nije bilo automobila, ali je bilo dosta mazgi i konja. Jednog konjanika zamolih da mi pokaže gdje žive Tmušići. On odgovori da ih dobro zna, da je Komnen odličan ljekar koji je za tren uspio da otkrije njegove hemoroide. Pojasni mi da doktor živi tamo gdje je MekAdam odustao(?!). Nisam znao o čemu govore. Uz put nije bilo ničega osim kilometara kamena i pijeska. Očigledno je da im se svidjelo ime MekAdam i zato su ga i koristili. Ponovo sam pokušao da na putu pronađem različitosti, ali sve to je bilo uzaludno. Kada je uvidio da sam se dovoljno vrtio ukруг, konjanik me je sustiže. “Slušaj, ovdje ću ostaviti konja. Idem da posjetim ujakov grob i, ako me sačekaš ovdje, po povratku ću te odvesti do Tmušića”.

Vratio se nakon sat vremena. Morali smo svratiti do njegove kuće, jer nije mogao posjetiti doktora, “velikog čovjeka” u svakodnevnoj odeždi. Pošto je morao biti gostoprимljiv prema strancu, pozvao me je da idem sa njim. Dok se on bude oblačio neka ja popijem koju šljivovicu sa njegovim sinovima. Razgovarali smo o Kosovu i oni su me uvjerali da “iako su Albanci čvrsti i pametni (govorili su po nekoliko jezika i bili su opasni i časni neprijatelji) nad njima se može vladati. Ukoliko nama (pošto sam bio Komnenov prijatelj, za tren sam, iako Amerikanac, postao i počasni Srbin) bude potrebna pomoć, momci bi došli i te Albance premlatili”.

“Mislim da to neće biti potrebno,” odgovorio sam, “oni izgledaju dovoljno dobri i dovoljno premlaćeni,” ali on nije prepoznao moju ironiju, tako da smo, čim se pojavio otac, krenuli prema Komnenu.

Starac, moj saputnik, služio je u vojsci ali je, nakon nekoliko nedjelja provedenih u kaznenom bataljonu, otpušten.

“Kako se to dogodilo?” upitao sam ga.

“Pa, bio sam niži pukovnik i, znaš, držali su mi predavanja o neprijatelju i šta bismo trebali reći ukoliko ih sretremo. Neko je rekao nešto o Đilasu, o tome kako je on bio izdajica i špijun kapitalista, a ja sam odgovorio da on nije bio ništa od toga, nego samo Crnogorac, kao svi mi, i da je heroj rata protiv fašista. Nakon toga sam ustao, a oni zaključiše da je i to što sam rekao izdaja. Ali, kako sam samo neobrazovani seljak, osudiće me tek na nekoliko mjeseci zatvora. To me, bogomi, rastužilo, volio sam oružje i nisam uopšte loše baratao njim”.

Put je bio popravljen a neki dijelovi i ponovo asfaltirani. Na planinu ste se sada mogli popeti čak i traktorima. Na trenutak smo zastali i divili se pogledu koji se pred nama pružao. Kada smo konačno došli do Komnena, već je padao mrak. Planine su bile prelijepe. Propadala je sitna kiša i svuda su se mogle vidjeti malene lokve. Komnenov unuk je pokušao da nam se obrati na engleskom. Ponudiše nam gostoprimstvo. Bilo je riskantno da se po mraku spuštamo niz litice. Stoga smo odlučili da tek ujutro krenemo kroz klance prema Mitrovici, zatim da skrenemo kod Prokuplja, najzapadnijeg srpskog grada i odatle da idemo ka Prištini.

Prokup

Zajedno sa Džemailom, šefom kancelarije MKS u Prištini, prošli smo kroz Prokuplje i dovezli njegovu ženu do Beograda na liječenje. U prvom momentu je bila malo uplašena od onoga što bi je moglo čekati u Vojno Medicinskoj Akademiji, jedinoj instituciji koja je tada imala ultrazvuk za razbijanje kamena u bubrezima. Ipak, ukoliko ste tečno govorili srpski, kojim je ona savršeno baratala, i ukoliko ste imali smisla za humor, ne biste imali nikakvih problema. Ali, povremeno bi osoblje shvatilo da pacijent dolazi sa područja koja su oni smatrali svojim kolonijama. Osoba iz Prokuplja mogla je da ponovo povрати poljuljani ekvilibrijum.

Upravo zato smo zastali u tom garnizonskom gradu sa velikim brojem kafea i predivnom rijekom koja teče kroz

centar grada. Uprkos uzajamnom nepovjerenju između nacija, izgledalo je da politika Miloševića nije oštetila grad. U njemu su mesare uvijek pune, a kolači u slastičarnama savršeni. U periodu između dva rata, na periferiji ovog grada, došlo je do masakra Albanaca. Izgledalo je da sjećanje ljudi ne seže dalje od kraja Drugog svjetskog rata.

Na putu između Prokuplja i Prištine nalazile su se kafančine u koje su dolazili kamiondžije tragajući za provodom i ženama. Kako je rat eskalirao tako se i broj javnih kuća povećavao. Samo u Prištini je bilo šest bordela. Bilo je žena uglavnom iz Rusije ili Ukrajine, ali radile su i Albanke. Četiri stotine hiljada momaka su napustili Kosovo nakon ukidanja autonomije, a u nekim od naselja gotovo da i nije bilo muškaraca starosne dobi od 16 do 45. Sveštenik katoličkog sela iz okoline počeo je ohrabrivati djevojke da posjećuju okolna muslimanska sela. Nadao se i da će se muškarci vratiti uskoro.

Tokom trajanja lažnog mira, OXFAM i MKS počeli su organizovati razvojne programe čiji je cilj bio da ljude poduče vještinama samopomoći. Odobravani su projekti u kojima bi dvije etničke grupe zajedno radile. Prvi dio zadatka je bio relativno lagan, naročito u manjim jednonacionalnim selima, gdje nije bilo međuklanskih rivaliteta među Albancima i Srbima. Žene su bile voljne da čuju predavanja o dječijim bolestima, a muškarci zainteresovani da steknu poduke o upravljanju otpadom. Ali, zajednički rad Srba i Albanaca bio je gotovo nemoguć. Kada bi i uspjeli ostvariti neku vrstu saradnje, bili smo presretni, čak i oni od nas koji su te napore smatrali pišanjem uz vjetar.

Černica i Žegar

Uprkos mudrim savjetima američkih antropologa koji su nas upozoravali na sve teškoće sa kojima ćemo se susresti, odlučili smo da pokušamo izvesti projekte u miješanim selima Černica i Žegar, kao i u okrugu Gnjilane, te rudarskom gradiću Lipljan. Vlada je priželjkivala da radimo u tim oblastima jer je u njima živio veliki broj Srba (oko 20 posto), ali su investiranja u oblastima sa izmiješanim stanovništvom bila minorna. Srbi su NVO organizacije smatrali za garante njihovih prava, nakon što je autonomija moć povratila u ruke Albanacima.

Žegar je proizveo veliki broj kultivisanih i obrazovanih Albanaca. Mnogi od njih živjeli su u Prištini. Upravo ti ljudi su nas ohrabivali da radimo u ovim oblastima. Selo u kom smo počeli raditi bilo je dosta komplikovano. Dženet je provodila dane sa grupama Albanci, prije nego što je uspostavila dobre veze sa lokalnim moćnicima. Konačno je došao taj dan kada smo se dovezli sa Srbima iz Oblasnog savjeta Gnjilana. Prošli smo pored napuštene stručne škole koja je prije tridesetak godina bila izgrađena UNICEF-ovim sredstvima. Razgovarali smo o mogućnosti zajedničkog korišćenja popravljenog centra. Svi prisutni su se složili sa tom inicijativom. Zatim smo prošli pored ogromne gomile smeća i razgovarali o zajedničkom projektu odlaganja otpada. Na kraju smo stigli i do škole u kojoj je direktor bio Srbin, predsjedavajući Školske uprave i Seoskog savjeta. Svi su namah postali nervozni. Očigledno su ga dobro znali.

Petra smo vidjeli i ranije. Direktor Albanac je sa nama ušao u kancelariju. Sada ćemo imati priliku da Petra vidimo na djelu. Došao je iz Aleksandrovca, grada u centralnom dijelu Srbije, poznatom po flaširanoj vodi (Knjaz Miloš) i najstarijoj ženskoj gimnaziji. U selu je proveo trideset godina jer ga je tu “instalirao Tito”, objasnio nam je. “Do vraga, oni ne vjeruju ni meni, a šta onda tek misle o vama?”

“Špijuni, oni govore: svi Amerikanci su špijuni. Ja im kažem da ste vi ovdje došli da popravljate škole, otvarate laboratorije i kompjuterske centre, a oni samo odmahuju glavom i ponavljaju da ste špijun. Oni nisu najinteligentniji, ti momci. Oni misle da sam ja Šiptarima predao selo tokom 1964. a ti insistiraš da vozim tvoje Albanke kroz grad. Svi znamo da ti ne posjećuješ Srbe”.

Rekao sam da smo posjećivali dosta Srba i da, ukoliko to bude potrebno, mogu donijeti pisma od Srba koja bi to dokazala. “Pročitao sam vaš prijedlog. Šta predstavlja sva ona priča o ženskim grupama koje bi pričale o dojenju i muškim grupama koje bi diskutovale o otpadu? Do vraga, čovječe, ti misliš da smo svi mi glupi. Naše žene znaju gdje treba da postave sise, a muškarci znaju gdje da odlože govna. Da kojim slučajem govoriš o kursovima engleskog jezika ili kompjuterske pismenosti, to je nešto čime bi se naši momci mogli pozabaviti. I slušaj, seronjo, nemoj zaboraviti da nema mita, nema igara i mutljanja u mom selu. Sve mora biti dobro organizovano, sve mora da bude numerisano. Stolice, stolovi, sve mora imati svoj broj, čak i pištolji i granate. Štagod da je ideja, sav materijal mora biti numerisan”.

Istog dana smo se vratili i mislili da imamo dozvolu

centra da nastavimo rad na projektima. Ali, niko nam nije rekao da je Ahmed, lokalni lider LDK (Demokratski savez Kosova) i da je on, čovjek koji je nosio naočare sa debelim staklima i teški zimski kaput, tokom 1991 debelo prebijen od srpske policije. Slijedeće nedjelje, dok smo prolazili pored škole koju je izgradio UNICEF, naišli smo na gomilu smeća koja je odložena na ulazu u selo. Ušli smo u Ahmedovu kancelariju. Obavijestio nas je da su djeca bacala kamenje na prozore škole, a da smo za eksces mi odgovorni. Jer, dodade, mi smo špijuni i biće najbolje da se malo smirimo. Skinuo je naočare, očistio ih, namjerno dopustio da mu padnu na pod. Tim je pokazao da je razgovor završen.

Nekoliko nedjelja, a zatim i nakon nekoliko mjeseci kasnije, posjećivao sam Dom zdravlja. Vodila ga je stomatolog koja se ponudila da mi popravi zube. Tom prilikom smo razgovarali i o Žegaru. “Neprijatni ljudi, i Petar i Ahmed,” objasnila mi je. “Pomenula sam im da ste vi ovdje u misiji koja nije laka... ali, konačno, pustite njih, pokažite svima da su pogriješili, pokažite to svojim dobrim djelima”.

Poučeni neuspjehom, u Černicama smo fokusirali aktivnost na pitanja javnog zdravlja, rekonstrukcije škola i kurseva engleskog jezika koji su predavani odvojeno, Srbima i Albancima. Ali, laboratorije za biologiju su napravljene sa ciljem da budu zajednički korišćene, kao i sala sa kompjuterima. Nivo entuzijazma za ove projekte je bio zavidan. Direktor srpske škole je bio stručnjak za karate, i timove i Albanaca i Srba je slao na takmičenja u Beograd. Pokušao sam da se upoznam sa njim i uvidio da je bio veoma samouvjeren. Znao je porodično stablo unazad 17 generacija, posjedovao nekoliko radnji u gradu, držao je i

ribe u bazenima koje je sam izgradio, i nije vidio nikakvu opasnost od onoga što smo mi radili. Prvi čovjek sela držao je radnju za prodaju alata i bio je drugačije fele, ali se nije mješao.

Situacija se zakomplikovala kada se Irena razboljela i Srbima nije mogla držati predavanje engleskog, a Džemala, kao Albanca, još uvijek nismo mogli koristiti. Stoga sam odlučio da stvari preuzmem u svoje ruke. Došao sam u školu kako bih se sastao sa direktorom albanske škole, osobom koju još uvijek nisam upoznao. On je uzgajao duvan i cvijeće, kako bi dopunio kućni budžet, i do sada je bio sretan što to može da radi. Ja sam bio Amerikanac. On je još uvijek mislio da je Dol u Senatu, da je Šesta flota u Jadranu, smatrao je da je naš rad samo tanki rub na cijelom projektu.

Volim da predajem engleski. U razredu je bilo oko trideset učenika, dvadeset djece iz osnovne i srednje škole i desetak odraslih osoba, uključujući i zamjenika direktora, koji je časove promatrao iz ugla. Igrali smo se igara sa riječima i svi su ih voljeli. Tokom jednog odmora, zamjenik me je poveo u ugao, ponudio mi cigaretu i dugo me gledao bez riječi. “Ne shvatam,” konačno mi se obratio, “ti si iz Teksasa, živiš u Nju Jorku, a nama pomažeš da pronađemo mjesta na kojima ćemo bacati smeće. Ja sam osam godina zamjenik prvog čovjeka sela, i nikada mi nešto tako nije palo na pamet. Trebao bih i ja početi tako razmišljati, a ne da čekamo da nam dođe neko ko živi 10.000 kilometara odavde, pokazujući nam gdje da bušimo rupe. Ne shvatam”. Bio je iskren i nije shvatao, i to je bilo dovoljno, jer nekada ni ja samog sebe nisam shvatao.

Objasnio sam da sam predavao rusku književnost i istoriju jugoistočne Evrope, da sam živio u njihovim kulturama, da sam im dužnik, i da im ovako vraćam dugove (prije nekoliko godina, ova priča je dobro funkcionisala i u Rusiji, ali, sa druge strane, Rusi su znali da su imali kulturu svjetske klase). Ponovo je začutao. Rekao mi je da nije mogao zamisliti da ode u Bronks, kako bi mi pomagao da smirim nasilnike za koje je čuo, bez obzira koliko je dugovao Americi za njihove pakete pomoći koje je primala i njegova porodica. Priznao je da je možda u krivu i ponudio mi još jednu cigaretu, jer sam još uvijek držao svoju ruku ispruženom.

“Hoćeš li malo kafe?” upitao me Miloš, pa smo krenuli uz put kako bi stigli do njegove kuće u dolini. U njoj su živjeli Srbi. Nedugo nakon toga, razgovarao sam sa nekoliko seljaka koji su me pitali zašto njihov kukuruz tako slabo raste i, iskreno, nisam znao odgovor na to pitanje, ali sam ih obavijestio da ukoliko žele naučiti engleski, voljan sam da im u tome pomognem. Svi su se slatko nasmijali, i dok su mi dječacić pokazivali svoje izranjavljene ruke i noge, Miloševa žena me je, sa čašičom šljivovice u ruci, pozvala da dođem do njih. Ona je bila najgostoljubivija žena koju sam upoznao na Kosovu.

Miloš i ja smo popili kafu i onda me je pitao zašto se njegov sin toliko trese. I sam sam mogao vidjeti da se sada nije tresao, ali se ta anomalija često događala dok je u školi i ponekad rano ujutro. Rekao sam da ću da dovedem Kent Kelija, pedijatra, da ga pregleda. Nakon dvije nedjelje Kent je došao i sa Milošem razgovarao o dječaku. Upitao ga je da li zna išta o čudnim zvukovima koje je sin možda pravio.

Da li psuje?

Bilo nam je uskoro jasno da je to Guillan Barre-ova bolest koja neće sama nestati, te da bi liječenje bez lijekova imalo minimalne efekte. Potrudimo se da lijekove nabavimo, da pomognemo koliko možemo.

Miloš, drugi čovjek sela, dao je donacije albanskoj djeci koja su kopala kanale do državne klinike. Nedugo zatim, on i moj prijatelj, zubar iz Gnjilana, susreli su se sa Gani Demolijem, medicinarom ustanove Majka Tereza. Dogovorili su se o podjeli odgovornosti za medicinski centar u selu.

Ali, to je bila izolovana pobjeda. Naš pokušaj da ubijedimo Albance da uspostave bolje odnose sa Srbima prihvaćen je sa velikom dozom skepticizma. Roditeljima smo savjetovali da nam dovode svoju bolesnu djecu, naročito onu koja su rođena sa oboljenjima, kako bi ih pregledali i pomogli im. U tome smo dijelom i uspjeli. Ali naponi da poboljšamo rad neonatalnog centra u novoizgrađenom centru Majka Tereza nisu urodili plodom.

Medicinske sestre i ja počeli smo da obavljamo kućne posjete ljudima koji su živjeli u Černici. Pregledali smo bolesnu novorođenčad. Jedan od njih bio je blizanac koji je rođen sa anoksijom – nedostatkom kiseonika, infekcijom i žuticom. Drugi blizanac je preminuo tokom porođaja. Ovo nedonošče je ležalo u bolnici dvadeset jedan dan. Sada je konačno stiglo kući. Pitao sam da li su preminulo novorođenče pokazali majci. “Naravno,” odgovorili su mi. “Svaka majka ima pravo da vidi svoje preminulo dijete. To je važno gotovo koliko i činjenica da ga je začela. To je važno gotovo koliko i činjenica da ga je porodila. To je dokaz da je plodna i da će imati i druge”.

Teškom mukom smo pronašli njenu kuću. Otac je tečno govorio francuski i njemački; devet godina je živio u Švajcarskoj i na Kosovo se vratio sa invalidskom penzijom. Nije pokazivao previše interesovanja za djecu. Objasnio je da nije želio da razmazi ni njih ni svoju suprugu. Sa izuzetkom bolešljivog, sva djeca su rođena u kući. Svako od njih je bilo žuteljavo, ali oni su to ignorisali, nijedno dijete nisu vodili kod ljekara. Na kraju je jedno od njih preminulo sa tri mjeseca starosti. Dvoje ih je bilo potpuno retardirano, što je vjerovatno rezultat dugotrajne žutice.

Najmlađe dijete je izgubilo na težini, možda zbog žutice, a možda i zbog infekcije koju je takođe imalo, i zato smo morali da odmah ujutro idemo u bolnicu. Otac nije htio to da dopusti. Sjeli smo, uz kafu razmjenili iskustva iz Švajcarske, šalili se na njemačkom, a ja sam pokušao da ga odobrovoljim svojim satitovimakcentom srpskim. Na kraju je popustio, dozvolio je da povedemo dijete. Rekao je da mi duguje zbog toga što sam prihvatio njegovo gostoprimstvo. A u sebi pomislih: pregledao bih 10.000 porodica godišnje, kada bih samo znao da bi ovakav oblik ličnog kontakta rezultirao uspjehom.

Novo dijete za vizitu smo pronašli u udaljenom srpskom selu. Naš vozač je bio Albanac. Nakon dosta lutanja naišli smo na ženu koja je vodila kravu i koja nam je prvo ponudila da kupimo kravu za dobru cijenu, a zatim pristala da nam pokaže gdje je kuća koju smo tražili. Beba je bila dobro. Majka je stigla iz Vojvodine, najrazvijenijeg dijela. To je bila oniska žena krhkog tijela. Cigaretu u ustima gotovo da nije ni gasila. Preko puta nje je sjedila svekrva.

Starica je očigledno bila mudra i čvrsta žena. Odbijala

je da prizna da je pušenje moglo da izazove komplikacije djetetu. Ispričala nam je kako je jednom posjetila ljekara radi bronhitisa, a on joj je rekao da smanji pušenje. Kada ga je pitala koliko cigareta dnevno može popušiti, on je rekao broj, na šta je ona odgovorila da nikada u životu nije zapalila cigaretu. Ali da noću i dalje izbacuje šljajm. Stoga, ukoliko “mlada dama”, kako je zvala svoju snahu, želi i dalje da puši, to je njena stvar.

“Radiš li?” upitao sam majku. Odgovorila mi je svekrva, objasnivši da djetetova majka radi kao profesorica u srednjoj školi, ali da neće zadugo, jer “nam treba ovdje, na farmi”. Dijete je izgledalo dobro i baka ga je pažljivo čuvala. Upitao sam je koliko je djece ona imala. Dvanaestoro. “12, 12...prava Albanka,” pomislio sam i upitao je koliko ih je preživjelo. “Šestoro,” odgovorila je. “Rodila sam ih na polju, po porodu bih se vratila nazad u kuću, sve sam ih podjednako podizala, a što mora umrijeti – umre.”

“Moj sin se neko vrijeme ponašao veoma smiješno. Neprestano je išao u Vojvodinu koja je stotinama kilometara udaljena. Upitala sam ga zašto to radi. Rekao mi je da mu se sviđaju Vojvođanke. Na kraju je došao kući sa takvom i vidi šta je napravio. Ja ne vjerujem u miješanje: neka se katolici vjenčavaju sa katolkinjama, neka se pravoslavci drže pravoslavki a Albanci Albanski. Rekla sam mu da radi šta god hoće, to je njegova stvar,” rekla je gledajući u medicinske sestre, Albanke. “Samo se postaraj da se tvoje djevojke drže podalje od mojih momaka. Bez uvrede, molim vas. Samo nemoj da ih zateknem kako letaju po mom imanju”.

Svi smo bili tihi dok smo se vraćali kući. Svi su se, na

moju žalost, slagali sa staricom, ali im je sada bilo žao što oni to nisu rekli prvi. Ja nisam mnogo pričao, ali iz drugog razloga: u gradu sam bio saznao da je moj dragi prijatelj, direktor škole, poginuo u saobraćajnom udesu.

Često putujemo da medicinsku pomoć pružamo najbolnijoj djeci. Kola su se kvarila, a mi ne bi imali novca za opravke. Često bi nam policija pravila probleme zbog njemačkih registracija na vozilu, naročito nakon što su u Njemačkoj počeli odbijati zahtjeve za azil i ljude vraćali kućama. Vjoša, pedijatar Albanka, koja je vodila jedan projekat, stjerana je sa puta, a policija je dobro pretresla njene medicinske sestre. Albanci su mislili da smo žrtve srpske zavjere, a za sebe su smatrali da su žrtve zavjere koju izvodimo mi i nevladin sektor, svi pod komandom i pokroviteljstvom izdajnika sa Zapada.

U Bujku (Farmer) je izašao članak u kom se ljudi sa sela upozoravaju da se čuvaju “takozvanih međunarodnih organizacija” koje švrljaju zemljom i nude da poprave bunare, škole i ko zna šta još, jer su te “takozvane međunarodne organizacije” postale zastupnici “beskrupuloznih agenata”. Nisam shvatio suštinu članka, sve dok nisam pročitao najvažniju rečenicu. “Prije nego se odlučite da imate posla sa takozvanim međunarodnim organizacijama, posavjetujte se sa lokalnim predstavnikom albanske vlade. Te glupe drkadžije su naši gosti, a njima manipulišu Srbi, koji od njih izvuku najviše novaca”. Ova zadnja rečenica nije bila dio članka, ali to je bila nepisana poruka za narod, u to nemam sumnje.

Dženet, naš koordinator za komunalni razvoj, osoba koja je znala “gdje će Albanke staviti svoje sise” tražila je

dozvolu da se jedan od sastanaka žena organizuje u školi, ali direktor, Albanac, o tome nije htio ni da čuje. Jednog divnog proljetnog dana Dženet i djevojke su odlučile da svoj sastanak održe na travnjaku, tik pored škole. Trudile su se da budu što glasnije. Muškarci su mogli samo da se grizu od zavisti. Djevojke su bile izrazito zadovoljne. Dženet, princeza Kosova, bila je daleki potomak Kralja Zogua.

Ja, čovjek koji srpski govori kao drug Tito a albanski kao trogodišnje dijete, osjećao sam se neugodno kada su objavili taj članak. Svakog dana morao sam da se susrećem sa neprijateljskim pogledima ljudi u gradu. Da bih nekako riješio tu situaciju, ugovorio sam sastanak sa jednim od potpredsjednika LDK, čovjekom koji je obavljao funkciju Ministra obrazovanja.

Potpredsjednik je bio veoma pametan čovjek. Deset godina je robijao u titovim zatvorima i nije htio da sluša nepovezane rečenice osobe koja je govorila kao Tito, pa smo zato razgovarali na francuskom i engleskom, a tu je bio i albanski prevodilac. Prethodni ministar obrazovanja bio je filozof koji je, nedjelju dana prije početka rata, poginuo u saobraćajnoj nesreći. Potpredsjednik je osjećao obavezu da detaljno brani istoriju sekularizma pred strancem koji se možda boji da će se u centru Balkana osnovati muslimanska država. "Svi vi vjerujete u to?" upitao me, a onda nastavio da govori narednih dvadeset minuta. Ignoriso je moje komentare kako sam i ja istoričar, kako sam čuo za Skenderbega i Prizrensku alijansu, te da znam da postoje Albanci koji su katolici, kao i oni koji su pravoslavci. Izgledalo mi je da je potpredsjedniku dosadno, pa sam odlučio da njegov monolog zamijenim svojim. To je bilo neuviđavno, ali sam

smatrao da kao stranac, stariji čovjek i ljekar imam neke privilegije.

“Mi nismo politička organizacija,” rekao sam. “Mi radimo za djecu i nadamo se da ćemo im pružiti mogućnost da postanu slobodno misleće osobe, koje će moći da analiziraju svijet oko sebe, bez obzira na to kako će taj svijet tada izgledati. Demokratski socijalizam, koji Bujku priziva, podrazumijeva da mještani za sve moraju dobiti odobrenje od centralnih vlasti, to je način mišljenja koji nalikuje onom zbog kog si proveo deset godina u zatvoru”.

Odgovorio mi je da je čuo i gore stvari. Dao nam je listu brojeva faksa na koje se možemo javiti, ukoliko budemo imali problema, ali je dodao i da misli da je ovo samo greška u uhodanoj i darežljivoj mašini, koja se zove Vlada. Zatim se nasmijao.

Nakon tri dana, otišli smo na sastanak ljekara koji je zakazan u gradu. Čim smo ušli u prostoriju, uvidjeli smo da smo ponovo u grupi sa političarima i ljudima koji su valjano shvatili poruku iz novinskog članka. Izložio sam svoje viđenje situacije. Isto je uradila i Dženet. Ona je ponovo bila Princeza Kosova, Spasilac djece Kosova, makar od tuberkuloze i paralize. Ipak, sve vrijeme su nadgledali kretanje Dženet, njena viza je ukinuta, ona je izgnana sa Kosova. Nijedna uticajna osoba nije ništa mogla uraditi da promijeni tu odluku.

* * *

Na jednom od putovanja, malo iza raskrsnice za H., kupio sam stopera. Bio je u poznim pedesetim godinama, u

ruci je držao korpu, izgledalo je da je dosta prepješačio. Na albanskom me je pitao idem li za Prištinu. Odgovorio sam potvrdno. Postavio je još jedno pitanje koje nisam shvatio, što je on primijetio, pa je počeo da govori na srpskom. Bio sam iznenađen kako tečno govori srpski, i odmah pomislio da je odležao u nekom zatvoru zbog nekog prekršaja. Nije mnogo govorio sve dok se ja nisam raspričao. Počeo je da se šali kako moj akcenat podsjeća na onaj kog je mogao da čuje kod druga Tita. Kada je razgovor postao otvoreniji, pitao sam ga za djecu. Odgovorio mi je da ih ima petoro (četiri sina i kćerku), da je njegova žena predivna, da ga je sreća “pogledala” kada je dobio takvu ženu. Pošto i ja tako govorim o svojoj ženi, oslobodio sam se, i razgovor je postao otvoreniji. Pitao sam ga gdje je upoznao svoju suprugu. “Na prijateljevom vjenčanju,” odgovorio je ne mijenjajući ton. “Odmah sam je zavolio i od njenog oca zatražio dozvolu da je oženim. Odmah je pristao. Poznavao je moju porodicu. Ponudio sam joj brak i ona je rekla - da”. Upitao sam ga: “Izvinite što pitam, ali šta biste uradili da je rekla - ne?”

“Oh,” odgovorio je, “povukao bih se. Ja sam moderan čovjek,” rekao je pokazujući svoje zube.

Moderan čovjek koji ima sve zube, pomislio sam kako to nije uobičajeno za političke zatvorenike. Upitao sam ga gdje je naučio srpski, a u retrovizoru sam pomno pratio izraze na njegovom licu. “U bolnici, rekao mi je, rukom pokazujući ka ogledalu. Nekoliko puta su pokušali da me zašiju, pa sam zato dugo ostao u bolnici. Kada sam konačno izašao, nisam imao pet prstiju, ali sam znao njihov jezik. Ispostavilo se da mi je on bio veoma koristan kada smo

se vjenčali u Prištini, godine 1981.,” zastao je i dugo me gledao u ogledalu.

“1981. To je bila godina, zar ne?” prekinuo me je i nije dozvolio da završim pitanje.

“Da, godina, mjesec i dan, isti dan kada su počele studentske demonstracije, čiji je cilj bila republika, nezavisnost, ili šta li je već..... To su oni nemiri koji su odnijeli stotinu života, ali ja sam unaprijed bio rezervisao restoran i platio. Pitao sam policiju da li je u redu da nastavim sa svadbom, a oni su odgovorili da nema problema, jer - ja sam samo seljak koji nema ništa sa svim ovim, pa će mi zato dozvoliti da nosim zastavu sa dvoglavim orlom, zastavu Albanije, i da iz automobila puštam glasnu muziku. Znaš kako to ide na vjenčanjima”.

Bio sam zadivljen njegovom tihom odvažnošću. Upitah kako mu se sviđa život na farmi. “Nije dobro, uopšte nije dobro”. Upitao sam ga ima li prijatelja Srba, maštajući kako su isti oni Srbi, koji su mu dozvolili da nosi zastavu sa dvoglavim orlom, došli da mu pomognu u teškim vremenima.

“Pa, svi smo ih imali prije demonstracija, ali do 1986. većina njih je otišla u Beograd, ili gdje god da su Srbi išli. A sada, nema Srba, nema prijatelja Srba,” smijao se onim osmijehom koji često vidite kod Albanaca.

Časkali smo o cijenama povrća, o rudniku zlata, koji se nalazio u blizini i koji je radio još za vrijeme Rimljana. Konačno sam se odvažio i postavio mu neizbježno pitanje, pošto je njegov srpski bio odličan, a zubi neokrnjeni. “Šta ti misliš, Čemail, da će se dogoditi, šta će se dogoditi ovdje?”

“Pa, mi govorimo, i oni govore i oni govore da mi go-

vorimo, a iz svega toga ne proizilazi ništa.... nego reci, možemo li mi ići malo brže?” rekao je gotovo ljutito, dok je obazrivo bacio pogled na korpu. “Bojim se da će jaja popucati prije nego stignemo na tržnicu. Pa, gdje sam ono stao? Da, oni pričaju i mi pričamo, i mislim da će rat vjerovatno, bolje reći sigurno - rat će ovdje doći. To će se dogoditi,” ponavljao je riječ rat dok je pritiskao svoju nogu koja je bila na gasu. Nije propustio ni sekunda, kunem se, i to nije bilo zato što ga je nervirala moja spora vožnja. Riječ RAT je neumitno, mučki, gotovo neprimjetno ušla u naš razgovor koji smo počeli sa pričom o njegovih petoro djece i njegovoj divnoj ženi.

Neposredno pred ulazak u grad počeo sam da osjećam bol u zubu. Bio je veoma intenzivan. Na Kosovu sam gubio sve zube, nestajali su svakodnevno. Stoga sam svratio kod prijatelja. Još nije pao mrak i on mi je predložio da odem do njegovog prijatelja. Taj čovjek je predivan zubar, prvi violinista kog su otpustili iz Prištinskog simfonijskog orkestra. Prošetali smo do neurednog stambenog bloka a ja sam postao nervozan : treba imati odvažnosti da vam zube popravi neko koga ne poznajete, a ko ordinira u zemlji u kojoj je Hepatitis B rasprostranjen. Ipak, moj prijatelj me je gurnuo kroz ulazna vrata. Bio sam iznenađen kada sam tu vidio gotovo sve ljude koje sam znao iz Đakovice, uključujući i Vjošinu majku i oca, sestre i nećake. Sjedjeli su pored lijevog atrijuma. Do nas su dopirali tonovi violinskog koncerta Čejkovskog. Brzo sam pregledan. Preporučan mi je radiolog. Otišao sam k njemu. Mašina za pravljenje rendgenskih snimaka bila je nalik onoj koju je moj otac koristio kada je radio u Stomatološkoj klinici Dr. Algajs, u Filadelfiji, davne

1925. Nije bilo zaštite od zračenja, a dijete, ljekarovo dijete je sjedjelo na pragu i gledalo. Nije htio da mi naplati uslugu. Amerikanac sam i spasilac albanske djece, a nakon toga smo ponovo otišli do zubara koji me je smjestio na stolicu i pogledao snimak. Pridružili su mu se u posmatranju gotovo svi ljudi iz čekaonice. Gledali u zub na snimku. Kada je zubar predložio hirurški zahvat, svi su potvrdno klimnuli glavom. Nastavili su nadgledati i tokom procedure: kada je počeo bušiti i izazvao obilno krvarenje koje je pokušao zaustaviti svojim priborom. Postavio je gazu ispod moje ruke kako bi tu mogao položiti opremu, i nakon što su svi dobro osmotrili moj zub, i prozborili riječi ohrabrenja, formirali su krug oko mene kako bi osigurali efikasnost operacije.

Morao je da izvadi zub i to je uradio savršeno. Prije vađenja mi je dao dvije injekcije Novokaina i pustio Mendelsonov koncert violina. Kada je sve završeno, rekao je nešto na albanskom, ali nije znao da to prevede na engleski. "Ispljuni", rekao je čovjek koji je tek ušao kroz vrata, "pljuni Alane". To je bio Miki, prijatelj moje djece, dok smo živjeli ovdje, prije 12 godina. Miki je emigrirao u Englesku i došao na Kosovo kako bi popravio zube. Zubara sam toplo preporučio svim svojim saradnicima na Kosovu, ali oni nisu koristili njegove usluge.

Ipak, svi zajedno su došli na oproštajnu zabavu, i svi su zajedno plesali, lokalni Albanci i Albanke sa Srpkinjama i Srbima. Nisam mogao vjerovati svojim očima. Zubar nije došao, ali su tu bili pisci, filosofi, dobri ljekari, obilje visprenih razgovora i savršeni humor.

Srbi u Beogradu nisu mogli u to da povjeruju. Ipak, i njima je kasnije bilo lakše da shvate kako su Albanci i Srbi

odbacili svoja neprijateljstva da bi se starali o našoj kćerki koju smo usvojili, Kasandri, osobi kojoj je ova knjiga posvećena. Na kraju zabave su me pitali: gdje sam skrivao ove šarmantne ljude koje su upoznali? Naravno, većina tih šarmantnih ljudi je posjećivala naše kancelarije u Beogradu i tu su završavali svoje zadatke ali, individualno, oni nisu predstavljali važne osobe, a i trudili su se da budu neprimjetni.

IV

Ratnici na Kalemegdanu

Umorni maloljetni vojnici, pripadnici paravojnih snaga, šetaju po Kalemegdanu, staroj turskoj tvrđavi. Sjede na obje strane šetališta i prodaju svoju vojnu opremu. Oniski dječak isprobava belgijsku vojnu kapu, kakvu je nosio i kapetan Dragan, poznati ratni komandant paravojnih formacija i bivši vlasnik bordela u Australiji. Ipak, izgleda da je iz mladog zbunjenog kupca nestao entuzijazam za kupovinu i on odlazi.

Zima je i ima mnogo valjanih razloga da se osoba sakrije od hladnoće koja probija do kostiju. Jedan vojnik sjedi na sredini šetališta, prodaje prvi broj Ratnih novosti koje su objavljene prije tri mjeseca. Pretvara se da na drvenoj fruli svira stare srpske narodne pjesme i marševe. Pokreti njegovih prstiju ukazuju da mladić ne zna svirati - muzika dolazi sa kasete koju je pustio sa kasetofona podno nogu. Malo dalje niz šetalište, samoproklamovani pacifista glumi da svira stare pjesme Boba Dilana – njegove usne uprazno prelaze preko harmonike koju je okačio oko svog vrata.

Izgleda kao da su ljudi odvojeni od onoga što se dešava oko njih. Osjećaju da su izgubili kontrolu nad događajima. Zvižduci koji su prije dva mjeseca ispunjavali sve okolne

ulice odavno su nestali. Dvojica taksista mi pomažu da se snađem u Beogradu. Jedan od njih je monarhista koji na svom retrovizoru drži okačene slike starog kralja Aleksandra i patrijarha. Glasao je za Srpski pokret obnove, ali podržava Miloševića zato što su “na kraju krajeva, te teritorije oduvijek bile naše”. A što se Albanaca tiče, pa, “ako im se ne sviđa Srbija, neka se vrate tamo odakle su i došli”. Drugi je antikomunista koji prezire rat, ali će poći u vojsku ukoliko mobilišu njegovog sina. Vidi se da ga je život pregazio. Pokazuje ka brdu Dedinju gdje su partijski činovnici imali-i-još-uvijek-imaju vile, psuje one koji su se obogatili uz pomoć svojih pozicija, i na kraju puta mi, u pravom kapitalističkom duhu, naplaćuje duplo za vožnju koju je obavio.

“Zečevi,” kaže za Albance, “prokleti zečevi”. “Ukoliko insistiraju na tome da imaju po desetoro djece, to jeste njihova stvar, ali zašto bismo mi plaćali za to? Ukoliko hoće da izazivaju nevolju,” i u tome se slaže sa svojim kolegom, “neka pokušaju! Neka nas isprobaju”.

Dok se situacija pogoršava u Hrvatskoj, Albanci izgledaju interesantniji za njih u ovoj opasnoj igri koja očigledno počinje na ovom dijelu Balkana.

Dva mjeseca kasnije, zima počinje da slabi, svuda se može osjetiti melanholija. Veliki bilbord reklamira prikazivanje filma Kazablanka. Na vratima pored biletarnice stoji mladić sa kačketom srpskih paramilitarnih formacija. On prodaje najnovije izdanje liberalnih magazina: Intervju, Beogradski studentski magazin i Vreme. Na sredini trga se nalazi novi spomenik čovjeku koji ga je izgradio prije nekih

dvjesta godina. Gomila ljudi se okuplja ispred radnje koja će se svečano otvoriti. Očekujem da ću vidjeti pozivnice za Partiju zelenih, ali, umjesto toga, oni se okupljaju da kupe proizvode o Nostradamusu!

Najveća atrakcija je petnaestogodišnji dječak koji oko vrata nosi znak na kome piše da je izbjeglica iz sela u blizini Bosanskog Broda, grada u ratnoj zoni. On svira na gitari i pjeva srpske narodne pjesme. Njegov glas više nije dječiji, čuje se promukli bariton. Glas se njegov lomi, modulira, dok se dvije lijepo obučene djevojke počinju smješkat. Trezveni Beograđani ih gledaju sa podozrenjem. Plave i crvene novčanice pune njegovu torbu za instrument. To izaziva zavist odrpanih cigančića koji sve promatraju sa sigurne udaljenosti.

Dalje niz ulicu se nalazi Luda Liza koja uz pratnju harmonike pjeva besmislene stihove. Ona balansira sa jedne noge na drugu. Lijeva noga je bosa i modra. Vidi se da nema zuba, njena usta su nalik smeđem otvoru pećine.

Naš advokat mi priča kako je njegov ujak izgubio noge na periferiji B, gradića koji je udaljen od ratne zone. Neko je, iz čiste dosade, bacio bombu na njegovu prodavnicu slatkiša. “Nema rješenja,” kaže, “makar ne dobrog rješenja. Moramo izabrati najmanje užasno i, kao intelektualci, održati veze sa ljudima sa druge strane, jer ćemo jednog dana možda morati ponovo da živimo zajedno. Pa, možda ne zajedno, ali kao komšije zasigurno”. “Da, imaš pravo,” odgovara na ranije postavljeno pitanje, “dali smo našim ljudima puške i tenkove, ali šta ti misliš da smo trebali uraditi? Ostaviti ih na milost i nemilost ustašama i ludim islamskim militantima?”

“Mržnja se prenosi sa generacije na generaciju. Ipak, život teče. Pomisli samo na Drugi Svjetski rat. Svi mi, da, svi mi, jedni drugima vadili smo oči, kastrirali neprijatelje i ubijali njihove bebe. Samo tri godine kasnije, zajedno smo živjeli, maltene u miru i slozi. Tada nismo imali izbora, a nemamo ga ni sada. Ludilo, ljubav, neprijateljstvo i gos-
toprimstvo ponovo će biti izmiješani u vreći koja će čvrsto biti zatvorena oko nas i nad nama”.

Časna kukavica

“Ukoliko bi me pozvali da pođem u boj, ja bih se odmah predao; kome treba rat?”, govori vozač našeg autobusa do Prištine a zatim objašnjava zašto autobus kasni i zašto je tako hladno. Rat između Hrvata i Srba tek što je okončan; na snazi je embargo i nigdje se ne mogu naći rezervni dijelovi za popravku. “Autobus je”, dodaje, “napravljen u Skoplju i to iz razloga poznatih samo Centralnom Komitetu, i može se popraviti samo tamo”.

“U Sloveniji, drugovi moji, televizori rade, automobili rade, a ovaj moj mehanizam za grijanje može biti popravljen u bilo kojoj garaži. Nemojte to uzimati k srcu, momci, ali komunisti iz Beograda su nas dobro sredili. Ja sam marljivo radio, imao sam privatni biznis”, namiguje nam gledajući u retrovizor, “i svake godine provodim nekoliko mjeseci na sjeveru. Imam pet televizora (po jedan u svakoj sobi u kući, da bih spriječio bespotrebne rasprave) i tri automobila. To je, možda, manje od onoga što imaju danas njemačka đubrad, ali ni ovo danas što imam nije loše za momka sa sela”. Zaustavlja se pred svojom kućom i iz nje iznosi nekoliko ćebadi koje nasumice daje putnicima. To su ljudi koji su bili dovoljno ludi da se ne pripreme za dese-

tosatno putovanje na temperaturama ispod nule. Pokušava da nam nadomjesti hladnoću koja bije odasvud puštajući nam pornografski film. Nedugo nakon toga obuzima ga neobjašnjiva radost, pa se obraća vojnicima koji sjede u zadnjem dijelu autobusa.

“Braćo draga, u Dubrovniku nema Srba, a nema ih mnogo ni na Kosovu na koje smo se uputili. Nama treba policajac i vojnik na svakom uglu. A svaki od nas treba da plati ceh za počinjenu ludost. Bacite peškir u ring, braćo, u centralnoj Srbiji ima dovoljno zemlje za sve vas. I štagod da se dogodi, uvijek ćemo imati toliko da se prehranimo. Pogledajte mene, vašeg omiljenog rezervnog vozača koji vas vozi za nekoliko dolara. Dođite u Niš, momci, i vidite svijet”.

Vojnici iz pozadine počinju da viču i bacaju boce na njega. Bojim se da će se stvari loše okončati i da će neki od pijanaca uspjeti da se dogega kroz prolaz, zakrčen torbama i domaćim životinjama, i napasti vozača. Ali, teško je raspravljati sa čovjekom koji ima tri automobila i pet televizora i vozi stotinu na sat jednosmjernim putem prekrivenim tankim slojem snijega. Nakon nekoliko minuta zaustavili smo se kraj obližnjeg motela, čiji je vlasnik vozačev prijatelj, da kupimo namirnice. Kada smo završili sa čerečenjem tek zaklanog praseta, popili krčage vina i konjaka, u malim grupama mokrili u oronulim turskim toaletima, razglabali o hladnoći, ratu i savremenoj politici, krenuli smo dalje i zaboravili teškoće putovanja. Dok nas vozač, Obrenović, koji je pio malo manje od nas, nije opomenuo da se, nakon deset sati klackanja, približavamo Prištini. Svakom pojedinačno dao je vizit kartu na kojoj je, sa jedne strane na ćirilici, a sa

druge na latinici, bila upisana adresa vidovnjaka, njegov telefonski broj, a masnim slovima naglašeno njegovo ime i zanimanje:

Obrenović Zoran

Spreman da učestvuje na privatnima zabavama, sahranama i svadbama

Za kratka i duga putovanja, u stvari, oran
ZA SVE JAVNE DOGAĐAJE

Bubnjevi i klarineti

“Ali, na kom jeziku želiš da ispisuješ medicinske kartone?” upitao je ministar zdravlja Kosova, nakon što sam objasnio zašto sve zainteresovane strane treba da govore jezicima pacijenata, albanskim i srpskim.

“Na kom jeziku?” ponovio je.

To pitanje mi je izgledalo čudno, kada se u obzir uzme korist koju bi provincija imala, ukoliko bi se otvorio Međunarodni medicinski centar u Prištini. Ipak, on je bio iscrpljen od prethodnog dana kog je proveo odgovarajući na pitanja članova EEC komisije koji su istraživali “navodno” loše zdravlje stanovnika Kosova i Metohije. “Ne sumnjam,” nastavio je, “da vašim pacijentima u Bronksu govorite na španskom, ali medicinski kartoni, mogu da se opkladam, moraju biti na državnom jeziku, ‘oficijelnom jeziku’, a ‘oficijelni jezik’ ovdje, moj prijatelju, je srpski. Ne srpskohrvatski, ili, ne daj bože, hrvatskosrpski, nego srpski, ćiriličnim pismom, jednostavno - srpski. Srpski, državni. Snažno je naglasio slovo “r”, sa dozom osvete u glasu. Zvučalo je kao udarci bubnja na edinburškom pazaru.

“Pa, dobro, zašto da ne, neka bude srpski ili srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ili kako god da danas zovete svoj jezik”.

Njihov jezik je jedini jezik koji možete čuti na ulicama Prištine. Hotelijeri, spravljači boze, prodavci novina, svi sada, četiri godine nakon moje posljednje posjete prijestonici pokrajine, govore srpski. Izgleda da bi zbog toga trebao biti zahvalan, iz jednostavnog razloga jer nikada nisam naučio albanski, a istinski volim jezik Iva Andrića i Isidore Sekulić. Ali, upravo u ovoj velikoj tišini Kosova leži osjećaj da svaka srpska riječ zvuči kao izazov i poziv na oružje.

Teško je pronaći Albance na ulicama. Oni bojkotuju prodavnice, restorane i kioske, sa kojih su njihovi sunarodnici otpušteni. Oni više ne učestvuju u tradicionalnoj popodnevnoj šetnji. Ukoliko želite da ih sretnete, morate se zaputiti u sporedne ulice ili u skrivene bašte kuća koje su napravljene u turskom stilu.

Upravo u blizini takvog mjesta sam pronašao vlasnika kuće koju smo iznajmljivali. Zajedno sa porodicom je sjedio na fudbalskom stadionu, koji je, i nakon deset godina, još uvijek u izgradnji. Skalamerija od nedovršenih tribina blokirala je naš pogled ka blagim brdima i naseljima u kojima živi srednja klasa. Put iza stadiona je zatvoren gomilom smeća. Stidljivi pas je prebirao po starim kostima. Cigani, koji su nekada bili dovoljno odvažni da kamenuju moju kćerku Hanu, sada su napustili svoje prebivalište. Dženi se vratio kući sa svojih tajnih noćenja po kućama prijatelja (on svake noći mijenja prenoćište, kako bi izbjegao jutarnje mobilizacije koje su ovdje postale dio svakodnevice). On nikada ne podiže glas, ali se lako može primijetiti njegov bijes. Ne može diplomirati zato što su albanski profesori otpušteni sa svojih pozicija, a Srbi, koji su ih trebali zamijeniti, još uvijek nisu preuzeli svoje položaje. Nezaposlen je,

baš kao i njegov tihi otac i njegova sestra. Posljednjih nekoliko mjeseci proveo je u renoviranju podruma, kog planira pretvoriti u stan za iznajmljivanje. Trenutno prikuplja sva potrebna dokumenta kako bi mogao otvoriti arhitektonski biro.

“Za šta praviš planove,” pitam, “kada nema kompanija koje rade?”

“Oh, uvijek ima kompanija koje rade,” kaže. “One se otvaraju, rade nekoliko mjeseci, a onda ih zatvaraju i otvaraju negdje drugdje. Ipak, uvijek moraš da imaš nešto novca sa sobom, jer vojnici u prolazu ili lokalni policijaci mogu da se sjete da “im je ponestalo novca”, i da zato za sebe uzmu poklon. Oni to zovu ‘privremeni zajam’ i to najčešće uzimaju od vlasnika Albanaca.” Njegov glas je bio mekan kao šampita, ali je njegova ozlojeđenost bila primjetna i na svakoj slici koju mi je pokazao: svijet u obliku jastogovih klijesta, Albanac koji visi, obuća koju nose srpski seljaci.

“Nemoj zaboraviti da su i Albanci ostavili svoj trag. Sjeti se onog dana kada je američki senator, šampion ideje o pravu Albanaca na samoopredjeljenje, Robert Dol, posjetio Grand Hotel. Iako je masa naroda tada rastjerana, oni su ostavili svoj trag. Na tlu su otisci cipela, tu naokolo su ostavili čak petnaest hiljada pari cipela!”

Dok sam hodao nazad od naše stare kuće prema centru grada, čuo sam glasni zvuk instrumenta koji je korišten na proslavama širom Balkana. Srpski? Albanski instrument? Nisam bio siguran. A onda sam ih vidio u sokaku, poredane žene su čekale da plešu, a na čelu povorke je bio čovjek koji je čučao i mahao maramicom oko glave; to je običaj Grka i Makedonaca kao i omraženih Turaka. Kretali su se uz i

niz usku ulicu, lagano i neprimjetno. Plesali su, skriveni iza centra grada, ali je muzika postajala sve jača, mogla se čuti nadaleko.

Godinu ranije, Srbi su ukinuli autonomiju Kosova i smijenili sve državne službenike, a na njihova mjesta postavili Srbe iz centralnog dijela zemlje. Pošto je većina industrije u vlasništvu države, to je značilo da su sve drvosječe, inženjeri, arhitekti, čistači bazena, konobari... izgubili poslove. Mnogi od ljekara Albanaca, zaposleni u univerzitetskoj bolnici su zamoljeni da napuste bolnicu; drugi su im se pridružili iz solidarnosti. Niko nije očekivao da će nezaposlenost potrajati toliko dugo. Vlasti Srbije su planirale da mjesta popune Srbima iz drugih oblasti, ali samo mali broj ljudi je bio voljan da se doseli u provinciju. A oni koji su došli nisu mogli da pronađu pacijente koje bi liječili. Albanci su odbijali da ih pregledaju Srbi. Njih su Srbi “trovali” i ranije, stoga “kako mogu rizikovati da budu liječeni a još manje da ih vakcinišu ljudi koji su htjeli da ubiju njihovu djecu?”

“Trovanje” albanske djece u školama bilo je, u to sam siguran, primjer masovne histerije, ali strah Srba od albanskog priraštaja bio je evidentan. Baš kao i protestanti u Sjevernoj Irskoj, Srbi na Kosovu su izgubili bitku u razmnožavanju. Njihovi predstavnici govore o lošem zdravlju u velikim porodicama, i to je možda tačno, ali nijedan Albanac ne vjeruje u to. Albanci znaju da taj marš trudnica predstavlja znatno veću snagu od one koju nose noževi odraslih muškaraca koji idu u boj.

“U Prištini nisam bio četiri godine i ne mogu biti siguran šta se tamo događalo,” kažem ministru zdravlja Srbije.

On je urbani onkolog koji je upravo preuzeo kontrolu nad ministarstvom, a za sebe tvrdi da “nije političar”. “Obojica smo ljekari. Jedino o čemu brinemo je zdravlje u okrugu u kom radimo, je li tako?”

“Tako je,” kažem, iako sumnjam, jer smo već počeli govoriti o politici. Vidio je izvještaj o zdravlju stanovništva na Kosovu. Pročitao je dijelove iz njega. Bio je šokiran, baš kao i ja.

“Albanci,” kaže nadmeno, “nisu uradili svoj dio posla”.

Pohvalio sam napore ljekara Albanaca koje sam znao, ali je prečuo pohvalu.

“Hmmm... hmmm. Štagod. Oni više nisu dio Univerzitetske bolnice iako bi to trebali biti”. Tokom nedavnog puta u provinciju, pozvao ih je da se vrate u okvir zdravstvenog sistema, ali malo je ko od njih više imao povjerenja u vlasti Srbije. Predložio sam da uspostavimo francusko-američku kliniku u centru Prištine, kako bi stvorili ustanovu i za Albance i za Srbe. Pustićemo je u probni rad kako bi pokušali povratiti povjerenje pacijenata. “Obojica smo uporni,” iznio sam mu svoje viđenje, “ali pod ovim okolnostima, nada i vjera u takvu ideju su dar”. On bi “u potpunosti” podržao ideju. Pozvaće zamjenika ministra i razgovarati sa njim o tome.

Sjeo sam u autobus koji je u četiri sata išao za Prištinu. Bio sam zabrinut za ostvarivost ideje i odložio sastanak sa zamjenikom ministra dok ne završim posjetu Univerzitetskoj bolnici. Želio sam da se privatno sastanem sa Srbima i Albancima i sam izvedem zaključke iz tih sastanaka.

Potražio sam Baljoševića, direktora odjeljenja za infektivne bolesti i zadnjeg predstavnika SFRJ u UNICEF-u, ali

je on bio zauzet. Bili su ga posjetili članovi EEC, pa ih je morao voditi okolo. “Da li bih želio da im se pridružim,” upitao me, “kao prijatelj Jugoslavije?”. Smješкао se, a ja sam se uljudno zahvalio i otišao odatle što sam brže mogao.

Dok mi se po glavi vrtila slika ugojenog Baljoševića, pozvao sam zamjenika ministra. “Prijatelja Jugoslavije,” rečeno mi je, “očekuju cijeli dan”. Potom sam otišao da dam izjavu novinarima. Novinar je postavljao ‘centaršut pitanja’, pa su ih samim tim lako mogli prevesti potrebama trenutka, baš kao što su to radili i sa odgovorima ministra. Svi smo bili zatečeni, nismo mogli vjerovati svojim očima i ušima, sve je bilo nalik Gogoljevim burleskama. Na zidu iza nas je visila slika četiri žene koje su izduživale vratove, kako bi vidjele što je u bunaru pred njima. Djelo je nesumnjivo inspirisano Kosovkom djevojkom.

Kada je novinar, Indijac, odložio bilježnicu, ministar se okrenuo ka meni i progovorio na srpskom. Naglasio mi je da Albanci nisu izbačeni iz zdravstvenog sistema. Postojao je izvještaj koji je sugerisao na postojanje mnogih nedorečenosti. Predsjednici odjeljenja su zamijenjeni. Albanci su zamoljeni da se vrate na poslove, ali su oni iz solidarnosti dali otkaze.

“Bilo je dosta potpisivanja raznoraznih peticija i ljens-tvovanja i takvi elementi su morali da odu. Njihove radne navike su bile slabe. Pohađali su dobre škole, koje su Srbi napravili za njih, ali umjesto da nam se zahvale na tome, Srbe su isključivali iz procesa zapošljavanja”.

“Ova zemlja je, rekao je, i za Srbe i Albance. Oni nas ne mogu poraziti samo razmnožavanjem, ne mogu nas sahraniti u našoj zemlji. Istina je da znamo biti osvetoljubivi,

to priznajem. Klinika? Zašto da ne? Imamo dosta prostora i medicinskih aparata. Bože, toliko toga je propalo. Da, zašto da ne? Ali, ne zaboravi, sve mora biti na državnom jeziku, srpskom”.

“Da, zašto da ne? Neka bude na srpskom. Ne možeš dobiti sve,” zaključio je dok je tražio cafe late u kafiću u kom se nalazilo dosta Albanaca. “Neka oficijelni jezik bude srpski, moj prijatelju, dokle god ključ klinike bude u tvojim rukama. Jer, mi smo pobijedili i neće nas ponovo izbaciti iz naše kuće.”

“Ja sam Srbin, Alane,” kroz požutjele zube mi je rekao moj prijatelj Prota, onoga dana kada sam odlazio iz Beograda. “To moraš da razumiješ, dragi prijatelju,” ponovio je prije nego što je rukom pokazao prema mjestima na kojima je studirao prije tridesetak godina. “Obrazovani na albanskom, oni nikada ne bi našli poslove van provincije Kosovo, i tako bi nas onemogućili da ostanemo na našem. Sigurno to shvataš. Ne, ja ne želim da oni ponovo budu čistači ulica. Ali, činjenica je da smo obrazovali previše njih. Naravno da je nemoguće da im oduzmemo privilegije koje smo im voljno dali. Ali, koji drugi izbor imamo? Ne kažem da nema odličnih Albanaca, ali sjećaš se šta su nam uradili godine... te i te?”

Ne sjećam se datuma kog je Prota pomenuo. Morao bih da ga potražim u bilježnicama, kako bih se sjetio. U posljednjih šest stotina godina odnosa Srba i Albanaca bilo je toliko Perl Harbora da bi i jedni i drugi proveli svaki dan u tugovanju i slavlju, u sjećanju na poraze i pobjede – ili možda oboje?

Dekorater interijera

Volio je da sjedi u uglu kafane, na jednoj od stepenica sa koje se mogla vidjeti omalena tržnica. Tu dolazim često i uvijek ga vidim kako sjedi i puši, dok se oko njega nalaze starci koji ćaskaju i prepričavaju zavjere drugih ljudi.

“Nećeš biti u stanju da to uradiš, Alane. Vakcinacije su dio veće sfere u koju se nećeš moći uključiti. Oni otpuštaju naše ljekare, tako da ljudi samo čekaju kada će uraditi nešto monstruozno. Na primjer, da vakcinama sterilišu djecu. Naravno, ja ne vjerujem u te priče. Ali znaš te ljude. Oni ništa neće reći. Neće ništa uraditi. Oni kažu da smo previše glupi da bismo se brinuli o našoj djeci. Mi, koji bismo sve dali za našu djecu. Zašto ih uopšte i slušamo? Njima se ništa ne može vjerovati. A ne možeš ih ni razumjeti. Reci mi, da li bi ti otpustio sve radnike iz najvećeg rudnika olova i cinka, najvećeg u Evropi, i tako sebe lišio novca kog bi mogao koristiti da nas tlačiš? Naravno da ne bi. To uopšte nema smisla. Osim ukoliko im je jedina želja da nas unište, i to samo zbog sopstvene osvetoljubivosti”.

“Satjerani smo leđima uza zid. Nešto će se dogoditi. Nešto se mora dogoditi”.

“Želim vam svu sreću, ali morate shvatiti da su naši

ljudi postali čvršći i jedinstveniji jer su se povukli u sebe. Oni nemaju snova. Nemaju nade. Nemaju očekivanja. Jedino što imaju je nagon za opstankom. Znam o čemu govorim. Ja sam pisac. Čitao sam Puškina i Turgenjeva, Tolstoja i Dostojevskog, Vilijam Karlos Vilijamsa i Žan Pol Sartra. Sada ne čitam ama baš ništa. I pišem samo o jednoj temi. Nama i njima. I o unutrašnjosti našeg univerzuma koji propada.”

Suze i gitare

“Prije dva dana, Alane, vidio sam dvoje starijih roditelja kako u nosiljki nose mališana koji je pušten iz bolnice jer će umrijeti. Tako su im rekli ljekari u pedijatrijskom odjeljenju, dijete je previše dehidrirano da bi moglo biti spašeno. Roditelji su me zamolili da “nešto uradim” jer je to dijete “vidite, naše najmlađe”. Dobro su očistili cipele prije nego što su ušli u moju ordinaciju, i to onim ljubaznim, poniznim načinom kojim se ophode blagorodni roditelji. Sa sobom sam imao dugu IV cjevčicu koji mi je prijatelj prenio preko granice sa Makedonijom i iskoristio bih je za omalenu *vena cava* samo da sam imao na šta da je zakačim. Ali, u tim vremenima gotovo da nikada nismo dobijali Albunim (Caritas bi ponekad pokušao da ga dostavi, ali su vlastodršci smatrali da je ta organizacija desna ruka Vatikana!) tako da smo se morali zadovoljiti korišćenjem obične slane tekućine pa, samim tim, nije postojao način da teškim bolesnicima podignemo krvni pritisak. Ni u slučaju malog dječaka nismo mogli ništa uraditi. Zamolio sam roditelje da izađu i sjeo u kutak sobe. Vjerovatno ste primijetili da i najdehidriranija djeca proizvedu suzu prije nego umru. I on je to uradio. Tako je to ovdje. “Tako naša djeca umiru”, rekao mi je otac

preminulog dječaka.

Otišao sam kući posramljen jer ništa nisam mogao uraditi da spasem dječaka. Kući me je dočekala srdita žena koja mi je prebacivala što sam ponovo zakasnio na večeru. Rekao sam joj da začepi usta, ili ću joj ih ja začepiti. Znam da su to grube riječi. Ali, znaš me. Ponekad mogu biti grub, čak i brutalan.

Neko od zaposlenih u bolnici, sada se ne mogu sjetiti ko, prije neki dan mi je pričao o mrtvoj djeci koja su ubačena u čaršaf i odvučena u mrtvačnicu. Da li je to istina? Da li se to zaista i dogodilo? Ko zna... Danas možeš čuti sve i svašta”.

Njegov petogodišnji sin je mirno sjedio iza fotelje i čekao da se razgovor završi. Zatim je došao do stola, donio špil karata i dao ga ocu koji je poljubio sina u čelo. Nastavio je sa razgovorom jer, izgleda, voli da priča. Pošto nije bio u stanju da se kontroliše, dijete je uletilo između nas i počelo se igrati sa svojim mačem koji se mogao pretvoriti u gitaru. Kada je transformacija završena, dječak je počeo da imitira Elvisa i svira instrument.

Albanski porodični život je delikatna umjetnina. Nalikuje na srebrni escajg koji smo kupovali od muslimanskih zanatlija na sarajevskoj tržnici. To je, mislim, njihov značajan doprinos zapadnoj civilizaciji, to – rukotvorstvo, a i Srbi bi to mogli cijeniti, ukoliko bi htjeli da bace pogled iza visokih zidova koji okružuju kuće Albanaca. Ali lozinke, preciznije, molitve na tim zidovima, te svojevrzne riječi dobrodošlice, napisane su na albanskom.

Duša

Sa polja stiže farmer u crnom džemperu, bijelom kačketu i crvenom šalu, i polako polaže motiku na obližnju gomilu drva. Njegova žena, stara nekih 40 godina, nedavno je porodila dvanaesto dijete, ali ovoga puta je do poroda došlo dva dana prije nego što je trebalo. Imala je visok krvni pristisak, ali je uporno odbijala da ide na liječenje u bolnicu u Prištini.

“Pitaj me bilo što, samo pitaj,” obraća mi se, misleći da sam posmatrač Crvenog krsta. “Amerikanci?,” pita mog kolegu, “Amerikanci? Onda ih ni oni ne znaju”. Ponovio je, samo da bi bio siguran da smo čuli njegove riječi. Nije mogao poslati ženu na liječenje zato što nije imao zdravstveno osiguranje, što je bila kazna zbog neprijavljivanja zemlje. A to nije mogao uraditi jer nije imao novca za porez na nekretninu. “Shvataš?” pitao je, ovaj put na savršenom srpskohrvatskom. “Tokom sedamdesetih, stvari su bile dobre. Nekoliko godina sam radio u Švajcarskoj i zaradio toliko da sam mogao pomoći i mlađem bratu, a onda sam zapao u probleme zbog boje odjeće, znaš, crni sako i crveni šal. Uhapšen sam. Nekoliko godina sam odležao u titovom zatvoru, zajedno sa nekoliko “njihovih”, a nakon što sam

izašao, nisam mogao dobiti pasoš. Sada sam u stanju u kom si me zatekao”.

“Siromašan sam i nema tu šta da se priča,” pogledom nam pokazuje svoje “carstvo”, kako zove svoju imanje. On posjeduje kolibu, malo zemlje, tri koze i kokošku. Nema bunara. Nema štale. “Siromašan sam, siromašan,” ponavlja, “ali me nije sramota, jer sam bogat u duši. Znaš li šta je duša? pita me, širom otvarajući ruke kao da očekuje da će mu u njih upasti kolijevka.

“Ovo je drugi put, u isto toliko dana, da mi postavljaju isto pitanje,” rekao sam jednom od ljekara koji je bolesniku mjerio krvni pritisak. “Juče, taksista u Beogradu, inače ne osobiti ljubitelj Albanaca, rekao mi je da je duša ono što Miloševiću fali, i razmišljao je da li neko iz naših krajeva, iz Amerike, zna šta je duša”.

“Da sam bogat,” nastavio je Albanac, “bila bi me sramota da ne pomognem drugima. Ali nikada nikoga nisam povrijedio,” rekao je dok je uzimao sjekiru i spremio se da nastavi sa radom. “Nikada ne bih povrijedio nikoga i zato je moja duša,” usporio je, kao da je želio da mi da vremena da shvatim novu riječ..., “moja je duša čista”.

Vjoša

Ponosno je vozila svoj Mini Moris Korzom, glavnom ulicom Prištine, zatim se zaustavila, brzo otvorila vrata i naglašenim američkim akcentom pozvala me da uđem u vozilo. To sam i učinio, jer godinama nisam vidio Mini Moris, a zbog izvanrednog akcenta osjećao sam kao da sam ponovo kući. Jer na Kosovu nikada ne odbijate gostoprimitstvo, čak ni onda kada ne znate ko je osoba koja ga nudi.

Izvinila se što me je pozvala na tako čudan način, promrmljala nešto kao ‘prati me policija’ i odvezla me do elegantne kuće u predgrađu, gdje se okupilo, kako mi je rekla, nekoliko albanskih pedijatara koji su svi čekali da ‘proćaskaju’ sa mnom.

Većina ih je govorila engleski, nekolicina je baratala francuskim, a svi redom su govorili srpskohrvatski. Kada bih pokušao na nagađam, rekao bih da su svi oni potomci crvene buržoazije, ljekari koji su otpušteni iz medicinskih ustanova zato što nisu htjeli da potpišu zakletvu lojalnosti, pa su sada morali da žive od svojih potankih ušteđevina. Mladi intelektualci, koje je vlast olako odbacila, bili su ljuti i razočarani. Govorili smo srpskohrvatskim, budući da nisam znao albanski, i šalili se srpskom pošalicom : “govori, bre, srpski, da te celi svet razume”.

“Znate,” otpočeo je jedan od njih. “Ništa što se ovdje desilo nije slučajno. Srbi su odlučili da nas unište. To je dobro isplanirano. Tokom dva mjeseca, ljekari Srbi su napadali bolnicu tvrdeći da njihove kolege Albanci odbijaju da liječe Srbe. Dva dana prije nego što sam otpušten, kolege Srbi su prestali da komuniciraju sa mnom. Policija me je izvela iz kancelarije dok sam obavljao pregled pacijenta. Dok su me izvodili, roditelji su se bunili protiv policije, a interesantno je to – dječak je bio Srbin. Dozvolili su mi da završim pregled. Požalio sam se prijatelju u Beogradu, a on mi je rekao da ‘to ne bih trebao shvatiti lično’ i da je sve to, na kraju krajeva, ‘samo politika’. Kao da nisam bio dio ove ‘političke odluke’, već ‘samo nezainteresovani posmatrač’”.

Razgovarali smo i o metodi vakcinisanja. Bili su sretni da je neko pokazao dovoljno interesovanja za njihovu djecu. Dok smo pili slatku tursku kafu, rekli su mi kako su zabrinuti zbog ‘jedne stvari’. “Moraćeš da sarađuješ sa zdravstvenim sistemom Srbije, a oni ti vjerovatno neće dozvoliti da radiš sa nama, sa ljekarima koji su bliski narodu. Kako ćeš živjeti sa činjenicom da znaš da su nas isti ti ljudi otpustili sa poslova?”

Ostao sam bez teksta. Kada sam konačno pokušao da odgovorim, Vjoša, koja je pažljivo promatrala izraz mog lica, pretekla me i rekla: “Dobro. Dokle god tvoje srce bije i tvoja te savjest muči” (potpuno me je zadobila kada je izgovorila te riječi), “dokle god si svjestan svojih muka, mi ćemo te podržati i raditi sa tobom, tiho i diskretno, kako bismo osigurali da naša djeca prežive.”

Svoju riječ su, većim dijelom, jer su svi ipak bili unutar svijeta koji je propadao, održali.

Baš kao što sam i ja, bar se nadam da je tako, održao svoju.

Uskrs u Beogradu

U Beograd sam se vratio za Uskrs 1992. Glen i ja smo imali dosta obaveza. Morali smo motivisati Srbe iz grada da svoje rođake sa Kosova pokrenu u pravom smjeru. Namjeravali smo otvoriti katance, iskrcati vakcine, pronaći prostor u kome ćemo deponovati robu, ukratko, završiti zadate poslove. Najviše od svega, mislio sam, želio sam da Glen upoznam sa svojim prijateljima, Srbima koji su me prije 30 godina impresionirali svojom radoznalošću, gostoprimstvom i voljom za životom. Srbi su meni, napokon, bili draga bića i, nalik ljubavniku koji ne sumnja u svoju izabranicu, morao sam druge uvjeriti da je ona predivna.

Uskrs 1992. nije pak bio magičan. “Sječaš li se kada ste nas zadnji put bombardovali. Alane, planirate li to ponovo da uradite”, pitao me je Bogdan. “Dušan, Aleksandar i ja obožavali smo američku literaturu i najbolja vaša djela prevodili na srpskohrvatski. O džezu i danas znam više od tebe, a sada ti i Šesta flota dolazite da nas uništite.”

Bilo je vruće. Bogdan je nosio smeđežutu lanenu košulju. Znojio se i strahovao da bi mu hladan vjetar mogao izazvati napad astme. Doživio je dva veoma jaka napada, jedva da je preživio, i to samo uz pomoć pedijatrove žene,

koja je pravilno procijenila da on “puši kao Turčin”.

“Kao ljudi”, nastavio je govor, isprekidan kašljem, “smo se borili uz vas tokom II Svjetskog rata i u tom boju izgubili četvrtinu populacije”.

Dim u autu je počeo da mu smeta, opustio je kravatu i disao sve brže. Želio sam da ga smirim, pa sam temu skrenuo na pitanje Bije, žene koju smo obojica voljeli dok smo studirali u Beogradu. Sve troje smo živjeli u domu za studente Jevreje. Pošto na našim pasošima nije pisala nacionalnost, morao sam moliti rabina da Udruženju Jevreja Jugoslavije pismom potvrdi da sam Jevrej. On je to i uradio i napomenuo, na iznenađenje svih, da sam “najgori Jevrej kog je vidio”.

“Kuća” je bila smještena na gornjem spratu sinagoge koju su Njemci pretvorili u zgradu za smještaj prostitutki. Kada su partizani oslobodili Beograd, veći dio su pretvorili u dom za raseljene Jevreje. Bija je bila operaska pjevačica iz Sarajeva. Izgledala je kao kurtizana iz turskog harema. Bogdan i ja smo se odmah zagrijali, ali je Bija otišla trećem, arhitekti iz bog zna kojeg vilajeta.

“Šššš”, kaže Bogdan, “moja žena je u automobilu”. Zbog nje, kao i zbog svog pogrešnog uvjerenja, počeo je da se odriče svih dragih ljudi, svojih starih prijatelja. “Mi, Srbi, odrekli smo se svog identiteta kako bismo postali Jugosloveni. Slovenci su otišli. Hrvati su nam zabili nož u leđa, a čak se i Makedonci žale. Ja sam, kao pisac, morao da pišem nekim prokletim homogenizovanim jezikom i da se koristim latinicom. Tako smo se žrtvovali. A šta smo dobili? Ako Jugoslavija nema budućnosti, onda makar možemo sačuvati naše Srpstvo”.

“I ne pričaj mi o Kosovu,” rekao je, kako bi prekinuo moj govor koji nije vodio nigdje. Uvidio sam da sam izabrao pogrešnu temu. Za Bogdana, Kosovo je iza prošlosti. U njegovoj svijesti, Kosovo je veoma mali dio intelektualnog interesovanja. On je, kao i drugi književni kritičari njegovog doba, rijetko posjećivao pravoslavna svetišta. Ono što zna je da je “Vojvodina, sjeverni dio Srbije uz granicu sa Mađarskom. Na Kosovu smo platili skupu cijenu za naše gostoprimstvo. Otvorili smo vrata Albancima sa druge strane granice, kako bismo pokazali humanost Jugoslavije, a oni Srbima nisu dozvolili da se tamo vraćaju, baš kao što ni mi nismo dozvolili isto to Mađarima u Vojvodini. Mađari, to su oni ljudi koji su mog oca gurnili pod led na Dunavu. Albanci i Muslimani, to su ljudi koji su se borili u SS divizijama”.

“Isti?” upitao sam.

“Isti, nego šta. Vidi, Milošević mi nije drag, ali njegova politika na Kosovu i u Vojvodini nije besmislena. Hoćete da ga se otarasite na isti način na koji ste sa vlasti rušili vladare u Centralnoj Americi. Pa, nastavite sa tim, ako već morate, ali zašto nam uvodite embargo i tako jebete svoje prijatelje. Ako više nema Jugoslavije, pustite nas da zadržimo ono što je naše”.

Tada je počeo da povraća. To sam shvatio kao dobar znak, jer se astmatičari bolje osjećaju kada povrate.

“Ne mogu da ćutim, ali mrzim sebe kada ovako govorim o Albancima, Turcima, Slovencima i jebenim Hrvatima”, dodaje uz kratko disanje. Vozimo sporo jer su mostovi zatvoreni za uskršnji vikend, a sve ulice su jednosmjerne. Počinje da se svađa sa ženom. Ona ga kritikuje što je kre-

nuo dužim putem; otvara širom prozor, te se izvinjava Glen zbog promaje. “Prije 48 godina,” kaže Glen, “Amerikanci su bombardovali Beograd. Pobili su dosta ljudi,” dodaje imitirajući teksaški akcenat - “sigurno su pobili i dosta Njemaca, to su sigurno obavili,” i podiže prst u vazduh.

Sve sam to potom ispričao Dušanu koji je ostao bez teksta. “Ne znaš ostatak priče... Bija je htjela da nam pošalje svoje dijete za praznike. Čekali smo na aerodromu, ali se nije pojavila. Sutradan, Bija zove da kaže da je njena kćerka počela da krvari dok su letili iznad Amsterdama. Po sletanju su je smjestili u bolnici. Nije uspjela da se oporavi. Sjutradan je umrla ne došavši svijesti. Njen leš su donijeli na dalmatinsku obalu, u blizini Splita, gdje je njen muž izgradio hotel. Htjeli su da je sahrane na pravoslavnom groblju, ali su se plašili da mještani ne oskrnave tle i iskopaju tijelo, pa su je zato kremirali a pepeo prosuli sa broda. Njihovo dijete sada počiva na dnu Jadrana.”

“Pravoslavno groblje? Zašto pravoslavno, on je Hrvat, Bogdan kaže da je on Hrvat.”

“Upravo u tome je stvar, u tome leži ironija, nevjerovatna glupost sred te tragedije. Njegova porodica je vjekovima živjela u Hrvatskoj, ali je on bio Srbin, punokrvni pravoslavni Srbin. Koji je došao kao vihor i odnio našu predivnu opersku pjevačicu”.

Prljavo bogati

Beogradom kruži priča da Buš finansijski podržava ljekare Albance. Pošto Srbi očekuju da će Šesta flota doći svakog časa, svi zaključuju da će agenti Ujka Sama uskoro biti isplaćeni.

“Ljekari, ta prefrigana đubrad, više zarađuju privatno, više od ljudi koje su zamijenili. Vjerovatno su izmanevrisali Vladu da ih otpusti i tako im dozvoli da rade privatno”.

“Vidjela sam ih u Beogradu,” kaže prijateljeva spremačica, ponavljajući tu paradoksalnu tvrdnju. “Oni su neobrijani, prljavi prosjaci, koji u svojim džepovima nose plave i crvene novčanice. Trebalo bi ih izbaciti iz Srbije i protjerati u Albaniju. Ali, koliko god da ih otjeraš, još više će ih doći. Svi oni odbijaju da plate porez, a ipak uzimaju pomoć od Vlade. Oni su vječna kletva. Svi vi bi trebali znati ko su oni,” dodaje. “Srbi i Jevreji su se borili protiv zajedničkih neprijatelja, Njemaca, Vatikana, Hrvata i Muslimana. Makar ste vi, Jevreji, gospodari u svojoj kući. Trebali bi znati kako da se pozabavite takvim ljudima”.

Takve stavove sam čuo i ranije. Svaki pokret na šahovskom polju Bliskog Istoka je smatran kao “inicijator” potresa u Jugoslaviji; uspješni mirovni pregovori su uzi-

mani kao priprema poraza za Srbe; zastoji u tom procesu su, pak, znakovi koji obećavaju. Jevreji i Arapi su trenutno bili u ratu i Srbi su zbog toga likovali.

“Nismo vječna kletva,” kaže Albanac kom sam ispričao ovu priču. “Mi nismo crnci, prijatelju, već Jevreji. Nisu Srbi ti koji su Jevreji u ovom neprekidnom sukobu, već smo to mi. Vjekovima nam je branjeno pravo na našu zemlju. Bili smo naoružani pameću, preduzimačkim duhom, poznavanjem stranih jezika i inteligencijom. Koja, naravno, nije velika kao vaša - dodao je lakom ironijom - i mi ćemo na kraju pobijediti.”

Kroz maglu

Govori veoma brzo, komentariše i pokušava da promijeni radio stanicu. Želi da pronade Radio Niš, dok njegovi brisači 'tjeraju maglu' sa šoferšajbne. Radioskala se zaustavlja na stanici sa koje svira njegova omiljena makedonska narodna pjesma. Nisam osobito zainteresovan da nastavim razgovor - znam da će Ljubin pokušati da me šokira. Krivudavost sa jedne na drugu stranu puta, gume na autu su izlizane, a vozi preko 100 kilometara na sat. Stiv, jedan od pedijatarata koji rade sa mnom, šćućuren na zadnjem sjedištu, od straha počinje da mokri u pantalone. Ljubin se na sve to smije.

Ovaj narednik u rezervi najzad malo usporava, naginje se naprijed da vidi kroz čisti dio šoferšajbne. Krenuo je na vrijeme, a želi da nas na vrijeme doveze na odredište. Želi da 'sve završi u propisanom roku.'

Dvadeset godina je radio kao ljekar u Jugoslovenskoj narodnoj armiji i zna, kako kaže, kako da se završi posao. Godine 1990. tražili su dobrovoljce koji će da preuzmu značajne položaje na Kosovu. On je pristao da 'preuzme komandu' klinike u centru Prištine. Kada smo ga prvi put sreli, tamo je radio već dvije godine, i za to vrijeme je, prema mišljenju većine upoznatih sa situacijom, majstorski sjebao mjesto. Ništa nismo mogli završiti, sve dok se Ma-

jkl, Etiopljanin, tehničar u hitnoj pomoći, bivši vatrogasac i marinac, nije pridružio našoj grupi. Od tada, Ljubin bi sve uradio za nas samo da bi dobio grupnu fotografiju sa članovima tima, koju bi poslato kući kao suvenir.

“On ima”, govorio bi nam Majkl, “potpunu kontrolu nad centrom. Ne mogu ni da se pomokre bez njegove dozvole, a ukoliko ih nađe da spavaju na dužnosti, ili su odsutni bez odobrenja, onda, uf, čovječe, mrtvi su”. Mrzi da ga zovu ‘okupator’ jer, na kraju krajeva, on je “samo čovjek, daleko od kuće, koji pokušava da pošteno radi svoj posao. Ipak, on smatra da je “osjećajan čovjek”, kog vrijeđa nepoštovanje koje prema njemu pokazuju Albanci. Sada je sve što on želi - da se vrati u svoj kraj i u svoju pedijatrijsku kliniku u jugoistočnoj Srbiji.

Jedini je pedijatar u gradu u kom živi dvadeset hiljada ljudi i živi kao kralj. Ustaje u 9, u lokalnom kafeu uživa u “opuštenom doručku na račun kuće”, pacijente prima od 10 do 13, a onda ide kod žene i djece gdje zajedno ručaju. Doma odspava nekoliko sati. Ne voli da od pacijenata uzima novac, ima dobre manire i obazrivost, pa zato okrene glavu kada oni odluče da plave i crvene novčanice stave u džep njegove jakne. U suprotnom, mislili bi da je pohlepan. Život je bio dobar za njega, i biće dobar ponovo, samo da on iz ove nemirne provincije istrijebi korupciju, buntovništvo i ljenčarenje.

“Da, u pravu si Ros,” kaže mi Ljubin dok se približavamo Beogradu, a blizina kuće ga primjetno opušta. “Svi mi moramo napraviti ustupke, mi i Albanci. Bog me ubio ako im mislim išta loše. Iskreno, prema njima nemam ni ovakav ni onakav stav. Na kraju krajeva, tamo odakle dolazim probleme nam stvaraju jebeni Bugari. A Bugari su,” kaže dok polako pritišće pedalu za gas, “potpuno drugačiji svijet.”

Ruzmarin i dobar savjet

“Nećeš zapamtiti moje ime,” rekla je, i bila u pravu, jer sam poslije nepunih deset minuta doista zaboravio to makedonsko-albansko ime. Ali njen izraz lica, njena prijatnost, otvorenost, snene oči i ranjavost njenih ruku, ostali su duboko urezani u mom sjećanju. U prvom vrijeme, neke dvije godine nakon što je otpuštena, počela je da veze; zatim je otvorila ordinaciju u kući, ali od pacijenata nije uzimala za usluge, a plaćala im je i lijekove, pa je zato počela da radi još jednu smjenu u Klinici Majka Tereza. To je bio medicinski centar kog sam posjećivao, a kojim su upravljali Albanci svih opredjeljenja, vrijedni i neustrašivi ljekari i filantropi.

Naš slijedeći susret dogodio se posve slučajno. Zajednički prijatelji su živjeli u oronulom stambenom bloku, na čijem je zidu bila ispisana reklama za privatnu ordinaciju. Ime ordinacije je bilo slično njenom. Zakucao sam na vrata i našao se licem u lice sa Sabahetom i njenim suprugom.

Ponovo smo razgovarali, sada malo duže, o okončanju njenog državnog posla, na kom je počela da radi 1981. dake, prije 11 godina. Interesovalo me je da mi ispriča sve

detalje. (Moj prijatelj upravo bijaše izgubio poziciju profesora, zato što je samoinicijativno prekrižio svoje ime sa rasporeda profesora koji su na dužnosti po pozivu. Takva dozvola mu nikada do tada nije ni trebala.

“Otpustili su ga iz drugih razloga, baš kao što i mene kažnavaju zbog mog grijeha iz prošlosti”, kaza Sabaheta.

Njen grijeh su bile studentske demonstracije iz 1981. Napustila je kliniku na dan-dva. Tokom mnoštva sastanaka održavanih nakon tih nemira, iza kojih je ostao znatan broj mrtvih i još veći broj povrijeđenih, ostala je mirna, staložena. Ali, kada je stariji kolega optužen – ne za pomažanje povrijeđenima, što je za vlast bio akt izdaje – već što je plakao kada ih je vidio, ona je ponudila objašnjenje: niko ne treba biti kriv za nekontrolisani ljudski impuls. Upravo zbog toga, vukovi su se okrenuli protiv nje.

Kada je, godine 1990., ukinuta autonomija Kosova, ništa iz njene prošlosti nije zaboravljeno Počeli su time što su joj mjerili koliko dugo ostaje u toaletu, da joj gledaju preko ramena kada bi pregledala pacijente, i na kraju je optužili da pacijentima daje bolovanje bez opravdanog razloga. A ona je godinama bila zadužena upravo za pregled pacijenata koji su tražili bolovanje ili penzionisanje zbog zdravstvenih razloga. (Uživala je reputaciju žene čeličnih moralnih skrupula).

Sabaheta je dobro govorila engleski. Bila je sada zaposlena na ‘projektu za olovo’ koji je vodio Univerzitet Kolumbija. Novi direktor joj je dozvolio da koristi kliniku kako bi privatno obavljala poslove za Amerikance, ali pod uslovom da nikome o tome ne govori. To je bio ustupak koji su članovi Kolumbijinog tima prihvatili. Za nju je to

bio udarac ispod struka. Nije se ni nasmijala kada joj je srpski šef saopštio ove ‘odlične novosti’. Američki poslodavci su je, pak, prekorili zbog njene ‘nezahvalnosti’.

Njen suprug, Makedonac, dao je ostavku prije nego što su ga otpustili. Tako je zadržao stan i svoju malu penziju. Planirao je da otvori malu, privatnu ordinaciju, u novoj zgradi koja je bila okrenuta prema ulici, ali su mu opštinske vlasti rekle da su mjesta u toj zgradi rezervisana za doseljenike, Srbe i Crnogorce. Ti stanovi su još uvijek prazni.

Djecu su poslali van zemlje – dječak je otišao u Englesku, kako bi izbjegao mobilizaciju, a djevojčica u Ulcinj, u Crnu Goru, gdje su škole na albanskom jeziku sve vrijeme bile otvorene. Dječak je počeo da se suočava sa problemima. Dok se školski sistem polako raspadao, u mjesecima koji su prethodili ukidanju autonomije, on je počeo da sve više vremena provodi sa gitarom, a sve manje sa školskim zadacima. Stalno se svađao sa ocem. I otišao je u Englesku ozlojeđen očevim savjetima : onima od kojih zavisish uvijek se osmjehuj; ukoliko mu gazda kaže da dođe u 7 ujutro, na posao treba stići petnaest minuta ranije, sa kitom ruzmarina u ruci.

Ipak se dječak dobro snašao. Aplicirao je za azil i nije deportovan. Uzgred, obavijestio je porodicu da je oženio Engleskinju koja “nije osobito lijepa niti osobito mlada po engleskim standardima” ali je bila uzorita, a njena majka je smislila da novom zetu nađe lakši i bolje plaćeni posao u školi.

Sve to je uradio ‘na svoju ruku’ a porodici je poslao kopiju snimka muzike koju svira na gitari. Te snimke je već poslao nekoj producenckoj kući, zaključivši u pismu da je

“u principu, naučio kako da se snađe u životu”. “Trebao bi da studira,” rekao je otac čije srce samo što nije puklo. Njegova majka, Sabaheta, sve je primila bez riječi. Sabaheta, koja govori albanski samo kad je van kuće, jer njen muž ne govori albanski. Supruga čovjeku koji bolje poznaje priče o caru Lazaru nego pjesme o Skenderbegu. To je njen muškarac koji je ispoštovao srpski običaj da ima dvoje djece.

Dakle, nakon svega što je tog dana čula, sjela je sama na stolcu u kuhinji, gdje je mogla na miru tiho da odplače svoje.

Maksim Gorki u Vranjercu

“Do početka okupacije uopšte nisam znao kako izgledaju naši siromasi,” kaže Gani Demoli, doktor medicine, zaposlen na zdravstvenoj klinici Majka Tereza. Kolegi i meni pokazuje oronule kuće u najsiromašnijem dijelu Prištine, Vranjercu. “Upravo tada sam shvatio šta sve nismo uradili za vrijeme hegemonije Albanaca. Naše vođe danas žive veoma dobro. Ništa nismo uradili za siromašne. Naredili su da se izgrade neboderi i impozantne javne zgrade, kako bi siromašne udaljili i od sebe i od nas. Sada sirotinjska djeca gledaju u taj svijet kroz proreze u ispucalim i oronulim zgradama”.

“Onaj starac tamo je upravo došao iz Švedske. Ne može da se vrati nazad. Njegov jedanaestogodišnjak, inače astmatičar, po pijaci gura kolica mušterijama koji su voljni da mu daju nekoliko dinara. Mi mu redovno šaljemo medicinsku sestru koja mu daje doze albuterola za liječenje disajnih putova. Opekotine na njegovoj sestri nastale su od sterilizatora koji je u bolnici pao na nju prije 8 godina! Tu joj ne možemo mnogo pomoći, ali smo mogli da joj porodicu izliječimo od vaški. Koje su dobili sa donacija dovezenih iz inostranstva”.

“Osim Sabahete, zajedničke prijateljice, nijedan pedijatar ne želi da besplatno radi u klinici. Sramota me je da kažem da imamo centar za porođaje, ali nemamo nijednog obstetričara Albanca koji bi opsluživao naše pacijente. Kažu da im treba gotovina, ali mislim da razlog za to leži u strahu od odlaska u zatvor, jer bi takav čovjek bio optužen da je radio u medicinskom centru koji nema dozvolu da rad. I ko može da ih krivi zbog toga? I mene je u početku bio strah. Sada radim to što radim. Moja žena i prijatelji znaju da me lako mogu ukloniti. Zato je moja torba uvijek spakovana. Ali, imam svoje oči, svoje uši i svoje pamćenje. Ostavio sam svoj posao, došao sam iz dobro utvrđene kancelarije, kako bih pomagao pacijentima, i nikada se više neću vratiti u taj zatvor”.

Kolonisti (prvi dio)

Glen i ja smo otišli da posjetimo poznatog kardiohirurga, Zorana Vučinića. Nekoliko mjeseci ranije sastali smo se u ministrovnoj kancelariji. Nadao sam se da ću ga ubjediti da iskoristi svoj uticaj i da sve klinike za vakcinisanje ostanu otvorene. Ali on nije bio raspoložen da sluša o problemima Kosova. “Gledaj, došli smo do tačke u kojoj počinjemo da sprovodimo hirurške rezove. Ove nedjelje moram da otpustim pedeset ljekara. Svakom zaposlenom dajem znatno više obaveza, ukidam odmore za kafu, a Savjet radnika mi diše za vratom. A ti sada dolaziš da me pitaš kako uradim nešto za Kosovo. Znaš li koliko bajpasova dnevno napravim? Čak su i Njemci iz Marburga bili zapanjeni tim tempom... da, naravno, shvatam njihov način razmišljanja. Znam za sva ta preseravanja. Tek sada otkrivaš,” rekao mi je kao da mene, rođenog Teksašanina, uvodi u grupu istomišljenika, “ono što ja znam već trideset godina. Po završetku medicinskog fakulteta, na Kosovu sam proveo godinu dana. Morao sam pretući nekoliko radnika kako bi ih natjerao da se pokrenu. Jer, oni su tako jebeno lijeni. Morao sam da ih vući kako bi oni natjerali djecu da dođu na vakcinaciju. Ali smo uspjeli da u našoj oblasti uspješno obavimo vakcinaciju 95%

stanovništva. Dok su fini i mirni momci jedva uspijevali da obave 20% vakcinacija. Ali, već sljedeće godine, seljaci su počeli da se bune. Nisu htjeli da im se ponovo vrati čovjek sa brkovima.

Kosovo ! To je Afrika. Ja to mogu da kažem jer sam sa jugoslovenskim medicinskim timom proveo godinu dana u Bijafri. A zatim godinu dana bio u Hjustonu, svega se dobro sjećam... To su bili zlatni dani”.

Vodi nas u obilazak bolnice. Počeo je od odjeljenja za kardiovaskularne bolesti; pokazao nam je obojene krevete koje je dobio sa skladišta, zidove čiju je boju sam izabrao, pohvalio se kako je ubijedio prijatelje da doniraju najbolja umjetnička djela koja su naslikali, zatim je ukazao na kvalifikovanost medicinskih sestara, hirurga i anesteziologa. “Hiljadu operacija mjesečno, moje drage kolege, i svi pacijenti četiri dana nakon operacije mogu da jedu u zajedničkoj kuhinji”. On je Pol Bunjon kardio svijeta i nema vremena za žalbe Albanaca. Nema vremena zbog dvadeset godina prosperiteta koji je ostvaren tokom autonomije, iako one nisu dio njegove istorije. Sve što zna je da su Albanci pod Titom imali povlašćeni položaj prilikom zapošljavanja, i na to reaguje na isti način na koji Republikanci reaguju kada čuju o kvotama o zaposlenosti”.

“Neka bolji pobjedi, Ros. A oni su, moj prijatelju, izgubili. Oni su jednostavno izgubili. To je tako. Hajde da nastavimo. Momci, dajte se na posao,” i gura mene i Glen kako bi prošao kroz vrata jer mora poslati zaposlene da zamijene brave na vratima.

Kolonisti (drugi dio)

Dio naših napora usmjerili smo na roditelje u Ferizaju da svoju djecu dovedu na vakcinisanje. Upravo zbog toga sam zamolio jednog od ljekara da mi ugovori razgovor sa ferizajskim biskupom, Don Đaji Ljuzom, autorom knjige o Majki Terezi. Čovjeku čija je riječ imala težinu u tom kraju. Pripreme za put su bile teške, a cilj putovanja nije unaprijed objašnjen. Biskup je bio iznenađen kada je čuo naš zahtjev; brzo se opustio kada je saznao da je tema razgovora zdravlje djece, vakcinacije i pravo na dobru zdravstvenu zaštitu.

“Pravo na zdravlje?” upitao se biskup. “Teško je da na to mislimo kada nismo sigurni ni da ćemo uživati u pravu na život.” Ovo kaže mirno, odlučnim, ali donekle tužnim glasom. U njemu nema ni traga ogorčenju ili očajanju. On na sve to gleda očima crkve. “Moramo pokušati da popravimo uslove života, jer smo svi mi, napokon, dobra ljudska bića. I istina je da postoji podrška za Kosovo, samo što ta podrška nikako da dopre do nas,” kaže, govoreći o Kosovu kao o nečemu što je udaljeno nekoliko svjetlosnih godina.

Naš šofer je osjetljiva internistica, koja je prije dvije godine otpuštena zbog onoga što su nazivali ‘smanjivanje kadra’. Kćerka je bivše šefice OBGYN na Kosovu, žene

koja je prva otvorila kapije studentima ranjenim u nemi-rima 1981. Ona je osoba koja je kasnije u štampi optužena da je sterilizovala srpske dječake. Optužbe su kasnije, naravno, odbačene, jer je čitava priča bila apsurdna. No, ona je primorana da podnese otkaz - u Centralnom Komitetu Srbije zbog ‘slučaja’ je podignuta prevelika prašina.

Internista Drita, dakle, želi da usaglasimo priču o pu-tovanju, jer bi nas policija mogla zaustaviti kod Ferizaja. Njen prijatelj se nedavno vratio iz Amerike, i na putu iz Beograda policijskoj patroli je pokazao američki pasoš. Zbog toga su ga izvukli iz autobusa i pretukli. Kažem joj da nam ne treba priča, imamo savršeno validan razlog za naš put – pokušavamo da promovišemo praksu vakcinisan-ja u Ferizaju. “To je dobra priča,” kaže Drita koja u ovim problematičnim i konfuznim vremenima smatra da je istina samo jedna od mnogih putova, a ne nužno i ona koja bi vam mogla biti korisna. “Zvuči dobro”, ponavlja, a mi nasta-vljamo prema Ferizaju, bez ijednog incidenta.

Scena na koju smo naišli pri povratku zabrinula me je više nego svako neprijatno sučeljavanje sa policijom ili vojskom. Razgovarali smo o dolazećim izborima za nele-galni parlament Kosova. Glasno sam se pitao koja je svrha i opasnost koju nosi takav poduhvat. Ona je, pak, izbore shvatala kao izraz političke korektnosti. Nije se brinula “što se Šesta flota nalazi u Jadranu?” “Šesta flota,” odgovorio sam joj, “nalazi se daleko odavde, i čini nam se da su oni na predivnom krstarenju”. “A ambasador Zimmerman, zaštitnik prava Albanaca, šta je sa njim?” pitala je. “Povučen je sa položaja,” odgovorio sam, “nije smijenjen. Vidiš,” nastavio sam i sam revoltiran, “niko od njih nije čuo za Kosovo,

ono za njih može da bude i na prokletom mjesecu! Samo vi glavu držite usmjerenu prema zemlji! Ludi radikal, i etnički čistač, Šešelj, samo čeka ovakav potez” i tako sam dalje mljeo, ad nauseum, sve dok ne uništim ovaj delikatni cvijet. Šta me je spopalo? Da li se bojim, kao moj Prota, da će se promijeniti, izdati svoje “barbarske korijene” i ismijati sopstvenu nježnost i staloženost. Da li me je sramota samog sebe i zemlje iz koje dolazim, ili i ja mislim, takođe, da je najbolji pobijedio i da je došlo vrijeme da se samo nastavi dalje. Da se nastavi dalje ? Kamo?

Mali pjesnik

Mali pjesnik ima stan u zgradi koja se nalazi preko puta naše klinike na Sanisajdu. Pola je očajnički pokušavala da ga pronađe, jer on je bio, rekla je, zainteresovan da nam pomogne u informisanju stanovništva o vakcinacijama. A donekle je govorio i engleski. Provukli smo se kroz brda smeća koje nas je razdvajalo od bloka stanova, jedva smo ga pronašli.

Iznenadio nas je načinom kojim nam se obratio: njegov engleski je prevladao albanski, pa čak i srpskohrvatski, kojim nije volio da se koristi. Svjetlo u stanu je bilo veoma slabo ali, uprkos tome, izgledao je bljeđi i mršaviji od većine Albanaca. Oštre crte njegovog lica, karakteristične za muškarce Albance, bile su još izraženije. Zubi su mu odvojeni, baš kao i kod njegove žene i devetogodišnjeg sina kog je, izgleda, posjetila nemilosrdna zubna vila.

Ne pitam ga čim se bavi (kada ste na Kosovu morate naučiti da eliminišete tu vrstu američke radoznalosti, jednostavno zato što je veliki broj ljudi bez posla) i, za razliku od ostalih, ni on ne priča o onome što je radio. Kaže da je u Zagrebu, prije mnogo godina, dovršio magistarske studije. Ne održava kontakte sa lokalnim piscima “jer nisu

pomogli albanskim intelektualcima kada je bilo gutavo” i, naravno, nema nikakvog posla sa Srbinom Bogdanom Bogdanovićem i piscima Beogradskog kruga jer, većim dijelom, “Srbi samo tuku ljude”.

Prije nekoliko mjeseci su ga pretukli kada je noću izlašao iz jednog kafića. Kaže da su ga namjerno izabrali za batinanje jer je “pjesnik koji je drag albanskom narodu”. Podigli su ga za kosu i pustili da padne na tlo, i tako nekoliko puta, “kao da su bili u transu”. Zamalo su ga ubili. Kasnije je policija nekoliko puta dolazila u njegov stan i, dok on nije bio tu, isprevtala sav namještaj, strašeći njegovu ženu i malu djecu.

On je veoma nježan i misteriozan čovjek, koji nema kontrolu nad svojim svijetom. Njegove pjesme, uvrštene u zbirku albanskih pjesnika, su raščerečene tokom procesa prevođenja na engleski. Na njegovom stolu leži mali Websterov riječnik. Pažljivo odabira riječi, zna engleski dovoljno dobro da može prepoznati smrtnu uvredu njegovim djelima.

Kao i uvijek, obećavam da ću naučiti albanski.

“Latinski si učio u srednjoj školi i on bi trebao biti od pomoći. Rimljani su pokorili Ilire, antičke Albance. Upravo zato ne postoje priče o dolasku. To je vrsta književnosti koju možeš naći kod Slavena, u “Barbarskom opusu”. Kako bi ih i moglo biti kod nas? Mi smo ovdje prvi došli, rijeke, planine i šume, svi govore albanski”.

I dok žena odnosi šoljice za kafu, razgledam njegovu radnu sobu. Na policama se nalazi mnoštvo knjiga koje nisu na vrijeme vraćene u biblioteku, uključujući i Tadoreovo Voće Razumijevanja u Kitovom izdanju. To je, kako

sam priznaje, dijelom neobično, jer svi akademici smatraju da su univerzitetske biblioteke mjesto za ovakva izdanja, ali ipak im je “bolje da su u njegovim rukama, nego da propadaju na policama koje su Srbi povukli iz upotrebe”. Pored njih se nalaze djela albanskih pisaca na kojima su rukom napisane posvete, a tu su, naravno, i njegova sabrana djela. On nas zatim ispraća do kola, stavlja ruku na srce, i obrazima dotiče moje obraze, što je običaj Albanaca. Cijelo to vrijeme ostaje rezervisan: propušta da nas pozove da ga ponovo posjetimo.

Titov prevodilac

Jučerašnji susret je bio znatno drugačiji od ovoga kog sam ga danas vodio sa Šitom. Vep je oduševljen što razgovara sa nekim ko poznaje i gaji afinitete prema srpskoj literaturi. Prevodio je Andrićev roman, "Na Drini Čuprija" i većinu njegovih kratkih pripovijedaka i tek tada, negdje između "Cirkusa" i "Ćorkana" otkrio je da je taj Andrić, dobitnik Nobelove nagrade, bio član Srpskog kluba, grupe koja je prethodila šovinističkoj Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti. Nije odobrio štampanje drugog izdanja svog najboljeg prijevoda jer "to ne bi uradio, jednostavno ne bi", rekao je tihim glasom, dok mi je nudio još čaja i malo džema u plitkom tanjiriću - dio srpske tradicije.

Zna da napravi razliku između Srba, koji su sofisticirani branioci svoje kulture, kao što je bio P, akademik za koga zna da je moj prijatelj, i "ludaka koji su maltene uništili sopstveni narod". "Nikola Koljević, za njega si sigurno čuo, ne znam šta je spopalo tog čovjeka? Zajedno smo išli na Kongres šekspirologa, a sada je on Karadžićeva desna ruka, jedan je od vođa bosanskih Srba... Znaš, prije neki dan me je posjetio pisac iz Vojvodine, Mađar, i malo smo proćaskali. Vjerovatno znaš da sam član Kosovske Komisije za ljudska

prava (to nisam znao, a pošto sam čovjek koji gleda svoja posla, osjetio sam se neugodno), dakle, u svakom slučaju, taj čovjek i ja smo razmijenili mišljenja. Kao pisci. Otišao je i slijedećeg jutra se nije pojavio na doručku. Potražio sam ga u Grand hotelu, izgledao je užasno. Banditi su razbili njegova hotelska vrata i dobro ga pretukli. Kasnije sam pokušao da pronađem njegovu kolumnu u Politici ekspres ali je nisam mogao pronaći.

Nakon nekoliko nedjelja ponovo sam došao do njegove kuće u starom dijelu grada, ulicu koja ide paralelno sa ulicom Londonski toranj. Živi tri ulaza od Ige, u finoj staroj turskoj kući, ali je nikada nije upoznao. Njegov sin, poznati arhitekta, renovirao je interijer u stilu koji naziva poznois-tambulski. Dnevnu sobu je opremio sa najnovijim modelima kompjutera koje je kupio u radnji svog brata. Ponudio me je obiljem hrane, raznovrsnim pićima i razgovorom, kakav bi se mogao voditi i na Oksfordu. Odavno nisam tako uživao u razgovoru sa intelektualcem, još od onog dana kog sam proveo sa astmatičnim Mančunskim, slavistom, koji mi je pričao o naduvanoj vrijednosti krava na Novikovom imanju, i mogućnosti da bi "taj ruski intelektualac" doista mogao biti kriv po optužbi da je opljačkao Katarinu Veliku.

Pokazao mi je kopiju Memoraduma kog je Čubrilović napisao za Tita, davne 1944. U njemu ovaj partizan i budući ministar rada predlaže etničko čišćenje Kosova, jer "se ovakva mogućnost, koju još imamo dok traje rat, neće dugo ponoviti". Zatim iz ladice vadi telegram od Tita, ne zna se kome je upućen, kojom se komanda u Kosovu prebacuje sa federalnih organa vlasti na Srbiju ("početak nevolja",

kaže). Pokazuje mi malo poznati govor Moše Pijade, partizanskog vođe, Jevreja, koji predlaže osnivanje Republike Kosovo, koja bi se prostirala na teritoriji Kosova i na nekim dijelovima Sandžaka, Makedonije i Crne Gore.”

“Ah, Moša Pijade”, kaže ovaj albanski intelektualac koji je napustio Prištinu za vrijeme rata, jer nije htio da služi ni rojalistima ni Njemcima, “to je bio čovjek. Da je samo duže živio...” Govorimo o sudbini poturčenih Albanaca tokom Istočne krize iz 1880., o sposobnosti Engleza i Francuza da Srbe iskoriste u borbi protiv Porte, zatim raspravljamo o tajnom dogovoru Srba i Hrvata da Dalmaciju zamijene za Vojvodinu i Kosovo, i na kraju iznosimo i mišljenja o samom Kosovu, takozvanoj kolijevci srpske kulture. “Alane, ti si osjećajan čovjek i možeš sam da shvatiš”, kaže sa kiselim osmjehom na licu, “zašto su izabrali da se baš na Kosovu sukobe sa Turcima. Pa, upravo zato što nije bilo njihovo, što je bilo kilometrima udaljeno od srca Srbije.”

“Mi Albanci,” nastavlja uprkos mojim protestima zbog ovog jednostranog falsifikovanja istorije Balkana, “često smo bili žrtvena jagnjad. Slovenci i Hrvati su nas, 1989., dali Srbima, kako bi Miloševića učinili sretnim (rekli smo im da će oni biti slijedeći, ali nas nisu htjeli slušati, zar ne?). Sada Velike sile misle da smo kamen spoticanja na putu ka miru u ovoj oblasti.”

A tada ovaj robusni sedamdesetogodišnjak, koji satima svakog dana sjedi ispred ulaza i uživa u antici srpskog parlamenta, ovaj poznati prevodilac 17 tomova Titovih djela na albanski jezik (bog zna koje li su ga uvrede natjerale da prestane sa radom na polovini posla), vodi me do svoje mašine za kucanje i pokazuje mi čime se on, kao pismen

čovjek (“napokon, ja sam samo historičar amater”), bavi. On ne razumije starogrčki, pa zato koristi italijanski, njemački, engleski i srpskohrvatski prijevod, kako bi ponovo preveo Stari i Novi Zavjet na moderni albanski.

Američki student sa razmjene – koji je Igu ubijedio da se učlani u baptističke misionare – zainteresovao je ovog bivšeg obožavaoca Andrića i Tita, da se baci na ovaj gargantuanski zadatak. Da li mitovi iz Biblije rasvjetljavaju patnje Albanaca, baš kao što je to Isus predstavljao za Poljake ili je, pak, obnovljeno interesovanje Zapada za albansku kulturu odredilo cijenu za uspostavljanje slobode? Prvi predsjednik Albanije bio je pravoslavni sveštenik u Bostonu. Šesta flota plovi po Jadranu. Može li interesovanje za kulturu biti preneseno u osnovu za političku podršku? Buš će nesumnjivo razočarati Vepa, ali da li će Bog Vepu otkriti svoju neprijatnu stranu prije nego što završi prevođenje o apostolima?

Kažem mu da tražim Anu Karenjinu na albanskom jeziku. Taj roman znam napamet, jer sam ga dvadeset godina predavao dok sam radio na Univerzitetu Teksas. Planiram da Anu koristim kao što su putnici tokom XVII i XVIII vijeka učili jezike na osnovu prevoda Biblije: da konačno naučim albanski. Vep ima Anu na albanskom. Vidio sam je na njegovoj polici sa knjigama i pokušavam da pronađem neki mudar način da taj primjerak dobijem na poklon (na posljatku, moram da naučim albanski i bolje je da je knjiga u mojim rukama nego da na polici skuplja prašinu), ali on je dovitljiv bibliotekar, baš kao što je i mudar političar.

Privatni cenzus na selu

Moja prijateljica iz Brisela imala je nekoliko dana odmora između humanitarnih misija koje je obavljala u Bosni. Umjesto obilazaka zabava po ambasadama, odlučila je da posjeti Kosovo. Znala je za manastire Peć i Dečani, za staru tursku mahalalu u Prizrenu, i za beskrajna polja ječma i žitarica koje su gradove prema granici sa Albanijom razdvajale od provincijske prijestonice, Prištine. Ipak, ona nikada nije posjetila kuću Albanca, niti se zaputila u malena sela, udaljena od glavnih puteva. Radovao sam se pruženoj prilici da joj pokažem ruralne oblasti. Veliki dio administrativnog posla obavljao sam u Ferizaju/Uroševcu i izgubio sam kontakt sa zabačenim krajevima.

Izabrali smo selo udaljeno nekih dvadeset kilometara od većinski srpskog mjesta Štrpca, centra multietničke oblasti farmera. Bilo je manje albanskih porodica, ali znatno više djece Albanaca. Okrug je odvojen od Ferizaja/Uroševca sedam godina ranije. Lokalni Srbi nisu mogli da pridobiju pažnju okružnih birokrata koji su listom bili Albanci. Sada, gorštačka zlopamtila, odlučili su 'da im vrate uslugu'. R. je bilo najveće i najbogatije selo u okrugu. Do njega se dolazilo veoma lako, asfaltiranim putem, pa nisam želio da

prijateljicu izložim neugodnom putovanju vozom.

Razgovarali smo sa starcem iz sela. On je prihvatio da nas upozna sa velikim brojem porodica, i bogatih i siromašnih. Već smo popili osam šoljica slatke guste turske kafe, prije nego uđosmo u kuću ovog “farmera donje srednje klase” (starac je proveo godine radeći u Folksvagenovoj tvornici u Njemačkoj, a završio je i nekoliko kurseva sociologije). Nije bio presretan kada nas je vidio, naročito kada je čuo da nas interesuju podaci o porođajima. Stajao je na strani dok nam je njegova najstarija kćerka, koja je sada živjela u Prizrenu, govoreći lošim srpskohrvatskim, pokazivala sobu u prizemlju. Upoznala nas je sa svojom majkom i svojih šestero braće i sestara. Najmlađi je imao šest mjeseci, isto kao i njeno dijete koje je, ponosno je naglasila, rođeno u bolnici. To je bila veoma mala soba, pa iako su u njoj bili svi članovi porodice i gosti, izgledala je nevjerovatno prazno.

“A vaša djeca?” pitao sam majku koja je uzbuđeno gledala okolo kako bi našla nešto sa čim da nas počasti, “jesu li rođeni u kući?”

“Naravno”.

“Ko vam je pomogao? Vaš zet?”

“Ne, on nije pomagao”.

“On je pomogao,” rekla je i pokazala prema mužu koji je napolju ganjao pijevca, “makar u početku, kasnije sam sve završila sama”. Govorila je na albanskom, a zatim malo i na srpskom. “Nakon prvog djeteta sve sam sama obavljala,” nastavila je nakon što je vidjela moje zbunjeno lice.

“Ko je prekinuo pupčanu vrpцу,” upitala je moja prijateljica koja je primijetila da sam zbunjen.

“Sama sam to uradila. Pitaš se sa čim? Sa ovim,” rekla je i dala nam nož za hljeb. I tek tada sam shvatio kompletnu priču: ne trebaš biti književni genije da bi zamislio sliku sve rođene djece u ovom domu, djece koja obogaćuju čovjekov život.

Nakon nekoliko dana, kad je moja prijateljica otišla iz jednog rata u drugi, ispričao sam ovu priču ljekaru Albanu. Smijao se.

“Dovraga, tu nema ničeg čudnog,” i kao neki narator kome su dosadile svakodnevne priče, nastavio je i ispričao mi šta se desilo u jednom selu u blizini Prizrena.

“Znam vas skeptične zapadnjake, ali Đini mi je ispričala da lično poznaje medicinsku sestru u selu, koja je prisustvovala teškom porođaju. Kad je stigla, vidjela je ženu, 35 godina staru, majku jedanaestoro djece, kako se odlučuje da sama završi porod na carski rez. Oni koji su kasnije vidjeli šavove, a bilo ih je mnogo, jer žene ne rade to svaki dan, kažu da su bili savršeno izvezeni. Kao ukrasni šavovi koji se upleću na jastuku za mladu”.

Pohvala patriotizmu

Bila je nedjelja ujutro kada sam shvatio da ne mogu mokriti. U Beogradu je tada bilo teško pronaći gorivo, ulicama se kretalo tek nekoliko automobila. Ulična pucnjava razbijala je monotoniju. Niko nije htio stati strancu koji je panično mahao rukama. Saobraćajni policajac, parkiran preko puta trga, sjedio je u autu. Slušao je radio i nije pokazao nimalo interesovanja za moj očaj. "Prevoz pacijenata u bolnicu nije u opisu radnog mjesta policajca u Jugoslaviji," rekao je, kada sam ga ubijedio da otvori prozor i sasluša moje vapaje. Nešto u mom izgledu ga je dirnulo i, nakon što sam mu obećao da mu neću tražiti da me vrati nazad, odvezao me do ulaza na kliniku za urinarna oboljenja.

Obilazio sam hodnike i pronašao četiri ljekara koji su gledali mutni skenerski snimak nečijih oštećenih bubrega. Automatski sam im se pridružio, snimak je izgledao interesantno. Nakratko sam zaboravio bolove i tek na kraju vizuelne analize pomenuo, diskretno, da ne mogu da mokrim. Bili su postariji ljudi, obučeni u prljave mantile: u ratnodobnom Beogradu nije bilo deterdženta. "Posrani posao", objašnjavali su, klimajući glavom, dok su njihove oči završavale na zadnjici medicinske sestre koja se kretala hodnikom.

Ispred njenih vrata se formirao red, ali ja sam očajavao od bola, te prolelih unutra, pored veterana i penzionera. “Ja sam ljekar iz inostranstva koji ne može da mokri,” rekao sam sestri, pokušavajući da budem što koncizniji. “Kateter, koje veličine?” pitala je, i pošto nisam bio siguran, zamolila me da pokažem šta imam u gaćama, kako bi mi mogla odrediti broj. “Vašu zdravstvenu knjižicu, molim vas,” rekla je i počela da vlaži vrh katetera.

“Nemam je,” odgovorio sam.

“Svaki Srbin ima zdravstvenu knjižicu. Šta se dogodilo sa vašom?”

“Ja nisam Srbin, ali ću kao kompliment prihvatiti činjenicu da mislite da jesam.”

“Štagod da ste,” nastavila je, dok je ispred mene završavala pripreme na medincinskom instrumentu, “moraćete posjetiti nadzornika smjene, pokazati mu svoj pasoš, i platiti ceh prije nego što obavim proceduru”.

Dok sam stigao do kancelarije nadzornika, moja bešika je narasla do neslućenih razmjera, moje disanje je postalo otežano, a moj srpski jezik polako nestajao. Nadzornica je zurila u moj američki pasoš. “Šta, koji kurac, tražiš ovdje?” Polako sam joj ispričao svu priču.

“Amerikanac. Radiš u Srbiji. Ne možeš da mokriš. Pa, jebi se i ti i svi Amerikanci,” odgovorila mi je. “Uništili ste naš zdravstveni sistem. Sve je bilo besplatno, za sve. Sada svi trebamo da plaćamo. Tako da ćeš i ti, druže, platiti, i to platiti dosta,” i dok sam u agoniji sjedio, razmišljajući o sudbini mojih bubrega, pričala mi je o Titu, o njenim putovanjima Jadranom, i kako smo mi i Njemci sve to uništili. Zatim je nastavila o Hrvatima, Slovencima i jebenim Alban-

cima. I o još mnogo toga. Rekao sam joj da znam ministra zdravlja. Da ću mu zasigurno ispričati o njenoj savršenoj sposobnosti da patriotizam kombinuje sa istinskom brigom za pacijente. I ta priča, ili njena jednostavna zasićenost svime, postigla je cilj. Uzela mi je 220 maraka; zadržala "plavo govno" kako ne bih podlegao izazovu i pobjegao sa gumenom tubom, i poslala me nazad. Medicinska sestra je instalirala spravu, pritisla na odgovarajuća mjesta, izvukla gotovo litru mokraće, i tako mi spasla život. Pitala me da li sam, kojim slučajem, poznao njene rođake u Čikagu - živjeli su u Ančor ulici, ili njihovog kuma, koji je živio u Bronksu, preko puta pekare Mala Italija. Na kraju se topila od ljubaznosti. Znala je da nisam Srbin, mislila je da sam Mađar iz Vojvodine!

Kada sam stigao u Prištinu, ispričao sam to Komnenu. Do tada sam sve te događaje iskonstruisao tako da budu šaljiva priča. On nije mogao da vidi ništa smješno u onome što mi se dogodilo. Zašto ga nisam zvao? Ugovorio bi da me prebace u Vojnu bolnicu. Tamo je radio njegov prijatelj.

"To su prosjaci, Alane, prosjaci i penzioneri koji se ubijaju nakon što su uvedene sankcije. Jednostavno, o vama ne misle kao o ljudskim bićima," a zatim se glasno nasmijao. Shvatio je kako ću ja iskoristiti tu priču o medicinskoj sestri koja mi mjeri veličinu penisa, kada budem razgovarao sa ministrom zdravlja. I kako ga nagovaram da jugoslovensko zdravstveno osiguranje omogući svima. Uključujući tu i jebene Albance i Amerikance koji misle da mogu da žive od "dobrih namjera države" a odbijaju da plate poreze.

Uzbuna u kulturi

Tokom kampanje vakcinisanja upoznao sam dva pedijatra koji su se udružili kako bi osnovali Centar za zlostavljane žene i djecu, prvi centar te vrste na Kosovu. Dobili su dozvolu da ga otvore, ali samo kao odjeljenje unutar bolnice Majka Tereza. Evropska ekonomska zajednica im je dodijelila sredstva za otvaranje kancelarije u kojoj su zaposlili socijalnog radnika, dva radnika za zaštitu ljudskih prava, pedijatra i ginekologa. Njihova zaduženja su bila: dokumentovanje svih slučajeva zlostavljanja kao i pažljive intervencije na takvim slučajevima. To nije bio lak posao, u društvu u kom dominiraju muškarci. Priznivale su da će osnivanje istinski demokratskih institucija biti moguće tek nakon što društvo detaljno analizira samo sebe. Ekonomska situacija, politička opresija i očajanje, stvaraju ovakvo stanje koje je, kako kažu, nesumnjivo osobina Albanaca, a to će se duboko usaditi u njihovu kulturu i otežati razvoj Kosova u budućnosti.

Nekoliko mjeseci ranije, Vjoša se žalila na mržnju koju je osjećala svuda oko sebe, nevoljnost najveće albanske stranke da shvati uticaj koji ovakva atmosfera ima na mlade. Želi da svoju nećaku pošalje da se igra sa Stefanom,

dječakom Srbinom koji živi na spratu iznad, ali pošto su obrazovni sistemi odvojeni, djevojčica bolje govori engleski nego srpski, i odbija da se povinuje ujninoj molbi. Na kraju je ipak šalju na sprat – Vjoša je nemilosrdni kosmopolita.

“Prošlog mjeseca otišle smo da skijamo na Brezovicu, veliko zimsko odmaralište u srpskom dijelu Kosova. Idem jer sam tamo oduvijek išla; baš kao što sam, u dobrim vremenima, posjećivala Švajcarsku i Sjevernu Italiju. Jedan od prodavaca karata nam je na srpskom zatražio ski-pas; nećaka nije razumjela šta joj je rekao, ali je nekako povezala konce i pružila mu svoju kartu. “Govori na srpskom,” rekao joj je, a kada ga ona nije poslušala već nastavila da ga nijemo gleda, on ju je zgrabio za obraze i nasilno je privukao sebi. “Hej, Šiptarko, govori srpski. Znam da znaš“. Pa, prije četiri godine bi se možda pravila mutava, ali sada je stanje postalo stvarnost - zaista nije znala šta da kaže. Rekla sam mu da djevojčica nije govorila srpski i da se ne bi trebao tako ponašati prema djeci”.

“Ko si ti?” pitao me je. “Albanka?”

“Ko sam i šta sam nije tvoja stvar, ali ukoliko je ne pustiš, pozvaću policiju,” odgovorila sam. Pustio ju je i obje smo nastavile da skijamo, ali u tmurnom raspoloženju. Alane, sam si vidio tu nježnu i šarmantnu djevojčicu kako stoji na vratima. To je ona koja ti je pomogla da skineš cipele, dobronamjerno se smijući tvom očajnom albanskom, da, to je ona, moja nećaka... Da se vratim priči - dok smo se vraćali kući, nakon nekog vremena naglo se okrenula prema meni (do tada je gledala snijegom pokrivena vikendice – bio je predivan januarski dan – sunčan, čist i svijetao) i rekla mi: “Tata će ga ubiti. Zamoliću tatu da ga ubije“. Sve

nas su učili da zadržimo dah i lagano brojimo do tri. Partija, pak, ne želi da čuje za ovakve stvari. Baš kao što ne želi da čuje ni za silovanja koja vrše nezaposleni albanski adolescenti; niti za očeve koji na ulice šalju djecu da prodaju cigare, misleći, pogrešno, da ih policija neće tući, a onda, pošto su izgubili samopoštovanje, sami tuku djecu. Ne žele da čuju o Albancima koji, po starom kosovskom običaju, tuku žene zato što im rađaju kćerke. To je razlog zbog kog Ženski centar bilježi sve te slučajeve, ali Partija ne želi da čuje o ovim događajima. A kada je srpska policija prestala da maltretira žene koje su dolazile u centar, njihovi partijski novinari – makar veći dio njih – bili su orni da nas napadnu u štampi. “Šššš, govorili su. Tišina! Zar ne možete da držite jezik za zubima? Sada nije vrijeme za samokritiku”. A šta je sa mojom dušom?

Sadija

Poznavao sam je još iz perioda kada je sa mnom radila kao pomoćnik i prevodilac u odjeljenju za infektivne bolesti, davne 1986. Izvanredno je vladala engleskim - naučila ga je tokom godina studija u gradiću na američkom Srednjem zapadu. Bila je najbolji učenik Kajmaka, zatim postala njegov asistent na predavanjima. Zbog zadivljujuće inteligencije, dijagnostičkih sposobnosti i gotovo aristokratskog držanja, ostala je u radnom odnosu čak i kada je njen nadređeni dobio otkaz. Nema djece i svaki svoj momenat provodi na odjeljenju.

U odjeljenje je po treći put došlo dijete koje je bolovalo od tuberkuloze. Nije uzimala anti-TB lijekove nakon prve posjete, njena majka nije imala novca da ih kupi, i tokom liječenja tuberkuloznog meningitisa, koji je bio posljedica ovog previda, majka ga je uzela iz bolnice i odvela kući.

“Ne bi kupili lijekove ni da su imali novce za njih!” kaže direktor koji je otpustio Kajmaka.

Obilazimo odjeljenje i razmišljam: da iskoristim prestiž stranca i podsjetim majku koliko je značajno da se poštuju naredbe doktora? No Sadija, umjesto da moja upozorenja

prevede na albanski, hvata me za rukav i odvodi u kancelariju. “Otišla je jer je morala, ima i drugo dijete i...” Sadija mi drži bukvicu kao što ja radim svojim pomoćnicima kada uvidim da su arogantni prema pacijentima i da ih omalovažavaju. Ona je jedna od njih, dio je njihovog života, a mi – šef, osoblje Srbi i gosti – gringos smo koji nisu čak naučili ni jezik ovih ljudi, za koje tvrde o njima vode brigu.

“Ovdje niko ne čita laboratorijske izvještaje,” kaže Sadija. “Ja ih čitam. Pogledaj ovo dijete (ono se pojavljuje kao da je znalo da ćemo o njemu govoriti). Propalo joj je plućno krilo, imala je osteomielitis od stafilokokne sepse, a oni su je ‘liječili’ kao da je inficirana streptokokama! Djetetu je trebalo hirurškim putem instalirati tubu u grudi, ali hirurzi nisu imali antibiotike. Dostavljanje antibiotika hirurzima bilo je, iz nekog idiotskog razloga, protivno bolničkim procedurama, pa sam je zadržala ovdje. Dajem joj oksacilin, od raznih dijelova sam napravila tubu, a medicinsku sestru sam naučila kako da je koristi”.

Dijete je češkalo koljeno, ožiljak joj se sijao, a zatim se sva ozarila. Sva djeca, sva Sadijina djeca su čudesna, u ovom neodržavanom, nesretnom i osiromašenom odjeljenju, svi oni su ozareni dok plešu i igraju se oko nje.

“Pa, kada ćemo ukloniti tubu?”

“Zar ne znaš?” pita me.

Svoje neznanje objašnjavam činjenicom da se u Americi o tome brinu hirurzi. “Ne znaš ?!” Malo podiže ton jer joj ponestaje strpljenja. “Kakva šteta,” kaže iznova ljubazno, kazujući time da sam joj još uvijek drag. “A ja sam računala na tvoj savjet”.

Naš zajednički prijatelj, Bajram, upravo je sa neurološkog odjeljenja prebačen na odjeljenje za gastrointestinalne bolesti ili, kako bi se prijatelji našalili sa njim, sa glave u šupak. Izbjegava me, jer ga je sramota. Ukoliko bi se to dogodilo Sadiji, ona bi tog dana zaboravila svoje mjesto, likovala bi zbog svoje sudbine, ušla bi u odjeljenje kao da ulazi u katedralu, zaposlila bi nove saradnike, zamijenila pokrivače svim svojim pacijentima, čitavom osušenom tijelu Kosova, i na kraju bi pred sve okupljene ponosno izašla – kao kraljica.

Slike sa Jeunesse d'Or

Naša stanodavka je udovica. Njen muž je bio inženjer u lokalnom rudniku, a kasnije je postao slikar. Tokom pedesetih i ranih šezdesetih slikao je socijalističke motive, fabrike, pejzaže i seljančice, ali je početkom sedamdesetih počeo da slika portrete. Iako je prethodnih petnaest godina pozirala u kostimima seljaka, supruga mu je odano pomagala tokom te tranzicije. Njegovi nevjerovatni portreti su ga uvrstali u malobrojnu grupu priznatih jugoslovenskih umjetnika. A u toj grupi je bio i čovjek koji je postao njegov bliski prijatelj, srpski neoromantičar, a kasnije nacionalista, Milić od Mačve. Bog zna šta bi ovaj bosanski Musliman, ljubitelj dobrog vina i ukusne hrane, suprug Albanke i prijatelj svih naroda i narodnosti, rekao o Milićevoj slici Kralja Lazara koja je naslikana za proslavu 600 godina bitke na Kosovu. To djelo je djelimično odgovorno za patnje Albanaca u istoj mjeri u kojoj je za to odgovoran bilo koji Miloševićev govor.

Njegova najbolja slika visi okačena iznad mog kreveta. To je portret njegovog sina. Sin gleda u osu koja leti iznad njegove glave. Strah, radoznalost i neizvjesnost, koje se mogu vidjeti u dječakovim očima, mogao je primijetiti

samo otac, ili neko ko je podjednako volio to dijete. Da je otac, kojim slučajem, živio dovoljno dugo da vidi stradanje ženinog naroda, i da je vidio kako su najbliži prijatelji iznevjerili njegove humanističke stavove, vjerovatno bi na zidovima visili portreti koji prikazuju šokove i nevjericu.

Na Kosovu se danas lako identifikovati sa dječakom sa slike koji se boji ose. Svi slute da će doći do najgoreg. U vazduhu se osjeća panika. Vođama albanskih porodica je preporučeno da pripreme velike zalihe hrane i vode. Širi se još jedna priča o otrovanom bunaru, ovog puta, kažu, u Uroševcu. Juče mi je rečeno da je američki ambasador poslao tri pisma Miloševiću (uvijek tri, baš kao i u svim narodnim pričama): jedno o Bosni, drugo o Šestoj floti i treće, najvažnije, o Kosovu.

Zakletva Maimonedesu

Sjećam se da sam našeg čovjeka za vezu sa Kosovom pitao: da li je moguće da ostanem u prijateljskim odnosima sa oba naroda koji naseljavaju tu zemlju ? Nije bila sigurna, sumnjala je da je to moguće. Albanci su bili, vidite, njeni ljudi. A moje pitanje je bilo retoričko.

Godine 1986., ispijao sam slatku tursku kafu sa Srbima i Albancima, kako odvojeno tako i zajedno. To i danas povremeno činim, ali ono što je za sve bila turska kafa danas je za Srbe srpska kafa. Sve i da se ne zove tako, Srbi i Albanci se ne bi miješali po kafanama. Čak i moji dani postaju ‘etnički čisti’. Kada čuju da pokušavam da pomognem Gavriloviću, velikom jugoslovenskoaustrijskom prerađivaču mesa, da ponovo otvori svoju fabriku u Krajini, prijatelji u Beogradu mi kažu, još uvijek sa zdravim smislom za humor: “Bože, Alane, zar moraš da igraš sa svim našim neprijateljima, prvo su to bili Albanci, a sada i Hrvati ?” U Prištini, kolege Albanci se glasno pitaju: jesam li normalan zato što pokušavam da otvorim medicinski centar u Štrpcima, mjestu naseljenom Srbima? Iako su svjesni da je gradić okružen albanskim selima. “Nešto je bolje nego ništa,” često kažem. Ali možda nešto jeste bolje od ničega,

iako se na to čega predugo. Ljubitelj Tolstoja bi rekao da su riječi uvijek prijetnja i da bi moja koža možda trebala biti grublja, a da “stvarnost liječi”. Možda bi bolje bilo da čitamo Isaka Babelja.

Nikada nisam položio zakletvu Hipokritu. Kao diplomac Medicinske škole Albert Ajnštajn, moja žena je položila Zakletvu Maimonedesu, a i ja sam je nekoliko puta polagao, naročito u momentima kada bi me obuzela krivica zbog događaja na Kosovu. Pokušao sam da se ponašam kao ljekar, da u pacijentu gledam, kako mi i profesija nalaže, samo čovjeka, da razum ne miješam sa hrabrošću. Šanse da završimo u hitnoj pomoći Bronksa ili Vašington Hajtsa nisu, na kraju krajeva, toliko male. Čovjek koji nikada nije izgubio pacijenta, koji vjerovatno nikada nije ni pokušao da spase smrtno bolesnu osobu, onaj koji je gledao u stranu, koji se susretao samo sa prehladama i upalama grla, čovjek je koji se molio da ne naiđe na pacijenta sa ozbiljnim napadom astme. Za ljekara je lakše – vjerovatno i sigurnije – da oduzme djecu ‘neodgovarajućim’ roditeljima, nego da podlegne riziku kad vidi da je dijete zlostavljeno, silovano ili ubijeno. Na Kosovu rizici su druge prirode, ali su podjednako ozbiljni. Vakcinisanje djece i liječenje oboljelih od tuberkuloze, sami su po sebi dobra djela, ali je proces ovog dobročinstva takav da od njega stvaramo sistem iz kog su isključeni neki od najboljih ljekara. Jedno je reći ‘ne uraditi ništa loše’, a potpuno drugo vidjeti sve stvari, pravilno izračunati moralne implikacije sopstvenog izbora. Kosovo mi je toliko priraslo za srce da bih, usljed sopstvene odgovornosti, mogao pogriješiti samo time da i dalje ostanem tu.

Slijepi političari slijepi ljekari

Nosači su počeli da viču od onog momenta kada su tijelo prebacili preko rampe, a ispred nogu makedonskih stražara. Dobrovoljci su bili toliko iscrpljeni, da su pustili da nosiljka padne na tlo. Starica koja je glavu umotala seljačkom maramom, i preko čijih je leđa navučen muški kaput, nije se pokrenula, niti je protestovala kada su je moje kolege grubo natjerale da skine odjeću. Alas, bila je trinaesti pacijent kog smo primili u prvih pola sata nakon svitanja. Vatra je tinjala i proizvodila više dima nego toplote. Toj ženi, kao i desetinama koje su došle iza nje, jeste bilo hladno i nije mogla da diše. Ipak, fiziologija nije bila ono što ju je zamašlo uništilo – nevolje su potekle od narasle svijesti o užasu koji se događao oko nje. Nije se tresla zbog hladnoće. Nije imala napade konvulzije. Tresla se kao veliki brod koji se lomi na moru. Pokušavala je da se skupi i sakrije u napuklinu na zemlji.

Pacijenti koje primam su pokriveni muljem i izlučevinama. Ispod njihovih ruku izviruju maleni komadi plastičnih pokrivača. Ta plastika, dar UNHCR ili Vlade SAD, namijenjena je za pravljenje šatora, ali okvira nema ili su iskorišteni za drugu svrhu. Što se vremenskih nepri-

lika tiče, dragocjeno voće i povrće, koje raste u plastenicima pored autoputeva, ima bolju zaštitu od naših pacijenata. Stari haluciniraju, pacijenti srednjeg doba imaju napade groznice, a mladi očajavaju. Svima je hladno, svi su gladni, žedni i iscrpljeni. Nemamo dovoljno intravenoznih infuzija niti ćebadi, pa čak ni sokova za sve kojima sok treba. Ljekari otvaraju ampule koncentrisanog šećera i sipaju ga u mlijeko, a zatim smještaju hladna tijela ispod šatora. Uzaludno pokušavam da pomognem pedijatru i njenom omiljenom pacijentu – histeričnom djetetu starom deset godina – tako što ih ‘vezujem’ u čvrst zagrljaj.

Evropski novinar je vidio šta radim; vidio je kako zadnju injekciju valijuma ušpricavam u otvrdnulu ruku žene; vidio me je kako nudim mliječni koktel ljudima koji zavise od naše darežljivosti. Vidio je moj očaj – znam da jeste – jer je njegov kolega diskretno skrenuo kameru sa prvobitnog kadra, kako bi snimio još jednu potresnu scenu, albansku verziju Kosovke djevojke koja zadnje kapi vode iz krčaga sipa u usta palih. Sve je vidio, i siguran sam da je i on bio, svjedok ovog užasa.

“Koliko ih je preminulo noćas?” upitao je, nervozno grickajući jedan kraj svoje olovke. “Koliko djece?” Izbjegavao je da me pogleda u oči i netremce je zurio na prazan list hartije. Poželio sam da zažali zbog takvog kukavičluka, ali ni ja nisam bio ništa bolji od njega.

Veći dio večeri, i čitavu noć sam proveo na ničijoj zemlji. Pružao sam neku vrstu medicinske pomoći – davao sam po jednu tabletu antibiotika svakom koga bi zaboljelo grlo (ostalo nam je samo 12 tableta), sipao sam intravenozni

gentamicin u čaše i davao ga onima koji su imali proliv, dijelio Zantak starcima koje je bolio stomak, nudio poveze onima koji su pretučeni, a valijum svakom ko bi ga tražio. Lokalni ljekar je bio isuviše nervozan. On je gastrointestinalni hirurg, i do sada je, objasnio mi je, “**uspijevao da izbjegne uzbuđenja koja su plutala oko nas**”. Dozvolio mi je da pregledam djecu, iako moji metodi liječenja nisu bili racionalniji od njegovih. Pretvarali smo se da liječimo a oni, naši pacijenti, su se, zahvalni, pretvarali da im je bolje. Obojici nam je bio potreban ritual, kako bismo jedan drugom dokazali da se brinemo i da ljubav još uvijek postoji. Djeca su htjela da budu ušuškana, a majke se nisu ljutile zbog naše kliničke nekompetentnosti. Željele su da im djeca izgledaju dovoljno bolesno kada dođu pred makedonske graničare koji su ‘glumce’ vraćali nazad.

“Sve će uraditi samo da se izvuku iz ovih govana” rekao mi je jedan narednik i smiješeći se dodao: “i uđu u obećanu zemlju”.

“Ima,” složio sam se “dosta devijantnih osoba, kojima niko ne može vjerovati, ali - šta je sa ovakvima?” upitao sam ga pokazujući dijete koje je stajalo ispred njega.

“Blizu smrti,” promrmljao je hirurg, “blizu smrti. Blizu smrti”.

“Doista”, dodao sam “blizu smrti” a sa mnom se složio i policajac, jer je i on, kao i svi mi, bio zaprepašćen sred užasa koji ga je okruživao.

Dosta vremena sam proveo tragajući za prijateljima. Nisam pronašao Vehap Šitu, mog najdražeg prijatelja, kog sam poznavao godinama, starog prevodioca knjiga Iva

Andrića na albanski, čovjeka koji je uživao sa mnom dok smo razgovarali na srpskom i gledali TV prenose antologijskih sjednica takozvanih srpskih parlamentaraca. Nisam mogao pronaći ni Dritu i Nešida, kao ni njihovog ujaka Fehmija Aganija. Ali, dok sam se posljednji put vraćao iz te paklene rupe, naišao sam na brata mog najboljeg prijatelja. On nam je iznajmio kuću i zbog te 'saradnje sa neprijateljima' dobio dobre batine od snaga bezbjednosti. "Znaš li me?" pitao je, "prepoznaješ li me?" nastavio je. "Reci im da me poznaješ i da si došao po mene," mogao je dodati, ali nije, jer je imao svoj ponos. Nije izgubio svoj identitet, niti svoje samopoštovanje, bez obzira koliko su srpske paramilitarne snage oduzele od njega: u nekoliko posljednjih dana proživio je više nego što čitave nacije prožive za vijeka. "Poznaješ li me?" ponovo je upitao, jer da sam znao kakav je čovjek, ne bih dozvolio da mu se ovo dogodi. "Znaš li me?", ponavljao je. Plakao je, a i meni su suze počele da liju. Plakao sam kao nikada u životu. Vazduh je zaudarao od ustajalog osjećaja krivice i nečistoće.

Danas se isto događa širom Makedonije, Albanije i Crne Gore. Po dvadeset puta dnevno vidim slične prizore na ulicama Tetova i Gostivara. Formiraju se čudne veze, i one će za novo Kosovo uraditi više nego hiljade savezničkih bombi bačenih na Beograd.

Ali veliki broj ljudi se nikada više neće sresti. Veliki broj porodica je razdvojen. Srbi su započeli ovaj proces, kada su bez upozorenja upadali u kuće i odvajali muškarce od žena. Drugi su poslati u suprotnom pravcu, a neki umrli od mučenja ili su pogubljeni. Oni koji su uspjeli da pređu granicu, rizikovali su da izgube djecu - ona su trebala biti

prebačena preko granice, kako bi im se ukazala medicinska pomoć. Neki su bili vidoviti. Albanski prijatelj prijatelja je na rukama svoje djece, svoje žene i svojih roditelja, dok su svi još uvijek bili u Prištini, neizbrisivom tintom napisao njihova imena, datume rođenja i rodni grad, kako bi, ukoliko, ne dao bog, budu razdvojeni, neko mogao da zna ko su. I da ih ponovo spoji, jer “Albanac bez porodice može sebe odmah zakopati u grob”.

Sedam stotina hiljada Albanaca je bilo u izbjeglištvu. Većina ih je gladovala još unutar granica Kosova, a ostatak... bog zna gdje su. Bilo bi mudro da otvorimo oči i počnemo koristiti mozak – i da veoma, veoma pažljivo promislimo kako ćemo ovo veliko zlodjelo – popraviti.

Po okončanju rata na Kosovu, posjetio sam Đakovicu kako bih potražio svoje prijatelje, učitelja i internistu. Odsjeo sam nedaleko od Sufi centra za dervise, u kom sam prije dvije godine, s njima dvojicom, hodao glavnom ulicom ovog ponosnog albanskog grada. Razmišljali su da odu iz Đakovice, prije nego što je grad uništen. Ipak su ostali. ”Košarkaški tim bi ostao bez dva igrača, a i što bi njihovi učenici i pacijenti rekli na to?” Izgleda da ne bi svima nedostajali. Jer, jedan od učenika je svog učitelja zavezao u omiljenom restoranu, popio kafu i, dok je izlazio, kroz vrata aktivirao granatu i ubacio je u prostoriju.

Đakovica je izgledala kao Drezden nakon bombardovanja. Nisi mogao znati gdje se nalaziš, niti je postojao način da se orijentišeš. Stajao sam ispred svetinje Sufi i okrenuo se prema zalazećem suncu, ali nisam mogao pronaći kuću

interniste. Upitao sam za pomoć taksistu, zamolivši ga da me odveze do bolnice. Zamolio sam ga na albanskom. Pitao me je govorim li srpski.

“Bosanski,” odgovorio sam mu, kako ga ne bih uvrijedio, a sebe doveo u opasnost.

Pitao me jesam li ikada bio u Beogradu. Znam li slučajno Dr. Meštrovića?

“Da, poznajem ga. Odakle ga ti znaš?”

“Kada se vratiš u Beograd, molim te, reci mu da ga nikada neću zaboraviti. Operisao je mog sina.”

Bili smo blizu bolnice, i ja sam trebao da izađem, ali sam u uglu šoferšajbne vidio sliku djeteta.

“Mogu li da vidim vašeg sina? Volio bih da Meštroviću ispričam o njemu?”

“Ne možeš”.

“Možda neki drugi put”.

“Teško da će biti vremena”, otvorio sam vrata da izađem. “Sjećaš li se onog proljeća golgote?” upitao me je. “Bilo je veoma hladno i nismo mogli mnogo toga ponijeti sa sobom. Elmir je dobio groznicu i kašalj. Fehmet, moj sin, preminuo je dok smo ulazili u Skadar. Naši doktori su se potrudili, ali kada su vidjeli ožiljak, digli su ruke”.

Komnen

Za razliku od drugih birokrata iz centralne Srbije, koji su, da li zbog nekog političkog grijeha, nekompetentnosti ili pohlepe, koju ne tolerišu u velikim gradovima Srbije, primorani da služe u ovoj najudaljenijoj i najsiromašnjoj provinciji Srbije, Komnen Tmušić je entuzijasta i titoist. Ovaj 63 godine star birokrata je jedan od jedanaestoro (neki kažu i trinaestoro) braće, koji je 1951. došao da se bori protiv malarije, tifusne groznice, boginja, tuberkuloze, dječije paralize i drugih bolesti koje se prenose vodom, a koje su krive za činjenicu da Kosovo ima jednu od najviših stopa smrtnosti djece u čitavoj Evropi. Kao Crnogorac iz velike porodice, uspostavio je dobre odnose sa Albancima. Nadao se da će za njih uraditi ono što je Revolucija uradila za njegov narod, preciznije “da će ih izvući iz mraka”. Posao je obavljao sa velikim elanom, karakterističnim za ljude iz prošlih vremena.

U momentima bijesa ili frustracije pokazuje osobine bivšeg komunističkog komesara, onog sa kožnim kaputom i šajkačom. Vremena su se možda promijenila, ali on nije. Ponosan je na činjenicu da je bio drag gost velikom broju albanskih kuća. Dodaje: ako Albanci njegovu volju za pri-

jateljstvom vide kao nešto grubo ili neiskreno, onda su oni, a ne on, izgubili čast i ponos. No, ubijeđen je da su Albanci gostoljubivi i sada, kada dobrodošlica srpskom činovniku u albanskoj kući može biti čudna, ako ne i opasna. Organizuje utakmice za srpsku i albansku djecu, koja žive u njegovom naselju, podmićuje ih čokoladama kako bi igrali zajedno, ali svi njegovi naponi predstavljaju plivanje uzvodno. Naš novi medicinski direktor je pravoslavna Albanka, čiji su roditelji, prije Drugog svjetskog rata, u Boston došli iz Korče. Ona je mirotvorac za koju su sve grupe ljudi jednake. Komnen je oduševljen njom. Nikada ga nisam vidio ovakvog. Na svakom kiosku joj kupuje cvijeće.

Njegov najstariji brat, direktor škole u Tuzli, nestao je prije godinu dana; govorka se da su ga nedavno vidjeli. Komnen je nestao na nekoliko nedjelja dok su oko Tuzle vođene borbe, jer je to bio grad sa izmiješanim stanovništvom, a kontrolu nad njim su imali Muslimani. Komnen nije uspio pronaći brata, ali je ostao dovoljno dugo da njegove ostatke potraži u gomili kostura, koji su razmijenjeni između zaraćenih strana. Pronašao ih je. Bio je u to siguran, jer je na potiljku jednog leša, odmah iznad rupe od metka, bila grudva kose koju njegov brat nikada nije mogao da počeshlja. A u džepu košulje pronašao je penkalo koje je po penzionisanju dobio od kolega i studenata koji su ga obožavali.

“Ludilo, ludilo,” kaže Komnen, dok nastavljamo da pijemo, znatno više nego obično, a on počinje da iznosi plan za uništenje još jedne opasnosti po javno zdravlje.

Život u rovovima

Direktor doma zdravlja u Ferizaju/Uroševcu izgledao je kao nervozan čovjek. Tefik. Zadužen za vakcinisanje. Nježan i hrabar čovjek koji je razgovarao sa policijom svaki put kada bi zaprijetili da prekinu našu kampanju. Smatrali su ga za “problematičnog” i za “neprilagodljivog čovjeka”. A Bogdan je o meni i Doktorima Svijeta sve naučio za vrijeme mnogobrojnih diskusija koje smo imali u vezi projekta izgradnje bolnice u blizini grada. “Ja sam sve vrijeme bio protiv te inicijative,” rekao mi je. Smatrao je da je to pokušaj Albanaca da izgrade paralelni i odvojeni zdravstveni sistem. Pokušavao sam da ga odobrovoljim pričama o studentskim danima u Beogradu, tokom 1959., kada je Tito bio na vlasti. Zapjevao sam i nekoliko stihova pjesme “druže Tito, ljubičice bijela”. Ali on nije gajio afinitete prema Titu, za kog je, kao i mnogi drugi, “sumnjao da je još uvijek živ, jer je taj matori jarac kum svakom ko je proizvodio desertoro djece, a to znači da je ujak svim Šiptarima i bosanskim Muslimanima”. Pokušao sam da naglasim svoju neutralnost po tom pitanju. pa sam mu rekao da sam u Beogradu stekao mnogo prijatelja Srba, a da su mnogobrojni Albanci moji pacijenti u Bronksu. Ovaj samoproklamovani “najbo-

lji neuropsihijatar na Kosovu” je zaključio, na osnovu mog akcenta i gramatičkih grešaka u izražavanju, da sam napustio svoje prijatelje Srbe kako bih se udružio sa Albancima. “Pomno analiziram jezik svojih sagovornika i lako mogu da te prozrem”. Njegova glavna sestra, ideološki savjetnik, zla vještica Istoka, potvrdno je klimnula glavom.

Bogdan bi obično nestajao za vrijeme praznika, ali je tokom 1994. pošao na duži odmor i ostavio nas u nezgodnoj situaciji. Ništa se nije moglo uraditi bez njegovog potpisa, čak i onda kada je to značilo da će se odgoditi ugrađivanje zaštitnog omotača, koji bi sprječavao da pacijenti budu izloženi velikoj radijaciji. Tehničar na ultrazvuku, Bogdanov predstavnik u Centru za tuberkulozu, nije htio sarađivati. Bio je potpuno nezainteresovan. Predložio je da se kao protivotrov i preventiva koristi velika količina alkohola. Tvrdio je da je i on sam koristio alkohol u te svrhe.

Veoma naporan mjesec dana. Pomoćnik gradonačelnika je presudio da se bolnica ne može graditi jer su “inicijatori ideje - Soroš, Liht i Ros - Jevreji, agenti Mosada”. Direktor socijalne službe je insistirao da svaki Albanac kom bi zatrebale usluge bolnice, a koji ne bi imao zdravstvenu knjižicu, mora da proda posljednje grlo svinje koje je posjedovao, kako bi platio troškove liječenja. “Oni ne drže svinje, oni su muslimani,” objasnio sam mu.

“Pa, onda neka prodaju životinje koje drže, neka ne očekuju da će im grad platiti liječenje”.

Nakon nekoliko dana, Tefiku su zaprijetili otkazom. Gotovo da sam poludio. Iz našeg centra u Sankt Petersburgu doveo sam dva ljekara Ukrajinca, Slavena, ali i tu sam

doživio neuspjeh, jer su i oni otišli prije nego se Bogdan vratio.

Kada se, nakon dva mjeseca, Bogdan konačno pojavio u gradu, izgledao je osvježeno. “Ne osvježeno. Ponovo sam rođen,” pojasnio mi je. “Na ratišu, Ros. Bio sam na ratištu, u Bosni,” nastavljao je, dok je rukom milovao svoju dugu bradu. “Tu naučiš šta je život, moj stari. Zaista bi trebao da nekada probaš. Pokušaj, obećavam ti da ćeš osjetiti, ne samo ti, nego svi koji dožive to iskustvo, šta je život”.

Otvaranje okna za zlato

LDK (Demokratski savez Kosova) je obećala da će se pojaviti na sastanku, ali su zahtjevali da ne bude nikakvih ‘igara’. Srbin koji je obavljao vakcinacije, rekao mi je nikada nije imao problema prije ukidanja autonomije, ali da sada jednostavno ne zna šta se može dogoditi. Novi lokalni upravnik, Srbin iz Niša, “oprao je svoje ruke od svega toga”. Rekao je da živi na samom kraju autobuske linije, na samom kraju svega. Nije znao albanski, niti ga je planirao učiti, jer je planirao “da što je prije moguće ode iz ove rupe”. Njegova žena se porodila prošlog mjeseca. I to je jedina dobra stvar koja mu se dogodila u posljednjih godinu dana. “Sa kim bi se jadna djeca uopšte i mogla poigrati?” upitao me, dok je pogledom pratio djecu koja su se krila iza drvene ograde u dvorištu.

Krenuli smo prema selima. U prvom selu razgovarali smo sa ženama koje su rekle da će sigurno vakcinisati djecu, ali da nam ih ne mogu predati dok ne dobiju dozvolu od svojih supružnika. Starci sada rade na poljima, a njihovi supruzi, dodale su sa ponosom, rade u Njemačkoj. Nedavno se u selo vratio rođak iz južne Njemačke, ali on je izašao ; neće se vraćati nekoliko sati. Naser ih je nepresta-

no ubjeđivao da sam ja Veliki Vakcinator, lični predstavnik Rugove i, nekim čudom, pred nama se pojavio rođak.

“Sie kinder umbringen,” obratio mi se na njemačkom, sa savršenim akcentom Bavaraca.

“Prešao si 6000 kilometara da bi ubio djecu na ovoj vrućini?” odgovorio sam mu, dok sam mu pred očima mahao svojim plavim pasošem. Sjeli smo i popili kafu, on je zapalio cigaretu, a i Ramadani mu se pridružio. Ispostavilo se da se njegov djeda pripremao da krene na Hadž u Meku, a moj saradnik Ramadani je znao glavnog hodžu, i to je na kraju pomoglo da se razriješi problem. Rođak je dozvolio da vakcinišemo djecu ukoliko napišem svoje i ime svoje supruge, i napismeno garantujem da se djeci od tih vakcina neće dogoditi “ništa, ali doslovno ništa nepoželjno”. Pomolio sam se i vakcinisao prvog dječaka, dvanaestogodišnjaka, koji je kasnije postao pedijatar, a koji je tokom te misije nosio moju torbu. Do kraja dana smo vakcinisali 115 djece kao i 40 djece koji nikada u životu nisu vidjeli iglu.

Nakon nekoliko mjeseci vratio sam se u Nju Jork i tu priču odmah ispričao Neli. “Napisao si MOJE ime kao garanciju da se toj djeci ništa neće dogoditi!? A dobro znaš da ta vakcina može da izazove visoku temperaturu i konvulzije! Alane Ros, ti znaš da se benigna vakcina još testira, da se ne može pronaći ni u zalihama! Iako je gospodin Rugova do sada uspio da ubijedi svoje sunarodnike da zaustave krvne osvete dok neprijatelj ne bude poražen, čisto sumnjam da su u tu inicijativu uključeni Amerikanci koji špartaju selima, mašu plavim pasošima, govore loš srpski i nikakav albanski jezik! A na kraju krajeva, molba gospodina Rugove sigurno se ne odnosi na supruge takvih Amerikanaca!”

V

Godinu dana po okončanju rata, zaželjeh da ponovo osjetim atmosferu obnovljene Prištine. Uputih se u te krajeve. Smjestih se u hotel Grand i odatle - pješke u obilazak grada. Iako nije bio zavidno mjesto ni tokom perioda autonomije, hotel je dodatno propao za vrijeme vladavine Miloševića. Prvo su otpala slova G i R, zatim A i N, ostade samo slovo D - jedini znak na najvišoj zgradi u Prištini. Za većinu Albanaca bio je to hotel loše reputacije. Arkan, poznati i odvratni ratni gospodar paramilitarne vojske, u hotelu je držao radnju koja je “pekla i dijelila hljeb narodu”, ali se znalo da je tajna policija smještena na gornjim spratovima. Svi spratovi između njih su bili prazni. Nepušači, koji bi odsjeli u hotelu, morali su da se dovuku do sobe, ili da od portira traže šibicu: ni u hodnicima ni na stepeništu nije bilo svjetla. Nova uprava hotela nije imala sredstava da kupi namještaj koji se, pak, mogao pronaći u radnjama poređanim na putu od Kosova Polja prema Prištini. Stolice na recepciji su bile vidno ohabane i u stanju raspadanja, usluga očajna, ali je izgledalo da ništa od toga nije osobito smetalo bučnih gostima hotela.

Sjeo sam u radnju sa druge strane ulice te naručio bozu

i šampitu. Vlasnici lokala, pripadnici muslimanske manjine iz južnog dijela Kosova, Goranci, po okončanju rata su se vratili u svoje domove. Tiho smo razgovarali na ‘hrvatskom’, a vlasnik nije dozvolio da platim bozu. Prešao sam Korzo i prošao pored kioska koji se nalazio ispred bivšeg sjedišta Jugoslovenske vojske. U njemu nije bilo vojnika. Ispred kioska nalazio se veliki broj rječnika, knjiga na stranim jezicima i turističkih vodiča. Smatralo se da je u glavnom gradu sada živjelo oko 750000 stanovnika. Ulice su vrvile od šetača i svuda se gradilo. Bilo mi je teško da povjerujem da je oko 60% stanovništva nezaposleno.

Progurao sam se kroz pješake, kako bih došao do bivše srpske policijske stanice, gdje su Dženet, naš američki antropolog i jedan humanitarni radnik uhvaćeni prije nego što su ih protjerali zbog “stvaranja nereda na Kosovu”. Trebao sam izvaditi rodni list za Kasandru. U kancelariji UN, koja se nalazila u blizini sjedišta OEBS, radila su tri radnika, od kojih je svaki govorio različit jezik, a jedva da su baratali engleskim. “Sačuvali su dokumenta,” rečeno mi je “samo od onog momenta od kog su UN preuzele stvari u svoje ruke”. Izgleda da su službenici UN odlučili da okrenu stranicu. A što se tiče onih koji su rođeni prije UN uprave, za takve se nije mogao pronaći “dokaz o rođenju”. Konačno sam, nakon silnih peripetija, uspio pronaći kancelariju u kojoj smo, prije tri godine, ozvaničili usvajanje Kasandre.

Taj čin usvajanja je bio veoma formalan. Jedna od gošći bila je i Milica, psiholog, Srpkinja. Protjerena je iz svog doma u Hrvatskoj, a vlasti Srbije su je smjestile na “voz za Beograd”. Kada je konačno stigla na odredište uvidjela je da je dovezena na Kosovo. Tvrdila je da zna kako se Albanci osjećaju.

Albanske porodice su dovoljno velike da mogu povremeno primiti siročiće. Tokom 'proslave primitka' podnijela je izvještaj, a niži činovnici su joj predali gomilu dokumenata. Tu su, također, bili i drugi ljudi, među kojima, ukoliko me sjećanje dobro služi, i medicinska sestra koja je u rukama nosila Kasandru, zatim grupa prijatelja i direktor kancelarije za usvajanje, Albanac. On je dijete uzeo iz ruku sestre, podigao ga u vazduh da ga ponudi bogovima, a zatim se okrenuo ka nama i pitao da li smo spremni da je prihvatimo i zaštitimo. Servirano je dosta jela i pića, i sve je nalikovalo na balkansko vjenčanje, ali bez muzike.

Vjoša je sa prijateljem otvorila Centar za zaštitu žena i djece. Na sebe je preuzela zadatak da na vidjelo iznese prljavi veš Kosova i to u periodu kada su narod i partija morali voditi bitku protiv okupacije. Oni u Partiji su smatrali da čišćenje ovog prljavog veša treba odložiti. "Ne kasnije, nego upravo sada," rekla je Vjoša jer je taj atavistički ostatak klanovskog ponašanja, usljed srpske okupacije, postao još gori po žene. Polovina potencijalnih mladoženja je pobjegla kako bi izbjegla smrtonosnu mobilizaciju, a žene su postale potpuni robovi muškaraca koje su, sa druge strane, ponižavali okupatori. Sumnjam da su albanski političari gajili simpatije prema pokretu. No, Centar je počeo dobijati pomoć od grupa koje su pomagale borbu za ljudska prava.

Ubrzo je Vjoša postala značajan predstavnik Kosova. Sa gospođom Klinton radila je na projektu u kom su učestvovalе žene, borci za ljudska prava. Godinu dana prije nego što je odlučivano da li će se prihvatiti ideja Britanije da počne rat protiv Miloševića, ona je ostavila jak utisak na

ljude iz okruženja Bijele Kuće. Godine 1999. izabrana je za Evropsku ženu godine, zatim je počela da radi sa UNMIK-om, pod nadzorom UN administratora koji su o svom poslu znali manje od nje, i na kraju je postala direktor Nacionalne radio-televizije. Kada sam je posljednji put vidio na Kosovu, radila je na projektu pomoći Ciganima koji su 'izvisili', jer su ih Albanci smatrali za ljude koji su za Srbe praznili albanske kuće, prije nego što bi ih okupatori zapalili. Nikada nije prišla nijednoj političkoj partiji i to je dodatno ograničilo njenu moć u postratovskom Kosovu. Ipak je imala više sreće od njene odvažne prijateljice koju su uhapsili, poslali u zatvor na jugoistoku Srbije, a kada se konačno vratila slobodna, njeno zdravlje je bilo veoma narušeno.

Vjošin otac, nekad jedan od najmlađih partizana, vratio se iz Tetova, gdje je bio izbjegao sa porodicom. Smjestio se na Sunčanom brdu. To je bilo naselje sa ekskluzivnim kućama smještenim nasuprot bolnici. Stan je bio neoštećen, ali su zidovi išarani uvredljivim natpisima koji su napisali ljudskim izmetom. Ti vandali su usput uništili njegovu kućnu biblioteku. Po povratku, kćerke su dobro očistile stan. I on je odlučio da tu ostane. Srednja kćerka, inženjer elektrotehnike, pokušala je da pomogne u popravljanju uništene elektromreže, najmlađa, dermatolog, obrazovana u Austriji, otvorila je malu privatnu ordinaciju, a Vjoša, koja još uvijek nije donijela odluku o budućoj karijeri, pridružila joj se. Odustala je od rada u državnoj bolnici i maštala da jednog dana otvori privatnu bolnicu za djecu. Sigurno je da bi u tom slučaju obje umrle od gladi: Vjoša, za razliku od drugih ljekara sa Kosova, nije mogla od pacijenata da uzme ni centa za usluge koje bi im obavljala!

Pošto su privatne hirurške operacije postajale sve brojnije, Priština je, pred sam početak rata, imala dva CTA skenera, a nikog ko bi mogao pročitati te nalaze. Vjošin šurjak, anesteziolog, i Špetim, otac dječaka koji je volio Elvisa, takođe anesteziolog, bivši direktor Opstetričkog odjeljenja za intenzivnu njegu, bili su veoma tražene osobe. Do mene su doprle glasine da je i Branković, koji je veoma poštovao Špetima, i kasnije preuzeo njegovu poziciju, htio da se sa njim udruži, kako bi zajedno otvorili privatnu ordinaciju. No, tada je počeo ustanak i Špetim je volontirao za OEBS i Crveni krst, obilazeći ratne zone i pomažući ranjenicima. Većina puteva je bila minirana. Pričalo se da su on i još jedan ljekar bacali kocku kako bi vidjeli ko će koga sahraniti. Prema jednoj priči, Špetim je ponudio da on prvi umre. Smatrao je da je njegov prijatelj bolji govornik, dostojno će ga ispratiti na posljednji put. Prema drugoj priči, pak, dogovoreno je da on preživi. Kao takođe dobar narator mogao je da budućim generacijama prenosi anegdote o njima dvojici. Ali, bomba je udarila u njegov kombi i tako razriješila pitanje o kom su raspravljali. “Bio je i moj prijatelj,” rekao sam Vjoši, ponosan na svoje poznanstvo sa takvim čovjekom. “Svako je bio prijatelj sa Špetimom, Alane. Tako je on pronalazio ljude kojima bi nadopunjavao svoje priče. Ti bi to sigurno trebao da znaš“.

Prethodnih mjeseci svuda na putevima su bili srpski tenkovi. Nenaoružani OEBS-ovi vozači su bili svuda, radili su duple smjene, ali samo za vrijeme dana, jer bi se srpske trupe kretale noću. Svakodnevno je dolazilo do ubistava i terorističkih napada. Ambulantna kola neprestano su se

kretala sa mjesta na mjesto. Civili su umirali u velikom broju. Vjoša je provela mjesece obilazeći sahrane. Bila je i na Špetimovom sprovodu. Sve Kosovo je bilo prisutno. Otišla je i na sahranu poznatog pedijatra, Dr. Leskog, koji je bio žrtva svog jugoslovenskog identiteta. Albanac, oženjen Srpkinjom iz Hrvatske; roditelj anoreksične kćerke koju je morao, krišom, svakog četvrtka voziti za Beograd. Njegov sin je izabrao da ostane u srpskoj medicinskoj školi, i to onda kada su sve njegove kolege, Albanci, odlučili da, zajedno sa profesorima, odu sa kampusa. Međutim, momku se vremenom smučilo kako su se prema njemu odnosili, samo zbog toga što je bio Albanac, ali kada je pokušao da pređe na paralelni albanski univerzitet, odbijen je jer "je sarađivao sa neprijateljem". Leskijeva žena je dobila myasthenia gravis. A kada je dobio dopis u kom je obaviješten da će uskoro biti penzionisan, zaključao se u svoju kancelariju, napisao na papiru "pomogao sam nebrojenoj djeci, a svom sinu nisam mogao" i objesio se.

Sabaheta, koja je mislila da ću joj zaboraviti ime, podnijela je tužbu. Cilj joj je bio da se vrati posao, nakon što su usvojeni novi zakoni. U tome je i uspjela, čak je dobila i neke zaostale plate, ali su je zaposlili na mjestu koje je veoma udaljeno od njene kuće. Njen suprug, pedijatar Make-donac, zadržao je ordinaciju, ali nije uspio da razvije posao. Pokušao je da ordinaciju otvori u svom stanu, ali je i to bilo pogrešno: živjeli su na petom spratu, liftovi u zgradi nisu popravljani već 10 godina, a stepenište je bilo mračno zato što su sve sijalice pokradene. Baš kao i najveći dio stambenih zgrada na Kosovu, stepenište je bilo prepuno smeća.

Oni koji su se, pored svega, odvažili da ga posjete, bili su toliko dobrodošli, da im je on sam plaćao lijekove koje je prepisao. Njena kćerka, baš kao i sin Leskog, upisala se u srpsku medicinsku školu, što je bilo rizično i za nju i njenu majku, ali pošto je ona, baš kao i njena majka, bila čvrsta djevojka, uspjela je da ostane u toj školi.. Po završetku rata, dobila je mjesto na odjeljenju za neurologiju. A i Sabaheta je ostala tokom bombardovanja. Svakog dana je sa svojom prijateljicom, Srpkinjom, hodala dva kilometra do posla. Nakon što su Albanci preuzeli vlast, trebala je biti postavljena za direktora Doma zdravlja, ali je primorana da radi pod komandom ljudi koji su svoje oskudno znanje i diplomu stekli služeći Oslobodilačkoj vojsci Kosova. Nisam je viđao sve do skora, kada sam je sreo u Ulcinju. Vratila se da živi u rodni grad u kom je imala malu kuću. A izdržavala se od posla koji je prihvatila u lokalnom Domu zdravlju.

Nakon što je otpušten i Kajmak je nakon nekog vremena otvorio privatnu ordinaciju. Rijetko koji ljekar bi mu poslao pacijenta. Tada bi morali da sa njim, konsultantom za infektivne bolesti, podijele zaradu, a morali bi i da se posavjetuju sa njim i po pitanju dijagnoze. Nova vlada ga nije mogla poniziti, ali ga je privatna ordinacija srozala. Nešto novca je dobijao i od mjesta predavača na albanskoj Medicinskoj školi i nekako uspijevaio da preživi. Nakon toga ga nisam vidio nekoliko godina.

Bio sam zadovoljan kada sam čuo njegov glas. Rekao mi je da je sada u Nju Jorku i da je aplicirao za azil. Dogovorili smo se da se nađemo na konferenciji o seksualno prenosivim bolestima. Došao je sa velikim brojem knjiga,

uzorcima lijekova i entuzijazmom koji me je podsjetio na starog profesora kog sam upoznao 1986. Predložili smo mu da se malo smiri, radi na odjeljenju za infektivne bolesti i živi sa nama, ukoliko mu to odgovara. Svi su očekivali da će rat biti kratak, a po završetku bi se vratio u Prištinu da se bori protiv seksualno prenosivih bolesti (UN nisu testirale svoje vojnike na HIV infekciju!). On bi bio jedini stručnjak za HIV. Smatrao sam da bi bilo od koristi da ostane među nama.

To veče je proveo sa Neli, Kasandrom i sa mnom. Sa Kasandrom je razgovarao samo na albanskom. To me iznenadilo: Kasandra je tada imala tri godine i mislio sam da govori samo engleski. Kada je Kajmak govorio, plijenio je pažnju svojim neobičnim akcentom. Rođen je ‘u inostranstvu’, u Albaniji, nedavno je prešao na katoličanstvo i bio je čudna ptica. Slijedećeg jutra, Kasandra nije htjela da razgovara ni sa mnom, ni sa svojom novom majkom. Odlučismo da je Kajmak odvede na Kosovo na neko vrijeme. Tek je vrijeme uspjelo da odagna tu interesantnu vezanost za nje-ga.

Ugovorio sam da Kajmak redovno obilazi pacijente na Odjeljenju za infektivne bolesti ali, nekoliko dana prije nego što je preuzeo dužnost, došao je njegov šura i molio da Kajmak dobije neko medicinsko zaduženje, to jest, da li može da ostane i nastavi da radi u svojoj struci. Koliko me sjećanje služi, Kajmak je tada bio u svojim pedesetim godinama. Trebalo bi mu najmanje dvije godine da se pripremi za sve ispite i još tri godine da ih položi. Nije dobro baratao engleskim jezikom. Vjerovatno ne bi uspio da iz prvog pokušaja položi sve ispite. Realna je procjena da bi

kvalifikacije za specijalistu infektivnih bolesti dobio sa 65 godina starosti. To je bio moj stav i tako sam mu i rekao. Kajmak se sjutradan nije pojavio na novom poslu. Ubrzo je napustio Nju Jork, nedugo zatim i Univerzitet u Prištini, da bi nakon nekoliko godina doživio srčani udar. Neli misli da me je upravo on zvao tokom mog posljednjeg boravka na Kosovu, ali nije mogla biti sigurna u to.

Sadija je bila jedna od dva viša asistenta Kajmaka. Optužio ju je za izdaju zato što je odlučila da ostane na odjeljenju i nakon otkaza koji su mu dali. Jednom je pokušao da joj ospori pravo da predaje na tajnom paralelnom albanskom univerzitetu i, kada je uvidio da neće prihvatiti njegovo mišljenje, pobrinuo se da joj daju manju platu. Zbog toga je bila veoma razočarana u svog mentora. Uzela je dvije godina pauze sa posla i posvetila se brizi o djevojčici koju je spasila i usvojila. Na kraju je oboljela od štitne žlijezde. Otišla je na pregled u Beograd i dobila dijagnozu. Zatražila je od mene da provjerim valjanost njihove procjene. Uzeo sam snimke i pokazao ih ljekarima u bolnici Montefiore u Bronksu. Potvrdili su već uspostavljenu dijagnozu. Iako je ovo trebalo da je smiri, ona je, kao i većina ljekara, užasan pacijent - nastavila je da sumnja. Zbog uvećane štitne žlijezde postala je veoma nervozna. Vratila se da radi na Univerzitetu.

Njen brat je poznati inženjer elektrotehnike. Nismo htjeli da ga zaposlimo kao prevodioca. Postavljen je na mjesto rukovodioca kancelarije. Posjetio su bili oduševljeni njegovim detaljnim poznavanjem Kosova. Vremenom je napustio poziciju, ali ne prije nego što je ugovorio da Sadijin muž opremi kancelarije namještajem koji je sam proizvo-

dio. Englezi bi rekli da je ušao za peni a izašao za funtu. Angažovali smo ga da stolovima i stolicama opremi našu pedijatrijsku kliniku u Vučitrnu. Bilo nam je smiješno kada smo u OEBS-ovoj kancelariji našli deset ormara na mjestu gdje bi bio dovoljan samo jedan. Nije bilo teško da shvatimo kako je došlo do toga.

Svratio sam da je vidim godinu dana po završetku rata. Nije bila oduševljena što me vidi.

Zahtjevi koje postavlja prijateljstvo sa Albancima ne dostižu se lako. Tamo gdje su razgovori prigušeni, gdje se o ličnim problemima ne raspravlja javno, tu su propusti da se nešto konkretno uradi ništa drugo do akt izdaje.

Bajrami, drugi viši asistent, bio je iskren i odvažan zaposlenik. Upoznao sam ga 1986. Premješten je na nižu poziciju nakon Kajmakovog otpuštanja. U slobodno vrijeme je podučavao studente, Albance, sa paralelne medicinske škole, a vikendima bi ispitivao njihovo znanje o infektivnim oboljenjima pravih pacijenata. Nije imao dozvolu da pregleda pacijente, ali je bio spreman da prihvati posljedice ukoliko bi direktor saznao za njegov rad. Ali direktor je izgleda odlučio da previdi njegovo lagodno ponašanje. Sadijino dugotrajno odsustvo učinilo je da je Bajrami postao nezamjenjiv.

Muharem nikada nije tražio nijednu uslugu od Baljoševića. Njegova supruga, specijalista za uho, grlo i nos, otpuštena je čim se vratila sa porodijskog odsustva. Baljoševićev sin je bio upravnik odjeljenja na kom je radi-
la. Podrška i dobro plaćeni poslovi dodjeljivani su samo onima koji su govorili engleski jezik. Srećom, njegove kolege

su imale visoko mišljenje o njemu. Zatražili su da postane šef odjeljenja iako je Kajmak bio na redu za preuzimanje pozicije. Muharem je bio čovjek starog kova i trebalo je dosta ubjeđivanja prije nego što je prihvatio novi posao.

Božović, čovjek koji je 1986. pronašao poslove za Neli i mene, i to zbog našeg zajedničkog interesovanja za Poljsku, ponovo se pojavio godine 1991. kada je postavljen za ministra zdravlja Kosova i Metohije, kako su Srbi zvali Kosovo. Poziciju je preuzeo od radikalnog nacionaliste, teškog pijanca. Pretpostavljam, vlast je smatrala da, ukoliko žele da poboljšaju odnose između dva naroda, na tako značajnu poziciju treba da postave sofisticiranijeg pripadnika stranke. Povremeno bih ga posjetio u starom sjedištu Partije, koje je sada bilo i administrativni centar provincije. Zgrada je bila prazna, baš kao i trg koji se mogao vidjeti sa njegovog prozora. Jedina stvar koja se nalazila na trgu bila je moderna skulptura koja je slavila bratstvo i jedinstvo, javni spomenik koji bi bio postavljen u gotovo svakom gradu Titove Jugoslavije. Uprkos svojoj veličini, to je bio dosta diskretan spomenik, pomalo nalik samom Božoviću. Za razliku od spomenika u drugim gradovima, na ovoj se Srbini, Crnogorac i Albanac nisu zajedno saginjali kako bi nacionalnu zastavu podigli na brdo koje su tek osvojili od Njemaca. Ovdje su bili predstavljeni kao tri kamena jedra koja simbolično predstavljaju ideju tipa jedan pravac tri naroda. (Po završetku rata statua je zamijenjena novom, znatno većom statuom Albanca Skenderbega).

Božović me je kritikovao što sam osobi iz Kancelarije za pomoć prilikom katastrofa pomogao da u inostrans-

tvu pronade odgovornog partnera (USAID je htjela da siromašnima na Kosovu dopremi hranu i lijekove) i što sam sa sobom doveo “špijuna” u Ministarstvo. “Ja sam je samo upoznao sa Jak Mitom, direktoricom Majke Tereze, humanitarne organizacije koju priznaje i Beograd. To za sigurno nije zločin,” objasnio sam mu.

“Možda,” odgovorio mi je, ali još uvijek nije bio siguran da li želi da bude u takvom društvu. “I ti si vjerovatno špijun, pa si ipak dobro društvo”. Pomogao nam je da uspješno okončamo veoma teške pregovore i onda kada su Medicin du Monde širom Pariza okačile plakate na kojima su jedan pored drugog bili Hitler i Milošević. “Veoma netaktično,” rekao je, “možda čak i glupo.”

Baljošević, prijatelj Božovića, dolazio je iz istog grada. Napredovao je do direktora bolnice, a Odjeljenje za infektivne bolesti prepustio je bezličnom, mladom ljekaru, Srbinu, poznatom po tome što je koristio Panićev antivirusni preparat za liječenje svega. Baljošević je odbio da ponovo primi ljekara Albanca “jer su oni napustili svoje pozicije. Ali, njihovi sinovi su prihvatljivi, naročito ako se njihove majke založe da budu primljeni.” I, kao da taj nepristojan uslov nije bio dovoljan, uspostavio je pravilo prema kom su Albanci morali da plate svaku godinu koju će stažirati u bolnici.

Povremeno bi se u novinama pojavile vijesti o skandalima u bolnici. On bi, baš kao i drugi upravnici bolnica, obično tu prljavštinu samo sakrio ispod tepiha, ali su ga afiniteti prema mlađim ljekarima doveli u nevolju. Autopsija supruge načelnika jednog od odjeljenja, koja je sebi oduzela život, otkrila je veliki broj modrica na njenom tijelu. Ali, ona je već bila mrtva, zar ne?

Taj direktor ginekologije bio je poznat po tome što je sa sobom uvijek nosio pištolj. Vjerovao je u glupost da lijekovi nisu potrebni prerano rođenim Srbima, jer te bebe imaju snažna pluća i srca. Čovjek koji je, uprkos svojoj gluposti i opasnom ponašanju, nije smijenjen. Problem je nastao kada je u njegovoj kući pronađeno 5 miliona maraka. Tada je smijenjen sa funkcije i nakon toga se vratio da predaje kao profesor.

Zadnji put sam ga vidio u njegovoj kancelariji, gdje se u isto vrijeme obraćao i meni i svim drugim prisutnim kolegama. Potpisao je gomilu protokola i uputa ljekarima u Beogradu, a meni se žalio na Engleskinju iz Bosne koja mu je ‘prodala priču’ i uspjela da od njega dobije pismo preporuke, a ispostavilo se da je krišom prevozila albanske gerilce.

“Dali smo im sve, to i sam znaš, Alane. Znaš li koliko sam njihovih ljekara i medicinskih sestara zaposlio. Ali, oni hoće više od toga. A moju porodicu,” nastavio je dok mi je u čašu sipao vino napravljeno u Orahovcu, mjestu u kom drži vinograde, “Šiptari i dalje ugnjetavaju. Kidnapovali su trojicu mojih,” i tu zastaje, vidno uzrujan. Dodaje da mu je Bog svjedok da govori istinu. “Zapanjen sam ozbiljnošću zločina naših neprijatelja. Moji su sada možda mrtvi.

Kommen je bio drugačiji. Posjedovao je neobično razumijevanje za osobine Albanaca. Stekao je neprijatelje i zato što je bio stranac, Crnogorac, i što je bio znatno mekši i tolerantniji od lokalnih Slavena. Volio je Albance, smatrao je da je nužno praviti ustupke, iako je bio meta napada Oslobođilačke vojske Kosova. Mislili su da je Srbin. Kada su počele padati prve bombe, rekao sam mu, pred njego-

vom ženom, da je vrijeme da ide nazad kući, da rat počinje, da će miroljubivi ljudi biti meta napada obje strane. Iako mu se nije svidjelo da neko sa njim tako razgovara, znao je da mu želim najbolje. Ali, politika je prevagnula: Beograd mu je naložio da se vrati u prijestolnicu prije nego što je mogao podnijeti ostavku.

Neko vrijeme je radio za UNICEF kao konsultant za vakcinacije, ali nije mogao da radi na teritoriji koju je kontrolisala OVK. Ponudili su mu posao u instituciji koja je kasnije postala Institut za majku i dijete u Prištini. No, bio je svjestan da je ta ideja zakasnila 10 godina. Prihvatanje bilo kakve pozicije u Prištini u ovo vrijeme bilo bi koketiranje sa sigurnom smrću.

Sada mi ta čovjek vraća uslugu: predlaže da sa njim popijem rakiju, ovoga puta u Nju Jorku. Moja supruga je bila iznenađena kada je u mom testamentu, koga sam na brzinu sastavio prije nego sam 1998. otišao na operaciju, vidjela da sam odredio da se nekom Komnenu Tmušiću dodijeli 20.000 dolara od moje zaostavštine. No, nakon što ga je dva puta srela, predložila je da tu sumu povećam. Iako je Neli učila srpski jezik, u početku nisu mogli tečno razgovarati, ali je topla šljivovica koju smo pili u kafani, uticala da se lakše srodi s njim. Uvijek je bio tužan što me vidi samog, naročito nakon što smo usvojili Kasandru. Istinski je volio i Neli i mene.

Komnenova žena nije među živima. On sa svojim sinom i snahom živi u malom stanu, u blizini pančevačkog mosta. Nisam se čuo sa njim još od kada je bombardovanje završeno. Pretpostavljam sam da je svoju djecu i unučad poveo na selo, ili nazad u planine Crne Gore. Konačno,

prošle godine sam uspio da ga pronađem i vidim. Iznio je hljeb i pršutu, a popili smo i dosta šljivovice. Zatim mi je pokazao medalje koje je dobio od Tita: zbog zasluga na suzbijanju epidemije ospica i dječije paralyze, te potpunoj eliminaciji malarije. Nisam znao da je Gani Demoli, direktor bolnice Majka Tereza, nedavno objavio memoare u kojima je pohvalio dobrotu i humanost Komnena, inače bih se postarao da kupim jedan primjerak i ponesem mu knjigu.

Tog ljeta, Gani i ja smo putovali kroz Crnu Goru – očekivalo se izbijanje sveopšteg rata. Gani i ja smo razgovarali sa upravicima domova zdravlja i ljekarima na Univerzitetu. Svi su nas uvjeravali da će izbjeglice biti tretirane jednako kao i drugi stanovnici i da će imati pravo na besplatnu medicinsku pomoć.

Do kraja ljeta, mnogi od izbjeglica su se vratili, ali su bili prestrašeni. U stvari, Kosovo koje sam poznao, u kom su svi pomagali jedni drugima, odumrlo je. Prva invazija nevladinih organizacija na Kosovo bila je dobrodošla, ali se na njih gledalo sa podozrenjem. Prvi put u deceniji aktivisti su bili dobro plaćeni: zapošljavanje nije teklo pod kontrolom partija. Još je tužnije, a to je bilo više nego jasno izraženo, dotok novca je negativno uticao na tradiciju gostoprimstva i darežljivosti, na koju su Albanci veoma ponosni. Prvi put sam osjetio da ljudi koji su do tada radili 'zbog ljubavi za svoje sunarodnike,' sada su insistirali da trebaju biti plaćeni za svoje napore.

Takvo stanje je uticalo i na Ganiju. Samo godinu dana ranije, svrsishodnost otvaranja dobrog centra za djecu, u sklopu organizacije Majka Tereza, ne bi bila dovedena u pitanje, a sada je svako htio da za sebe ugrabi komad kolača

i slave za izvođenje projekta. Gani, koji nam je predložio grad za izvođenje projekta, i pomogao da napravimo ugovor sa vlasnikom prostorija, naglo se povukao kada je otkrio da je taj čovjek član parlamentarne stranke. Pod pritiskom je predložio da zaposlimo 49 medicinskih sestara i 19 ljekara koji su ranije radili u Vuštriju, iako sam mu napomenuo da bi to značilo da će manje novca ostati za liječenje djece kojima bi jedino trebali da služimo. Žestoko smo se posvađali zbog toga. Samo nam je intervencija prisutnih policajaca omogućila da zadržimo integritet u očima albanskih nacionalista. Na kraju je razumnost nekih od političara doprinijela da se dođe do nekog kompromisa.

Kada su upravnici ustanove Majka Tereza otvorili porodilište u najsiriromašnijem dijelu Prištine, broj pacijentkinja je bio veoma visok. Na jedan krevet dolazile su dvije porodilje, a po tri novorođenčeta su dijelila jedan ležaj. Obstetličari, koji su smatrali da je tapšanje djeteta po zadnjici dovoljno da ono bude zdravo, jedva su dopustili da Drita pregleda tek rođene, prije nego što im se prekine dovod kiseonika iz kanistera. Uzgred, kanisteri su bili poklon njemačke NVO, ali su bili zaključani u sobu u koju je jedino glavna medicinska sestra mogla ući. Soba za porođaje je bila toliko mala da u nju nije mogao stati još jedan ljekar, makar bio koliko pinokio. Postignut je dogovor i sa Besom Hadžiuom, glavnim neonatalogom iz Univerzitetske bolnice. Ona bi primala bolesnu novorođenčad, ali samo ako bi ih mi dovezli i sa sobom donijeli detaljnu dokumentaciju. To je bio rijedak slučaj discipline, u situacijama kada bi obstetličari dopuštali da muževi unesu ženu u sobu za

obavljanje carskih rezova.

Besa je polu Hrvatica i polu Albanka koja se udala za Srbina. Jedna je od najbolje obrazovanih neonataloga na Kosovu, doktorsku disertaciju je odbranila u Italiji, a postarala se da rad na odjeljenju za neonatologiju bude u skladu sa najvišim standardima. Skrenula nam je pažnju na Kasandru, koja je kasnije postala naše peto dijete, i pomagala nam kada se sa procesom usvajanja počelo odugovlačiti. Nekako su preživjeli rat i došli do Italije. Iskoristili su mogućnost koju im je pružao novi zakon prema kom je svakoj osobi koja je doktorirala u Italiji dozvoljeno da radi u javnim institucijama Italiji.

Vehap, prevodilac Tita i Iva Andrića, a kasnije i autor prevoda Novog Zavjeta na italijanski, postao je urednik mjesečnika Kosovska ljudska prava. Kad god bi na srpskohrvatski prevodio ispovijesti preživjelih, dobijao bi visok pritisak, a njegova angina pectoris prijetila mu je životu. Od kćerke Zane je dobio pregršt pilula proizvedenih u Americi, ali pošto su bile efektne, odlučio je da ih podijeli sa svojim prijateljima. Pronašao sam ljekara koji bi mu savršeno odgovarao. Bio je to Nešed, Dritin suprug. Nešed vodi brigu o velikom broju političara, Albanaca, koje Vehap poznaje, a priče koje se čuju tokom pregleda, prouktivnije su od bilo koje, inače komplikovane medicinske procedure. Vehapov zet je radio sa nama tokom kampanje vakcinisanja; njegova kćerka bila je dječiji psihijatar koja je iz Amerike došla da učestvuje u našim medicinskim predavanjima za pedijatre. Njegov sin je arhitekta, izradio je projekat za izgradnju bolnice namijenjene najtežim slučajevima, a njegov nećak

je radio kod nas kao šofer. Dijaspora je njegovu ženu zaposlila da radi na unošenju podataka, a nećaka iz Mitrovice se udala za Stiva. Oni sada žive u brdima u blizini Austina, koji nisu daleko od naselja u kom sam ja živio. Imaju četiri sina i žive u porodičnoj zajednici, a u posjetu im često dolaze gosti sa Kosova. U kući se govori samo albanski.

Vehap je odlučio da ne emigrira. Nekoliko puta su ga posjećivali naoružani banditi, odlučni da ga ubiju. Obilna biblioteka djela na srpskohrvatskom je možda zbunila njegove mučitelje, a srpski prevodilac je pokušao da pomogne. Vehap sam priznaje da mu je samo luda sreća pomogla da preživi. Osam godina nakon oslobođenja napao ga je albanski mladić. Oteo mu je novčanik i pobjegao, rekavši da ga je prepoznao s televizije. “Svi žele da se obogate a da ne rade, samo mali broj starih vrijednosti je preživio”. I dalje radi i usavršava svoje prevode započete još od narodnooslobodilačkog rata i povremenog boravka u Titovim zatvorima. “Da li mu iko ustaje u autobusu?,” pitaju me ljudi kada im govorim o Vehapu.

Arben, vozač vakcinacionog tima iz Ferizaja, sada radi u Međunarodnim medicinskim trupama. Njima rukovodi Palestinka koja je izučavala medicinu u Rusiji, a doktorirala na Zapadnoj Obali. Ona odlično shvata situaciju u ovim krajevima i radi isto ono što je radila tokom Intifade. Pitao sam je da li bi primila naše studente iz Škole za međunarodnu medicinu u Berševi da rade sa njom. Odgovorila je potvrdno. “Znaš da sam jednim dijelom Jevrejka? Moja baba je došla iz Njemačke tokom 1930-ih i udala se za mog djedu, Arapa, plemića, koji je završio za inženjera”. Ostatak priče

sam saznao od prijatelja iz Berševe. Čuvši za Palestinku izvukao je iz fascikle desetak požutjelih papira, memoara svoje majke, koja je takođe bila Jevrejka iz Njemačke. Na smrtnoj postelji je odlučila da ponovo prihvati judeizam, a nasljednicima je testamentom poručila želju da je sahrane na sefardskom groblju.

Nekoliko mjeseci nakon početka rata na Kosovu, “jugoslovenski crnci”, kako ih je nazivao Kajmak, krenuli su u seobu iz Makedonije prema Fort Diksu u Nju Džersiju. Taj put bio je nalik onom kojim su krenuli Srbi prema Mađarskoj, prije nekih četiri stotine godina. Najteži dio puta bio je bijeg sa samog Kosova. Prekid odnosa sa društvom nije bio potpun, neki su se vratili nakon sticanja nezavisnosti, a drugi su posjećivali rođake čim su sakupili novac za karte.

Ekonomski imigranti, koji su za svoje odredište izabrali Bronks ili Detroit, umjesto sela i gradića Švajcarske i Njemačke, postali su vlasnici picerija, praonica rublja, trgovci nekretninama... Ove grupe emigranata nikoga za to vrijeme nisu iznevjerile. To je period od nekih 25 godina. Još tada sam se susretao sa pacijentima Albancima i Crnogorcima. Njihova djeca bili su nova snaga na koju se moralo računati; postojala je nacionalna organizacija Albanaca koja se povezala sa kongresmenima. Upravo oni su osigurali da pitanje Kosova bude zastupljeno u medijima. Povezali su se i sa velikim brojem finansijskih preduzetnika i investitora iz Nju Jorka, koji su podržavali Kosovare prije, tokom i nakon rata. Bogati ili siromašni, svi Albanci su otvorili vrata za uspostavljanje veza. Pobrinuli su se da

se izbjeglice osjećaju ugodno u kućama i stanovima koje su za njih iznajmljivali. Brinuli su se i o komforu u crkvama i džamijama. Povezivali su porodice koje su sada bile raštrkane širom svijeta. Neki su se razdvojili tokom egzodusa; drugi su pronalazili načine da sačuvaju svoje porodice. Porodica je ponekad morala da se seli iz jednog u drugi stan, a svaka selidba - čak i u bolji stan – mogla je podsjetiti djecu na pakao kroz koji su prošli. Djeca bi tada prestajala jesti, mršavila bi i postajala depresivna. Mi, njihovi ljekari, morali smo im stalno dokazivati da ih niko neće ubiti, niti da su u zatvoru, kakav su pamtili iz Kosova. Određenom broju izbjeglica trebao je psihijatar, no oni su smatrali da je psihijatrija namijenjena liječenju ludaka.

Tokom rata na Kosovu, Jakobi medicinski centar uspostavio je Ilirija kliniku za imigrante sa Balkana. Ta institucija je bila dio Dječije klinike u glavnoj bolnici na Pelham Parkveju, gdje se doselio veliki broj Kosovara. No, klinika je bila namijenjena svim ljudima sa Balkana, bez obzira dolazili oni iz Bosne, Makedonije ili sa Kosova. Žrtve rata u Jugoslaviji, Albanci koji su pobjegli iz Albanije, Crnogorci i Albanci koji su znatno ranije emigrirali zbog ekonomskih razloga, svi ti ljudi dobijali su svoj dio onoga što bi Amerikanci nazvali ‘kulturno odgovarajuća njega’.

Ljekari u Jakobiju su se oduvijek susretali sa velikim brojem ekonomskih i političkih izbjeglica. Mi nismo bili nimalo bolji od njih, ali smo imali tu prednost da smo putovali i radili u tim ratom zahvaćenim gradovima; neki od nas su govorili čak i po nekoliko jezika sa Balkana. Jedan od zaposlenih bio je ljekar iz Tirane, govorio je albanski i

italijanski, ja sam se na bosanskom obraćao Bosancima i Kosovarima. Sa Crnogorcima sam razgovarao srpskohrvatskim, a kasnije crnogorskim, a Makedoncima sam govorio na srpskohrvatskom. Kakogod da je bilo ime jezika, svim sagovornicima sam, zbog mog šuškanja u govoru, zvučao kao drug Tito! Nepoznavanje albanskog mi je predstavljalo hendikep, ali su imigranti, koji su nekoliko godina živjeli u Štutgartu, gradićima južne Njemačke, i u dolini Rajne, bili presretni da samnom govore njemačkim, a stariji Albanci, koji su živjeli pod Enverom Hodžom, baratali su ruskim. Moja koleginica, takođe pedijatar, provela je nekoliko mjeseci na Kosovu; sprijateljila se sa mještanima do te mjere da je izgledalo kao da razumiju gotovo sve što je govorila.

Svi su pomagali da se institucija otvori. Administratorica je rođena u Ulcinju; govori albanski, crnogorski i italijanski. Katolkinja je, a svoj autoritet gradi ozbiljnošću koja zadivljuje. U crkvi je upoznala veliki broj žena i talenat da prepozna kandidatkinje koje će postati dobre medicinske sestre ili asistenti. Po balkanskom običaju u tim uključuje veliki broj svojih rođaka. Kod nje su zaposleni i nekoliko muslimana Kosovara, kao i nekoliko sekularnih profesionalaca iz Tirane. Ona i drugi ljekari Albanci pomagali su nam kao savjetnici, sve dok nismo zaposlili dvojezične i trojezične profesionalce.

Jedna od savjetnica, ljekarka iz Tirane, postala je porodični ljekar. Prije četiri godine pomogla nam je da kliniku namijenjenu liječenju djece pretvorimo u nezavisno odjeljenje posvećeno pružanju medicinske pomoći pacijentima svih starosti. Evia Nano je srce i duša našeg novog

Ilirija centra za porodičnu medicinu. Pacijenti u nju imaju potpuno povjerenje. Sve ono što nisu htjeli da priznaju ostalom osoblju, oni će povjeriti Evia Nano. Ona će čuvati njihove tajne.

Još uvijek nisam dostigao ideal brata Igo da svako ko živi među Albancima mora vladati jezikom njegovog naroda. Ali, uprkos svemu tome, ja znam gdje se nalazi najbolji riblji restoran u Skadru, pio sam vodu sa svetog izvora u Dečanima, hodao sam sporednim putem koji vodi od Tropoja do Đakovice, u Gusinju sam gledao trke koje se održavaju tokom Ali Pašinih dana i slušao talentovanog guslara, djedu jednog od mojih pacijenata, kako pjeva stare balade na albanskom i crnogorskom jeziku. Uvijek dolazim pripremljen na preglede pacijanata u klinici Ilirija. Veliki broj pacijenata su rođaci ljudi koje sam upoznao u Plavu, Gusinju ili Ulcinju, gdje provodim ljeta. Bez obzira da li su ti Albanci iz Crne Gore, Makedonije ili sa Kosova, velika je šansa da prepoznam nekoga ko poznaje nekoga ko je prijatelj nekog mog pacijenta. A ta veza, taj mali ‘stepen separacije’, pruža im zadovoljstvo, baš kao i meni. Možemo razmijeniti ugodna sjećanja na neku ulicu, na poslastičarnicu, možemo se žaliti na lošu uslugu u hotelu Grand, ili zaključiti da prema zajedničkom ekscentričnom prijatelju imamo pomiješana osjećanja. Neki od njih poznaju Igo, Vjošu, Kajmaka, Bajramija. I Tefika, osnivača i jednog od dva člana antipušačkog udruženja Kosova (nakon njegove prerane smrti, ja sam danas jedini član). Samo pominjanje ovih dragih ljudi i kod mene i kod njih izaziva i zadovoljstvo i sjetu. To je veliko blago za svakog čovjeka koji drugima prilazi s dobrim namjerama.

Djeca me momentalno zavole. Njihovim roditeljima, pak, treba malo duže vremena da im postanem blizak. Oni me, na moju žalost, drže za nešto više od ljekara, ali za nešto manje od prijatelja.

Jedno vrijeme sam živio u malom gradu u Teksasu, mjestu u kom je bilo 27 crkava. Osjećao se snažan uticaj satanističkih organizacija. Glavni oblici zabave bili su kuglanje, rodeo i igra sa zvečarkama. Pacijentima u hitnoj pomoći sam liječio slomljene kosti i spašavao ih nakon ujeda zvečarki, ali lično mrzim kuglanje i nikada nisam jahao konja. Da sam u toj oblasti ostao duže, naučio bih da lovim i uzgajam pse, ali je mojoj ženi nedostajala podzemna željeznica Nju Jorka, tako da smo se tu zadržali samo dvije godine. U gradiću sam se susretao sa pacijentima, u gradskim restoranima, prodavnicama, bankama kao i na pumpi gdje sam lječničke usluge trampio za besplatno gorivo. Vremenom smo se sprijateljili sa mještanima, uprkos činjenici da je moja porodica malo povučenija. Smijali su se kada su vidjeli momka čije smo zdravo slijepo crijevo operisali. Ali u Nju Jorku je drugačije, ja u lokalnim prodavnicama ne kupujem burek i baklave, a moja djeca ne pohađaju školu u Bronksu. Ne igram domine u parku. Ne idem u crkvu. Niko me još nije pozvao da dođem na albansko vjenčanje. Klinika Ilirija je društveni centar, ali ja ipak nisam dio tog društva.

Kao i većina ljekara u Bronksu, radim naporno. Imam malo slobodnog vremena koje mi ostaje da provedem sa porodicom. Ne uživam osobito u tamošnjem životu. Ukoliko želim da slobodnije udišem božiji vazduh, moram pronaći izgovor da odem na Balkan, da se sa pacijentima družim na

Kosovu, u Crnoj Gori ili Albaniji. Tamo se do mile volje mogu žaliti na loš kanalizacioni sistem ili nestanke struje, na snijeg u aprilu, korupciju, gradonačelnika, saobraćajni haos... ukratko, nad svim tim manjkavostima lebdi jedna topla struja slobode. Uživam u svakom momentu kog provedem tamo. Postaram se da su u potpunosti obavljene sve medicinske obaveze koje su mi zadate u tom dijelu svijeta. Zauzvrat, oni me počaste gostoprimstvom za kojim žudim u svom gradu, u svojoj domovini. Zato smatram da je i Balkan moja domovina.

Kada su nakon rata prvi put stigli u Bronks teško su se snalazili u odnosima sa drugim imigrantima. Crno i crveno su bile boje hispano bandi, a kada su i Albanci odbili da se odreknu svojih simbola i organizovali sopstvene bande, sve je krenulo po zlu. Djeca, koja su bila previše mlada da bi se samozaštitili tokom kosovskih sukoba, sada su stasala i nisu htjeli da se povuku pred hispano adolescentima u školskim dvorištima.

Dužnost albanskog muškarca je rad. Oni moraju otplatiti troškove dolaska u Ameriku (ilegalni dolazak je vrlo skup), pomoći rođacima koji su ostali na Kosovu, uštediti za otvaranje male radnje, i zaraditi za posjete domovini što uključuje i obavezne poklone za rođake. Zbog toga oni neprestano rade. Roditelji nemaju vremena da koriguju navike djece, a kada uvide grešku, načešće je kasno za promjenu. Djeca koju pregledamo u klinici nam često govore kakvo je stanje, kod nekih pronalazimo ožiljke od noža, sve to nam dovoljno govori čime se suočavaju u školama.

Ohrabrujemo djecu da se bave sportovima, da se drže

podalje od bandi i nasilja. Nažalost, škole smatraju da je sport nagrada za učenje, umjesto da tu aktivnost koriste kako bi osnažili dječje samopouzdanje, uspostavu mostova među etničkim grupama. Sigurno je da bi rvanje i karate doprinijeli da se djeca iz problematičnih škola oslobode viška bijesa. Boks klubova ima u svakom kvartu. Jedan od ovih klubova je u vlasništvu Crnogorca koji je trenirao generacije crnaca i latino boraca, drugi klub je osnovao imigrant iz Albanije i nalazi se u centru južnog Bronksa.

Djevojčice sa Kosova se danas bolje snalaze nego je to bilo 1986. kada sam se prvi put susreo sa Albancima. Sve su završile srednju školu, a veliki broj završava i koledže, mada su još uvijek manje aktivne u sportovima. Samo nekoliko njih igra odbojku i košarku, ali se porodice i dalje ponašaju zaštitnički prema djevojkama - ne mogu zamisliti da se njihove kćerke nadmeću pred gomilom gledalaca. Još i dan danas zahtijevaju da ih poslije mraka neko prati iz škole do kuće. Bronks je daleko od Korza.

Kada se klinika otvorila, bili smo dio pedijatrije, a većina činovnika i medicinskih pomoćnika su bili crnci i hispano imigranti. Bronks je bio i ostao siromašan okrug, ali je ipak došlo do određenog napretka. U gradu je bilo dovoljno hispano glasača koji su na izborima mogli izabrati svog kandidata. Crnci su imali manje sreće, ali su u određenim naseljima i oni počeli da stiču političku moć. Crni i latino diplomci sa koledža postali su srednja klasa. Zapošljavali su se u poštama, vojsci, gradskim bolnicama, kao i u policijskim snagama grada Nju Jorka. Sindikati u gradskim bolnicama pomažu porodicama svojih članova da se školuju i pronađu poslove unutar sistema. Veliki broj

medicinskih asistenata i medicinskih sestara je počeo sa radom na lošijim poslovima. Bez obzira koliko napredovali, svi su se prisjećali dana kada su sa novim imigrantima morali da se nadmeću za poslove u hotelima ili na gradilištima. Da li će im biti bolje da zaustave nalete ovih novih, plavookih imigranata i tako spriječe da im preuzimaju poslove? Ili da svi zajedno učvrste gradsku zajednicu u kojoj sa porodicama žive i rade?.

Bez obzira koliko su siromašni, i kroz kakve su nevolje prošli, pacijenti sa Balkana se uvijek lijepo oblače kada idu kod ljekara. Sada, kada je Bronks znatno sigurnije mjesto, oni nose i nakit. Mojim crnim i hispano kolegama je bilo teško da povjeruju da su ovi ljudi žrtve brutalnog rata. Tokom godina, pacijenati su naučili da se kulturno ponašaju i budu tolerantni. Nisam mogao čuti insinuacije o “tim ljudima”, a i sam više ne moram da ih napominjem da sam oženjen Porto Rikankom, bez zazora vodim duge razgovore sa jedinim Albancem koji je oženjen damom iz Dominikanske Republike. No, ova promjena više je rezultat procesa absorpcije imigranata u Ameriku, nego što je na to uticao bilo koji naš potez. Napolju, u društvu, odvijalo se more promjena, a to je i Albancima pružilo dozu samopouzdanja, postajali otvoreniji prema ostatku svijeta. Žute stranice štampe na albanskom jeziku svake godine postaju sve deblje. U njima možete naći tri puta više reklama o advokata, računovođama i ljekarima, nego je to bio slučaj prije pet godina. Osoba može osjetiti logoritamski rast njihove klase profesionalaca. Prije tri godine osnovana je grupa Albanaca profesionalaca čiji su članovi Albanci iz svih profesija i regija, uključujući i nekoliko osoba koje više ne gov-

ore albanski. Albanci ljekari su prošle godine organizovali udruženje albansko-američkih ljekara. Članovi su ugledni ljekari, uključujući i albansko-američkog nobelovca koji danas živi i radi u Teksasu! Oni su sada na pragu da postanu izabrani predstavnici naroda Amerike.

Kako su Albanci postajali sve uticajni u nauci i umjetnosti, tako su postajali sve introspektivniji i samokritičniji. Prošle godine, Esma Zagreda, veoma talentovana umjetnica, gostovala je u malom pozorištu na Brodveju; u svojoj predstavi prikazuje frustrirajući život moderne Albanke koja odrasta u tradicionalnoj porodici. Niko se od posjetilaca nije pobunio protiv predstave. Te večeri, među Albancima se ipak šaputalo kako “je ova predivna glumica, Albanka, udata za Kubanca koji je, srećom, katolik”. Umjetnici Albanci i drugi ugledni građani nedavno su prikupili sredstva za ugrožene u Sjevernoj Albaniji, ali su isto uradili i za žrtve uragana Katrina, kao i žrtve zemljotresa u Haitiju, gdje sam i sam otišao, zajedno sa Kosovarom koji upravlja Međunarodnim Trupama Ljekara.

Albanci, stariji pacijenti, ne razlikuju se mnogo od starijih Italijana ili Hispanosa. Oni slabo govore engleski, uglavnom se brinu o maloj djeci, a čim djeca krenu u srednju školu, starci gube kontakt sa njima. U Albaniji i na Kosovu bi mogli da iskustvo prenesu na unučad, ali ovdje je njihovo znanje beskorisno. Tamo su imali pregršt zanimacija: popravljjanje bunara, podizanje ograde, ispijanje kafa i pušenje cigara, a da ih zbog toga niko ne gleda poprijeko. Za razliku od Italijana, oni ovdje nemaju društvenih klubova, nema organizovanih igara za starce (kartanje ili boćanje),

a otvaranje velikih društvenih centara, kao što su Jevrejski centar ili Pelham Parkvej, i danas je za njih samo san.

Predugo čekaju prije nego se odluče da posjete ljekara i kada konačno dođu, oni su fatalistični i zahtjevni. Veoma su nestrpljivi pacijenti. Ideja o zdravom načinu života, ili prilagođavanju bolestima, misaone su imenice. Za njih je medicina nauka koja nudi definitivne odgovore, smatraju da će samo uzimanje lijekova spriječiti pojavu bilo koje bolesti. Vakcinu protiv gripa odbijaju. Ljekare posjećuju samo kad misle da to treba, ili kada ih do ordinacije može prebaciti komšija koji posjećuje istog ljekara. To su ljudi koji su došli sa sela. Oni nemaju kalendare, oslanjaju su na sopstvenu nesavšenu sposobnost pamćenja, a neki od njih ne znaju ni da čitaju. Naša dva ljekara moraju biti veoma pažljivi. Pacijenti postaju vezani za ljekara, on im je 'pravi prijatelj' što je gotovo kao i rođak, tako da ljekar mora biti potpuno posvećen brizi o čitavoj pacijentovoj porodici, a to znatno prevazilaze profesionalne obaveze koje ima prema pacijentu. Što više o tome razmišljam, to sam sretniji što ne idem na vjenčanja Albanaca. Ljekarski pregled postaje znatno duži što se 'prijatelji' bolje poznaju, a to ne zadovoljava nadzornike koji žele da se svakom pacijentu posveti samo po 15 minuta. Postoje i pacijenti koji vjeruju da ljekari u Americi mogu da izliječe i najnepoznatije bolesti. Tada insistiraju da im se pruži isti tretman koji im pružaju ljekari u staroj domovini. Oni jednostavno neće prihvatiti činjenicu da imaju astmu. Za njih su inhalatori simbol aparata koje koriste starci na selima u domovini. Ti ljudi vjeruju da je teško disanje simptom bronhitisa i da se može liječiti antibioticima. Nekoliko astmatičnih pacijenata je

ustvrdilo da se ta bolest najbolje liječi uz pomoć intravenoznog teofilina i to što prije kako bi se “zauvijek riješili teškog disanja”. To je nešto što plaši ljekare u Americi, taj im kardiotonik prepisujemo izrazito rijetko, i to da se uzima veoma polako, jer se plašimo pojave aritmije! Gotovo svi pacijenti, i po ovome nisu nimalo različiti od Dominikanaca koje sam liječio na Kolumbiji – uvrijede se kad im se kaže da su oboljeli od virusa, da im lijekovi nisu potrebni. Jednom se desilo da me je jedna žena, koja je četiri godine živjela u Njemačkoj, iskritikovala zato što sam prepisao amoksicilin. Odbila je da uzme lijek i rekla da “ljekari u Njemačkoj više drže do herojskih mjera!!” Hepatitis B se u našim bolnicama otkriva odmah po rođenju, ali na zapadnom Balkanu taj test se ne radi, i zato se misli da je ta bolest rijetka i nebitna. Karijes, gubitak zuba, infekcije desni su sastavni dio života seljaka na Balkanu. Vremenom su postali voljni da liječe zube svoje djece, iako su troškovi za te procedure astronomski (ekstenzivne popravke se kod djece rade pod anestezijom), ali oni nikom ne dozvoljavaju da dira njihove zube.

Neke bitke je nemoguće dobiti. Empisema, rak pluća i astma bi bili manje izraženi kada bi članovi društva prestali pušiti. Ali, niko ne traži flastere ili tablete protiv pušenja koji se besplatno dijele u bolnicama širom Nju Jorka – osim ukoliko njihovo dijete ne zapadne u kritičnu fazu nakon napada respiratornog sistema. Kutija cigareteta u Nju Jorku košta 10 dolara, ukoliko pušite dvije kutije dnevno, onda godišnje potrošite 10.000 dolara. Taj novac ste mogli sačuvati da platite obrazovanje na Harvardu. Sve to objašnjavamo pacijentima, ali uzalud. Gotovo svi imigranti

sa Kosova puše, čak više od imigranata iz Makedonije i iz Bosne (samo Albanci iz Albanije puše manje). Pušenje je prvi pokazatelj gostoprimstva. Gost sjeda u kuću i odmah mu se nudi da zapali cigaretu. Svom gostu jednostavno ne možete uskratiti ono što je kod njih definitivni znak muškosti!

Moje kolege sa hitne pomoći bolnica Kolumbija i Jakobi svakog ljeta rade sa kolegama iz Doma zdravlja u Ulcinju. Pokušavamo da izbjegnemo restorane u kojima muškarci neprestano puše, čak iako znamo da ćemo ostati uskraćeni za odličnu riblju večeru. U kafićima, muškarci na stolove stavljaju kutije i kutije cigareta i slažu ih kao domine. Na ovaj način svi mogu jasno da vide poruke na kutijama: “pušenje je opasno po vaše zdravlje”, “pušenje šteti trudnicama” i “pušenje ubija”. Na plažama roditelji često uče svoju dvije-tri godine staru djecu da iz kutije izvade cigaretu, da je stave u očeva usta i zapale je upaljačem. Crnogorski Malboro čovjek udiše i izdiše i zadovoljno se smije jer je ubijeđen u svoje statusno dostignuće. Njegov sin će uskoro krenuti njegovim stopama.

Albanci vole da slave svoj identitet u Americi. Svako vjenčanje, svaki društveni događaj ima i sociopolitičku svrhu, ukazuje na neograničenu ljubav koju ovi ljudi gaje prema domovini. To kao da je osjećaj krivice koji imaju svi preživjeli. Mi to dobro znamo. Ratobornost njihovih sinova dijelom je poticala od njihove žalosti što su bili previše mladi da bi se borili za domovinu. Njihova brzopletoš u organizovanju u školama dijelom je rezultat ponosa i spremnosti da se spriječi ponavljanje onoga kroz šta su

prošli njihovi očevi i stričevi na Kosovu. To je ista ona samoinicijativa koju su pokrenuli Jevjereji u Odbrambenoj Asocijaciji Jevreja, koji su se na ulicama Nju Jorka dugo oglašavali, iako je država Izrael već bila osnovana.

Ono što radim za Albance i hispano pacijente uradili bi i moj otac i moj djed. Polovina Jevreja iz moje generacije oženila se nejevrekama. Za mene su naponi za očuvanje etničke čistoće uvijek bili veoma odbojni. Pacijenti sa kojima radim su mi veoma dragi i moram da prihvatim njihovo shvatanje braka unutar plemena. Ipak, jedva čekam da vidim Albanca kako ponosno donosi svoje tamnoputo unuče koje mu je rodila snaha iz Dominikanske Republike. Takvi parovi postoje, i kada god dođu, trudim da se da ih zadržim što je moguće duže, kako bi i ostali roditelji oko nas mogli vidjeti koliko volim i cijenim ovaj bračni par.

Čim dođu u Ameriku, Kosovari preuzimaju dva ili tri posla kako bi nadomjestili godine nezaposlenosti u domovini. Neki od njih moraju da plate troškove dolaska, koji sada iznose oko 30.000 dolara, a ujedno moraju i da izdržavaju porodice u domovini. Rijetko kada su kući. Njihova djeca upisuju koledže, ali postoji i veliki broj djece koji nikada ne završe ni srednju školu. Međusobno se pomažu pri pronalaženju poslova. U tom smislu su žrtve sopstvene etničke jednolikosti. Jedan broj djece završava trgovačke škole i učlanjuje se u sindikate, kako bi što prije dobili dobro plaćen posao. Drugi prate primjer očeva i zapošljavaju se u restoranima ili na građevinama.

Moji prijatelji su mislili da će usvajanje Kasandre uticati na to da mi Kosovo uvijek bude u srcu i da zaboravim

stara sjećanja na domovinu. Ali Kasandra insistira: ona će sama održavati veze sa domovinom. Kada je moji pacijenti pitaju da li je Albanka, jer je njena koža tamnija od njihove (zbog čega sumnjaju u njeno etničko porijeklo), odgovaram im da je ona bila godinu i po stara kada smo je usvojili i da je nisam pitao koje je nacije. To nikada nisam pitao ni bilo kog drugog, mada su u danima pred propast Titove Jugoslavije svi odmah objavljivali kojoj etničkoj grupi pripadaju.

Sretan sam zbog svojih pacijenata. Ja sam ipak unuk Jevreja imigranta. Moja majka i majka moje drugarice Poljakinje, sa kojom sam svaki dan pješačio do škole, bile su podjednako radosne zbog našeg drugarstva. Ona se udala za protestanta, a ja prvo za Engleskinju, a zatim Porto Rikanku.

Radim u kraju u kom se nalaze dvije srednje škole koje pohđa veliki broj Albanaca. Evia svakodnevno radi sa nekoliko djevojaka koje priznaju da su seksualno aktivne, kao i sa starijim ljudima koji se staraju o djeci, ali koji se uvijek žale kako nemaju društva nalik onom koje su svakodnevno mogli naći u kafanama Balkana. Baš kao nevjeste koje su dovedene u Sjedinjene Države, svi su iznenađeni onim što ih je dočekalo, i pripadnici obje grupe često postaju depresivni, mada se istinski trude da takvo stanje dobro prikriju. Treba raditi na tome da zajedništvo i prožimanja što više postanu sastavni dio njihovog novog života. Poštovati razlike ovih novih žitelja, skupljenih sa svih meridijana, ali još više afirmisati njihove sličnosti. Jer, svi smo ljudi.

ALAN ROSS je predavao rusku literaturu i istoriju kulture na Univerzitetu Teksas u Ostinu, a nekoliko godina je radio i kao glavni urednik britanskog žurnala 'Sovjetske studije', u izdanju Univerziteta Glazgov, Škotska. Tamo je predavao Međunarodnu ekonomiju. U srednjem dobu života postao je pedijatar i imao priliku da vrati nešto nazad ljudima čiju je literaturu izučavao kao svoju. Kao direktor Dječijeg zdravstvenog fonda u St. Petersburgu, on i njegove kolege su podržale projekat osnivanja malih stanova u kojima su smješšana djeca sa ulica.

Kasnije, tokom ratova na Balkanu, radio je kao oblasni direktor Međunarodnog komiteta spasa u Beogradu, i bio direktor Kinderberga, njemačke humanitarne organizacije koja je djelovala na Kosovu. Na Kosovu je osnovao i nekoliko programa pod okriljem Ljekara Svijeta iz Sjedinjenih Država, i u toj instituciji bio u bordu direktora.

Trenutno radi kao asistent profesora kliničke pedijatrije na Univerzitetu Kolumbija, a tu radi i u pedijatrijskoj hitnoj pomoći. Uposlen je i kao direktor na Ilirija centru za imigrante sa Balkana, koji je u sklopu Jakobi centra u Bronksu. Njegovo osobno interesovanje je prekogranično liječenje pacijenata sa kojima se susreće na Kolumbiji i Jakobiju, a koji često odlaze u posjetu zemljama u kojima su se rodili.

Svake zime provede nekoliko nedjelja u Santjagu, Dominikanska Republika, a ljeti boravi u Ulcinju, gdje radi u lokalnom domu zdravlja. Oženjen je sa Nereida Correa, obstetričarkom-ginekologom, ima petoro djece i šestoro unučadi.

Napomena izdavača:

Alan Ross je napisao lijepu, korisnu i neobičnu knjigu. Dokument o događajima na Balkanu kojima je unazad dvadeset godina bio svjedok, pažljivi posmatrač, najzad i tumač. Njegovi putopisnodnevnički zapisi o nama, komentari o nesrećama koje su nas, narode na prostoru ex Jugoslavije, zadesile, hirurški su precizni, a njegova dobronamjernost i konkretna pomoć koju nam je donosio i davao velika. Pored svega, ovaj 'čovjek sa strane' ovom knjigom, koju PLIMA sa zadovoljstvom objavljuje, prilaže vrijedan doprinos ljudskoj potrebi da opet gradimo ono što smo lakomisleno rušili i srušili. A što je on sve vrijeme pokušavao da spriječi. Poznavao nas je kojiput bolje od nas samih i nudio rješenja koja nismo prepoznali. Na kraju, opet je stao uz nas, nepristrasan a jasan, da nas ovom knjigom pozove na put pomirenja i saradnje. Vjerujući da možemo opet živjeti u miru i tolerantnosti. Uzdajući se i u to, da će biti uz nas kad se to opšte pomirenje desi, jer nas voli i poštuje.

Alan Ross
LIJEČITI I BITI
LIJEČEN NA BALKANU

Izdavač
plima

Za izdavača
Jovan Nikolaidis

Design
plima

Štampa
IVPE - Cetinje

Tiraž
1000

